

Sectoranalyse 2015

Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur
Februari 2015

Sectoranalyse 2015
Rotterdamse Raad voor
Kunst en Cultuur

De kracht van Rotterdam: kunst en cultuur

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
Leeswijzer	7
Samenvatting en aanbevelingen	8

Deel I

Dynamiek en diversiteit, de kracht van Rotterdam

- 1 Dynamiek in de sector 12
- 2 Diversiteit van de stad 19

Deel II

Beleid voor kunst en cultuur in Rotterdam

- 3 Het huidige cultuurbeleid 26
- 4 Tijd voor nieuwe prioriteiten 31

Deel III

Kunst en cultuur in Rotterdam

Architectuur, design en e-cultuur	36
Beeldende kunst en fotografie	41
Dans en theater	47
Film	51
Gemeentelijke collecties, musea en erfgoed	55
Letteren	60
Muziek en muziektheater	64

Bijlagen

- 1 Werkwijze Sectoranalyse RRC en overzicht bijeenkomsten en gesprekspartners 68
- 2 Instellingen in het huidige Cultuurplan 70

Colofon	72
---------	----

Voorwoord

Rotterdam surft op een golf van een zorgvuldig opgebouwde citymarketing met een prominente rol voor de verschijningsvorm van de stad. Een vorm van stedenbouwkundige ontwikkeling die is gestoeld op het ideaal uit de jaren 1920 van ‘de modernistische stad’. Die stad bestaat uit stenen: fraai gestapeld, gesorteerd in ensembles, wijken of impulsen voor nieuwe urbanisatie.

Een eeuw na die inzet op dat ideaal en na 75 jaar Wederopbouw komt de bebouwde stad tot wasdom en is het tijd om in het uitdragen van het imago van de stad die mooie realiteit ‘in te vlechten’: de stad van mensen – mensen die misschien geen opgerolde mouwen hebben, maar wel gewoon hard werken, mensen die van voetbal houden én cultuur snuiven, mensen die de stad waarderen om wat ze is, en niet om hoe ze zou moeten worden, mensen die besluiten hier te blijven, omdat die andere mensen zo fijn zijn. Kortom: mensen die houden van het leven in een grote stad.

Een stad waar je mag zijn wie je bent en waar ruimte is en blijft om je verder te ontwikkelen: als manager, leraar, architect, sporter, wetenschapper, kok of kunstenaar. In die mooie realiteit lichten tussen al dat steen schoonheid, levendigheid en creativiteit op, het effect van de kunsten. Rotterdam is meer dan stapels stenen, dankzij kunst en cultuur.

De Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur stelde vele vragen aan de vertegenwoordigers van, al dan niet door de overheid gesubsidieerde, culturele instellingen om de culturele sector in beeld te brengen. Vragen in het kader van randvoorwaarden, beleidslijnen, prioriteiten, speerpunten, trends, relaties, stedelijke ontwikkeling, imago en realiteit en nationale en internationale uitstraling.

Deze Sectoranalyse beantwoordt ook vragen die aan de Raad werden gesteld: ‘Kunnen we de context duiden waarin de kunsten bestaan, kunnen we de tijdgeest vangen en een vorm vinden hoe daar op in te spelen, kunnen we lijnen ontdekken die leidend zouden moeten zijn in toekomstig cultuurbeleid?’

De recente bevraging van de wetenschap over vooral het nut van wetenschappelijk onderzoek is voor de kunsten heel herkenbaar. Decennia lang wordt de toegevoegde waarde van kunstinstellingen getoetst aan de hand van instrumentele parameters als educatie en wie aan cultuur ‘deelnemen’. In het lopende Cultuurplan gaat het daarnaast over ‘ondernemerschap’, ‘de levendige binnenstad’ en – nu in een ander jasje – ‘talentontwikkeling’.

Wat de komende Uitgangspuntennota de culturele sector zal brengen? Wederom een aantal ‘criteria’ waaraan de instellingen moeten voldoen om in aanmerking te komen voor bijdragen van overheidswege? Of is er deze keer alle ruimte voor de instellingen zelf, om hun eigen beoordelingspunten te bepalen?

De Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur wenst boven alles te stellen: *de waardering voor de kunsten, het vakmanschap, de lef om buiten bestaande kaders te denken en te doen, de vrijheid om risico's te durven nemen en de ruimte om nieuwe denkwijzen een podium te bieden.*

Houd bij het lezen van de Sectoranalyse immer de zaden in de humuslaag in gedachten. Geef ze water en zuurstof!

Melanie Post van Ophem,
Voorzitter Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur

Leeswijzer

De Sectoranalyse heeft als doel de stand van zaken te schetsen van de Rotterdamse culturele sector anno 2015. In deze Sectoranalyse ligt de focus op de dynamiek van de cultuursector en de wisselwerking met de stad. Welke verschuivingen, veranderingen of vernieuwingen die de Rotterdamse cultuursector vandaag de dag kenmerken, vallen op?

De Sectoranalyse vormt een informatiebron voor allen die een rol spelen bij het vormen van het gemeentelijk cultuurbeleid. De RRKC heeft daarbij naar het gesubsidieerde, non-profit en meer commerciële veld gekeken. De aandacht richtte zich op veranderingen en verschuivingen; niet alle ontwikkelingen komen daarom even uitgebreid aan bod.

De Sectoranalyse is tot stand gekomen op basis van veel gesprekken, nader onderzoek en, waar mogelijk, met behulp van bestaand cijfermateriaal (zie bijlage 1 voor een toelichting hierop).

De Sectoranalyse werd uitgevoerd om concrete eventuele aanpassingen of wijzigingen aan te bevelen. Daarbij is nadrukkelijk onderscheid gemaakt tussen aanbevelingen aan de sector en die aan de gemeente, omdat hun verantwoordelijkheden nogal verschillen evenals de tijdstippen waarop beslissingen worden genomen. Daar waar concrete suggesties worden gedaan, gaat het om de aanpassing van beleidsinstrumenten en de vertaling daarvan in eisen aan instellingen die een plaats in het Cultuurplan ambiëren.

De Sectoranalyse bestaat uit drie delen. Het eerste deel beschrijft en analyseert de dynamiek en diversiteit van de culturele sector en de stad. Dit deel eindigt met aanbevelingen aan de culturele sector. Het tweede deel focust op het beleid voor kunst en cultuur van Rotterdam, en sluit af met aanbevelingen aan de gemeente. Het derde deel gaat nader in op de verschillende culturele disciplines in Rotterdam. Ook hierbij ligt bewust de nadruk op de dynamiek en de veranderingen. De weergave van de stand van zaken per discipline is dan ook geen uitputtend overzicht van alle culturele instellingen in Rotterdam en hun activiteiten. In de tekst van deze Sectoranalyse maakt de RRKC geen nauwgezet onderscheid tussen de begrippen kunst en cultuur. Ze worden door elkaar gebruikt.

Samenvatting en aanbevelingen

Rotterdam is al langer sterk in beweging, maar lijkt nu, na jaren van inspanning, ontwikkeling en toenemend vertrouwen, echt op stoom te zijn. Hoewel de culturele sector een klap heeft gehad van de crisis en de daaruit voortvloeiende bezuinigingen, is er op dit moment sprake van een nieuw elan in de stad. Rotterdam is anno 2015 een toonaangevende, levendige cultuurstad en de kunsten zijn een onlosmakelijk deel geworden van het stedelijk profiel. Dit komt vooral door de dynamiek en diversiteit in de stad, die eveneens de kracht van de culturele sector vormen.

Dynamiek en diversiteit in de stad

De Rotterdamse cultuursector dankt zijn dynamiek aan een sterke combinatie van bewezen kwaliteit, een gezonde dosis eigenzinnigheid en tal van nieuwe initiatieven. Gevestigde instellingen zorgen voor een aansprekend aanbod, veelal van internationaal en/of landelijk niveau. Rotterdamse musea, kunstencentra, podia en festivals bieden kwaliteit én diversiteit. Daarnaast zorgen nieuwe initiatieven voor vernieuwing als welkome aanvulling op de kwaliteit van de ‘gevestigde’ orde. Deze veelal eigenzinnig initiatieven in hybride vormen maken het totale aanbod van de stad buitengewoon divers.

De beweging en innovatie komen vooral van de culturele organisaties zelf. Zij bedenken nieuwe manieren om hun aanbod te ontwikkelen en presenteren; zij kiezen werkwijzen of organisatievormen die passen bij deze nieuwe tijd.

Rotterdammers komen overal vandaan en verschillen onderling in hun cultuurconsumptie, maar ook binnen de bevolkingsgroepen veranderen smaken soms heel snel. Het is geen sinecure om dit diverse publiek een aantrekkelijk aanbod voor te schotelen. Toch is dat wat de instellingen die de gemeente subsidieert met elkaar willen en moeten doen.

Beleid

De prioriteiten van cultuurbeleid lagen voorheen sterk bij afzonderlijke, vrij specifieke en soms ogenschijnlijk dwingende criteria als ondernemerschap, talentontwikkeling en cultuureducatie, de binnenstad en – nu steeds meer – aantrekkingskracht op hoogopgeleiden, zodat die zich in Rotterdam zullen vestigen. Tegelijkertijd heeft de culturele sector, net als andere sectoren, flink moeten inleveren. De aanhoudende economische crisis heeft diepe sporen nagelaten.

Voor zowel de gearriveerde instituten als de kleine initiatieven en (jonge) makers is het onderscheidende vermogen en het varen op eigen kompas essentieel. Het onderscheidend vermogen is hun ‘anker’; hun eigen koers varende, moeten ze flexibel genoeg blijven om mee te bewegen met de veranderingen in de stad, het grillige culturele consumptiegedrag en de onzekere conjunctuur. Als zij ook daadwerkelijk de ruimte krijgen een eigen koers te bepalen, kan Rotterdam zich nog sterker profileren als culturele hotspot van Nederland en een nog eigenzinniger profiel ontwikkelen en zich zodoende van andere steden onderscheiden. Rotterdam spreekt deze intenties wel uit, maar het gemeentelijk cultuurbeleid kan daar nog veel duidelijker richting aan geven. Nu is dat nog niet expliciet.¹

Dit impliceert op de langere termijn ook een ander financieringssysteem, waaraan de gemeente, RRC en culturele sector met elkaar moeten werken. Voor de korte termijn doet de RRC een aantal aanbevelingen om het cultuurbeleid aan te passen en beter te laten aansluiten bij de eisen die deze tijd stelt.

1 Zie: ‘Cultuur in Beeld’, ministerie van OCW, 2014; p.104

Aanbevelingen aan makers en culturele instellingen

- Kies een eigen koers. Formuleer missie, visie en strategie vanuit de eigen kracht en ambities. Toon daarbij de onderscheidende waarde aan in relatie tot andere cultuur-aanbieders. Wees onderscheidend in identiteit en programma, artistieke uitgangspunten, en beoogd publieksbereik. Formuleer daarbij heldere doelstellingen waarbij de artistieke en zakelijke aspecten in balans zijn en de eigen koers en goed ondernemerschap vanzelfsprekend een plek krijgen.
- Neem als culturele sector collectief de verantwoordelijkheid voor een zo divers mogelijk aanbod om een zo divers mogelijk deel van de Rotterdamse bevolking te bereiken. Zet gezamenlijk in op het vinden van een vorm om het aanbod onderling af te stemmen en te verbreden, en om de politieke prioriteiten (zoals bijvoorbeeld talentontwikkeling, cultuureducatie, bereiken van hogere inkomensgroepen) efficiënter te verdelen en onder te brengen bij de daartoe geëigende instellingen.
- Werk samen met andere instellingen als Rotterdam Festivals en Rotterdam Partners, om de promotie van kunst en cultuur te incorporeren in de marketing van de stad.
- Er is wederzijds profijt te behalen uit allianties van jonge of nieuwe creatieve makers, het aanwezige toptalent en de gevestigde instellingen.

Aanbevelingen voor de gemeente

Divers Rotterdam

- Streef in het komende Cultuurplan naar een zo compleet en divers mogelijk aanbod, met aandacht voor bewezen kwaliteit én met voldoende ruimte voor vernieuwing en dynamiek.
- Stel daarom het onderscheidende vermogen en de culturele meerwaarde van individuele instellingen centraal en beoordeel aanvragers op hun onderscheidende programma (product), visie en publieksbereik én daarnaast op hun positie in en belang voor de stad.

Subsidies

- Breng samenhang aan in de verschillende financiële en beleidsmatige instrumenten om cultuur te ondersteunen: het Cultuurplan, andere meerjarige subsidies, incidentele subsidies en bijvoorbeeld de financiering van festivals en internationale initiatieven.
- Beoordeel de totale financiële ondersteuning voor cultuur in onderlinge samenhang, en creëer de gewenste ruimte voor vernieuwing, dynamiek en flexibiliteit in de culturele sector.²
- Maak aanvragers medeverantwoordelijk voor hun eigen afrekencriteria.³ Dit past goed in de Collegedoelstellingen om Rotterdam te versterken als laboratorium voor culturele, sociale, economische en ruimtelijke innovatie.
- De RRKC wil samen met de gemeente onderzoeken hoe meer gedifferentieerd kan worden binnen de huidige Cultuurplansystematiek (bijvoorbeeld vier-, twee- of eenjarige ondersteuning, of juist meer dan vier jaar) om het aantrekkelijker te maken voor jonge makers en/of nieuwe meerjarige initiatieven om innovatieve trajecten te volgen.

Beleidssterreinen

- Streef naar een integraal cultuurbeleid door de verschillende beleidsterreinen met elkaar te verbinden. Ontwikkel samen met Stadsontwikkeling plannen voor huisvesting, nieuwbouw en gebiedsontwikkeling en een financieringsmodel voor cultuurgebouwen waarbij (overschrijding van) investeringskosten niet op de exploitatie drukken.
- Ontwikkel samen met Onderwijs een effectief beleid voor cultuureducatie, waarbij vraag en aanbod in balans zijn.
- Ontwikkel integraal beleid in samenspraak met de afzonderlijke beleidsmakende instanties: festivalbeleid, citymarketing, erfgoedbeleid, internationaal beleid en de creatieve industrie, om Rotterdam beter over het voetlicht te krijgen en landelijk en internationaal sterker te ontwikkelen.

² Zie ook: RRKC, '10 aanbevelingen van de politiek voor een innovatief kunst- en cultuurbeleid', 2014

³ Zie noot 53

Deel 1

Dynamiek en diversiteit, de kracht van Rotterdam

1 Dynamiek in de sector

Rotterdam trekt de laatste tijd veel positieve aandacht, ook buiten Nederland. Vooral de grote culturele iconen en de nieuwe architectuur – zoals de Markthal en het Centraal Station – krijgen internationale belangstelling. Daarnaast trekt de stads cultuur⁴ de aandacht door een veelheid aan initiatieven die het imago van Rotterdam als bruisende stad onderstrepen en associaties oproepen met ‘creatieve’ steden als Antwerpen, Brussel, Birmingham of Hamburg.

Naast de grote fysieke en ruimtelijke operaties en investeringen in gebouwen en gebieden, die grotendeels ook het culturele klimaat bepaalden, is in de afgelopen jaren vooral in de ‘haarvaten’ van de stad veel veranderd dankzij nieuwe initiatieven. De eigenzinnigheid van nieuwelingen en de kwaliteit die de meer gevestigde culturele instellingen keer op keer laten zien, vormen en kleuren het beeld van Rotterdam als culturele hotspot. Die culturele dynamiek vormt de dagelijkse realiteit van Rotterdam. Kunst en cultuur kleuren de stedelijke ontwikkelingen letterlijk in.

1.1 Vernieuwing en traditie

De analyse van de huidige Rotterdamse cultuursector maakt een aantal zaken zichtbaar. Veel bestaande en gevestigde organisaties vernieuwen zich, al dan niet noodgedwongen. Tal van initiatieven zorgen voor een extra dimensie van de Rotterdamse sector. De vele festivals en evenementen, zowel tijdelijke als permanente, veroorzaken verschuivingen. Jong talent dient zich aan in alle disciplines.

Innovatief, (inter)nationaal en eigenzinnig

De Rotterdamse cultuursector dankt zijn dynamiek aan een sterke combinatie van beezen kwaliteit en een gezonde dosis eigenzinnigheid. Gevestigde instellingen zorgen voor een aansprekend aanbod, veelal van internationaal en/of landelijk niveau. Deze organisaties vernieuwen zichzelf continu. Zij ontwikkelen ander aanbod en nieuwe presentatievormen, en kiezen werkwijzen of organisatievormen die passen bij deze tijd.

Verscheidende Rotterdamse instellingen, zoals Museum Boijmans Van Beuningen, de Doelen, de Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam (skvr) en het International Film Festival Rotterdam, veranderen niet zozeer hun vaste waarden of missie, maar zijn wel voortdurend op zoek naar nieuwe vormen: binnen hun programma’s, samenwerking met partners en publiekswerking. Theater Rotterdam maakt en presenteert nog steeds theater, maar nu wel in een nieuwe samenwerkingsvorm; maar liefst vier organisaties bundelden hun krachten.

Een aantal meer gevestigde instellingen kenmerkt zich door eigenzinnige keuzes waarmee zij zich steeds weer artistiek onderscheiden. Zo hebben Hotel Modern en Witte de With zich een unieke positie en reputatie verworven, ook buiten de Rotterdamse en Nederlandse grenzen. v2_ is in zijn domein – de instabiele media – wereldberoemd, terwijl Theater Zuidplein juist uitgaat van de vraag van het publiek. worm, Operadagen Rotterdam, Poetry International en de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR) bieden de wereld een podium in Rotterdam.

Aanwas nieuwe initiatieven

Verder valt de hoeveelheid nieuwe initiatieven op. Enerzijds ziet Rotterdam nieuwelingen op het meer commerciële snijvlak van horeca, uitgaan en cultuur en anderzijds clusters

⁴ Wat kenmerkend is voor *stads cultuur*, is de fysieke en mentale ruimte in de stad die zorgen voor nieuwe, verrassende initiatieven op soms onverwachte plekken, voor experimenten en voor lokaal ondernemerschap.

van particuliere of publiek-private culturele initiatieven. De meer commerciële projecten concentreren zich in het centrum, vooral op en rond de Witte de Withstraat, in West en de Pannekoekstraat: galeries, design- en lifestylewinkels, enkele winkels van modeontwerpers en horecazaken die (on)regelmatig kunst en design presenteren, zoals café de Schouw (De Aanschouw) en restaurant-café NRC. Horecaondernemers in het centrum hebben profijt van de activiteiten van de cultuursector. In en rond het Schieblock zijn tal van culturele organisaties gevestigd, zoals GROOS en BAR; de laatste is niet alleen bar en restaurant, maar ook organisator van feesten en evenementen bij kunstprojecten.

Ook buiten het centrum duiken veel nieuwe initiatieven op, in alle soorten en maten: vast, *footloose* of pop-up. Deze uiteenlopende culturele initiatieven luisteren naar betekenisvolle namen, zoals de internationaal actieve Player, of het meer lokale RAAF en het (buurt) Verhalenhuis Belvédère in en rond Rijnhaven/Katendrecht, waar ook Theater en Kantine Walhalla en de Fenix Loods steeds meer activiteiten ontplooiën. Even verderop torent de nieuwe internationale residency *A View with a Room* uit boven de Maashaven.

In Noord ontwikkelde de Route du Nord zich van informele atelierroute tot een levendig meerdaags festival met beeldende kunst, livemuziek, literatuur en feest. Ook zijn daar het vrije kunstcentrum De Witte Slagerij en Studio de Bakkerij. En op de grens tussen centrum en Noord ontwikkelen de Hofbogen en ZoHo zich razendsnel als culturele en culinaire hotspot.

Galeries duiken steeds vaker buiten het centrum op. Zo hebben De Opperclaes en ocw* (Rotterdams podium voor “kleinschaligheden”) hun intrek in West genomen en vestigden de galerie van Wilfried Lenz (uit het centrum) en het nieuwe initiatief (“think thank”) A Tale of A Tub zich in het Justus van Effenblok. In West is ook Upominki gevestigd, een werk- en ontmoetingsruimte en organisator van openbare gesprekken bij ‘mevrouw bok’. Soms blijkt een (voorgenomen) gebiedsontwikkeling kansen te bieden voor (nieuwe) initiatieven, zoals in en rond Merwehaven waar, naast bijvoorbeeld het al bestaande AVL en binnenkort ook Daan Roosegaarde, tal van particuliere initiatieven in ontwikkeling zijn. Het is daar een mix van creatieve industrie, architectuur, stadscultuur, stadslandbouw, debat en ontmoeting. Soms is de sluiting van een bibliotheekfiliaal aanleiding om daar een leeszaal annex ontmoetingsplek voor de buurt te beginnen, zoals dat het geval is bij Leeszaal West.

Nieuwe initiatieven kunnen aansluiting zoeken bij andere reeds bestaande culturele of maatschappelijke initiatieven. Opereren veel nieuwelingen vaak liever in de luwte of voor een specifiek publiek, soms vinden nieuwe initiatieven aansluiting bij de grote festivals of instituten in de stad. RAW (nu Rotterdam Contemporary Art Fair) heeft zich gehecht aan Art Rotterdam en Art Rotterdam Week. Veel initiatieven zijn een los verband van makers of brengen af en toe een speciaal programma voor een specifiek (niche) publiek. Ze zijn ook steeds vaker *footloose*, zonder vaste woon- of verblijfplaats (pop-up). Via social media of buurtbewoners zijn toeschouwers of publiek te vinden, zoals de filmvertoningen in semi-private sfeer voor een zeer specifiek publiek van liefhebbers, en *spoken word* en *poetry slams* op diverse plekken in de stad.

Zowel voor het centrum als de wijken geldt: Rotterdam is levendig en dynamisch.

Festivalstad en festivalisering

Rotterdam profileert zich al ruim twintig jaar als festivalstad met een actief stedelijk festivalbeleid onder leiding van Rotterdam Festivals. De stad kent tal van kunstfestivals, waarvan een groot deel via het Cultuurplan ondersteuning krijgt. Bredere cultuur- en sportfestivals komen als eenmalig evenement voor. De openluchtfestivals zijn veelal gratis en ook commerciële festivals zijn in Rotterdam te vinden. Voor, tijdens en aan het einde van de zomerperiode is Rotterdam het decor voor tal van buitenfestivals. Een fors aantal vindt ook plaats op de vaste cultuurpodia of in evenementenhallen. Rotterdam Festivals coördineert, ondersteunt, jaagt aan en draagt zorg voor de (collectieve) marketing van de festivals.⁵ De laatste tijd staan festivals extra in de belangstelling. Vooral het aantal programma's en activiteiten dat het label 'festival' krijgt, neemt sterk toe. Dit wordt aangeduid met de term 'festivalisering'. Maar het ene festival is het andere niet. Er zijn steeds meer organisatoren van uiteenlopende activiteiten die op de festivalhype inspringen. Zo zien we laagdrempelige randprogrammeringsfestivals voor Rotterdammers rond grote internationale festivals, zoals North Sea Round Town. Ook culturele vakbeurzen gaan vaker gepaard met een festival van showcases en informatieworkshops, zoals de Jazzdag, (Buma) Rotterdam Beats of Classical:NEXT dat nieuw is in Rotterdam.

5 Enkele jaren geleden is het 'beheer' van de Cultuurplanfestivals vanuit de dienst Sport en Cultuur (s&c) bij Rotterdam Festivals ondergebracht, vanuit het idee dat dan alle festivals door één organisatie worden bediend. Daarover is bij enkele Cultuurplanfestivals onduidelijk ontstaan. Zij vragen zich af welke criteria voor aanvragen nu prevaleren: die van Rotterdam Festivals of die in het kader van het Cultuurplan. Deze onduidelijkheid dient voor het komende Cultuurplantraject weggenomen te worden.

Ook vaste huizen of podia bieden steeds vaker programma's in festivalvorm aan, omdat het grote publiek daar gemakkelijker op afkomt of omdat het relatief gemakkelijk is een klein maar gespecialiseerd (niche-)publiek te bedienen. Het Circusstadfestival is een evenement van Rotterdam Circusstad (Codarts Circus Arts, de Rotterdamse Schouwburg, het Luxor Theater en Circus Rotjeknor) om een groter publiek met het nieuwe circus te laten kennismaken. Andersom bieden festivals of evenementen kleinschalige initiatieven kansen om een nieuw publiek te bereiken, buiten de vaste podia of instellingen om.

Steeds vaker sluiten vaste huizen zich bij bestaande evenementen aan. Zo heeft de Art Rotterdam Week zich tot een forse publiekstrekker ontwikkeld waar zowel kopers, kijkers en professionals uit Rotterdam en daarbuiten op afkomen; galeries en andere presentatie-organisaties spelen hier op in met openstellingen en side-events.

Het aanbod van deze nieuwere festivals is vaak niet onder te brengen bij één discipline: muziek én theater, culinaire activiteiten én beeldende kunst; soms heeft het festival een maatschappelijk doel. Ook komen tal van nieuwe (jongeren)initiatieven vaker in de vorm van een festival, al of niet met een competitie, voor. De Music Matters Award of Move-Masterz zijn hiervan maar enkele voorbeelden.

Deze recente trend in festivalisering vindt zijn verklaring in het zoeken naar speciale 'ervaringen' en 'beleving'. Veel aanbieders spelen daar op in.⁶ Festivalisering kan echter ook onbedoelde neveneffecten hebben; in de popmuzieksector zou al sprake zijn van 'verdringing'. Het zijn steeds meer de grote internationale festivals waar het popmuziekaanbod te vinden is, waardoor vaste podia en clubs het nakijken hebben als ze grote namen willen programmeren.

Het is niet eenvoudig om de bestaande manier van werken grondig aan te passen. Vaste huizen denken kansen te creëren door hun programma's in festivalvorm aan te bieden, maar merken ook dat het niet gemakkelijk is om de eigen organisatie, die veelal ingericht is op een vaste dagelijkse productie en programmering, steeds weer om te zetten naar een heel ander (productie)ritme.

Ook zou door deze 'festivalisering' het budget van Rotterdam Festivals onder druk kunnen komen te staan. Weliswaar is het aantal festivals dat geld aanvraagt slechts licht gestegen, maar het is denkbaar dat een aantal van deze nieuwe festivals op korte termijn een Cultuurplanaanvraag overweegt.

Ruimte voor talent

De dynamiek in de culturele sector zorgt ervoor dat veel makers zich in Rotterdam thuis voelen; zij dragen dan op hun beurt bij aan dynamiek en vernieuwing. Er is in Rotterdam (fysieke) ruimte om te wonen, te werken en nieuwe initiatieven te ontwikkelen. Dat biedt culturele organisaties de gelegenheid deze nieuwelingen inhoudelijk te ondersteunen en te faciliteren. Er gebeurt op dat vlak al veel, maar vooral op het vlak van talentdoorstroming⁷ – afgestudeerde makers en kunstenaars die zich een plek willen verwerven in de praktijk – is verbetering mogelijk.

In de muzieksector – vooral pop, jazz en wereldmuziek – melden vertegenwoordigers dat er een fijnmazig netwerk van Rotterdamse podia is gerealiseerd, waar muzikanten zich verder kunnen ontwikkelen en een eigen publiek kunnen opbouwen. Hier is dus sprake van een gezonde voedingsbodem voor gevestigd talent in de stad. In de beeldende kunst wordt met regelmaat werk getoond van net afgestudeerden en jonge professionals bij Showroom MAMA en TENT. Bij Maas theater en dans worden jonge professionals de kneepjes bijgebracht op het vlak van jongeren- en jeugdtheater. Dansateliers en Productiehuis Rotterdam bieden ook ontwikkeltrajecten.

Uit de gesprekken met culturele instellingen bleek dat voor *mid career*-makers de mogelijkheid ontbreekt door te stromen De theater- en dansgezelschappen zouden hier een belangrijkere rol kunnen spelen. Zij ondersteunen beginnelingen al door hen een productie te laten ontwikkelen of een voorstelling te programmeren onder hun vlag. Op die manier doen ze werkervaring op. De Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur ziet graag meer en langduriger meester-gezelverhoudingen. Als gevestigde makers hun kennis, ervaring en netwerk ter beschikking stellen aan jonge en iets meer ervaren makers, dan komt dat de dynamiek van het culturele veld alleen maar ten goede. De gemeente kan deze ontwikkeling stimuleren en faciliteren door budget te oormerken voor talentdoorstroming.

6 Zie 'De Cultuurverkenning' van de Raad voor Cultuur, 2014; p. 33; 'Cultuur in Beeld' ministerie van OCW, 2014; p. 72 e.v.

7 De RRRK constateert begripsverwarring als het om talentontwikkeling gaat. De Raad maakt daarom het volgende onderscheid: talenttoestroming (het voortraject waarin mogelijke makers en/of uitvoerend kunstenaars beroepscompetenties ontwikkelen om bijvoorbeeld daarna in te stromen in een kunstvakopleiding of op een andere manier zich voor te bereiden op een carrière als professional) en talentdoorstroming (afgestudeerde makers en kunstenaars die een plek willen verwerven in de praktijk).

Beweging in de disciplines⁸

Met alle disciplines zijn gesprekken gevoerd, waaruit bleek dat ze allemaal actief gereageerd hebben op de veranderingen van de laatste jaren. Ook in de beeldende kunst is van alles in beweging. Mede doordat gevestigde en nieuwe presentatie-organisaties hun activiteiten steeds beter op elkaar afstemmen en ook meer samenwerken, krijgt dit veld meer stedelijk en landelijk profiel. Een van de gevolgen is dat beeldende kunst meer bezoekers trekt dan voorheen. Geclusterde (internationale) openingen en de Art Rotterdam Week, die langzaam maar zeker in zijn landelijke en internationale rol is gegroeid, laten zien wat er aan potentie is. De beeldende kunst in de openbare ruimte is sterk en kan zich nog sterker binnen en buiten Rotterdam profileren. Een nog actievere verbinding met jonge makers en andere disciplines is gewenst, naast bijvoorbeeld connecties met architectuur en letteren.

Theater en dans laten een nieuw elan zien, waarin jonge makers op verschillende plekken de ruimte krijgen zich te ontwikkelen. Ook willen makers van elders zich (weer) in de stad vestigen, wat eveneens duidt op een aantrekkelijk klimaat. Het toenemende accent op kinder- en jeugdtheater en -dans kan Rotterdam landelijk en internationaal nog sterker benutten.

Architectuur is nog steeds een krachtige pijler voor cultureel Rotterdam, en krijgt dan ook veel aandacht in het decor van de city marketing. De lokale, landelijke en internationale verbindingen onderling worden sterker; de relatie met andere culturele velden en ook met de creatieve industrie kan meer nadruk krijgen. Het debat over architectuur en andere zaken die de stad aangaan, waarin steeds meer partijen zich mengen, wordt scherp gevoerd. Rotterdam is ook debatstad, mede dankzij nieuwe hotspots waar meningen met verve gevormd en verdedigd worden.

Zelfs binnen de eerder wat statische musea, is de laatste tijd veel in beweging. Fusies, samenwerken, ontzamen en bezoekers bepalen de agenda. Afstemming met de nog te ontwikkelen erfgoedagenda – Collectie Rotterdam en ‘Het Verhaal van de Stad’ – met de erfgoedsector verdient de komende tijd veel aandacht. De muzieksector heeft zich de laatste tijd versterkt door onderling meer samen te werken en in te spelen op de snel veranderende wensen van minder trouwe publieksgroepen.

Op het terrein van de letteren komen naast de gevestigde letterenorganisaties, een fors aantal nieuwe initiatieven op. Opvallend is dat de film zich mag beroepen op een mooi en ruim aanbod, waar bezoekers dan ook op afkomen, maar dat de productiekant het lastig heeft. Veel filmproductie- en toeleverancierbedrijven verlaten de stad.

Net als in de Sectoranalyse van 2011 wordt geconstateerd dat er wat cultuureducatie betreft veel aanbod is. Misschien is er zelfs wat te veel van het goede, en zien de scholen door de bomen het bos niet meer. De RRKC raadt de instellingen aan overtuigd te kiezen voor cultuureducatie of er anders van af te zien.

Ondanks de bezuinigingen en de crisis bleven veel Cultuurplaninstellingen actief op landelijk en internationaal terrein, zij het vooral achter de schermen, zoals in netwerken, door onderling programma's af te stemmen, te coproduceren of samen te werken in EU-verband. Een aantal instellingen is voor de dagelijkse werking en afzetmarkt echter direct afhankelijk van de landelijke en internationale markt, pers en artistieke vernieuwing. Dat geldt voor zowel grote als middelgrote en kleine organisaties die bewust inzetten op een landelijke en internationale podia. Deze organisaties geven nadrukkelijk aan dat de stad kansen laat liggen. Daarom achten zij het van belang dat samen met de culturele sector een duidelijk strategisch internationaal cultuurbeleid wordt ontwikkeld, zodat de sector én de stad zich nadrukkelijker kunnen positioneren ten opzichte van de buitenlandse pers, programmeurs, fondsen en steden.

1.2 Culturele organisaties in beweging

Na de ‘interne’ veranderingen en verschuivingen in het Rotterdamse kunstenveld, verdienen ook enkele meer externe invloeden een nadere analyse. De belangrijkste zijn: de effecten van de crisis en de bezuinigen, ontwikkelingen die het ondernemerschap van culturele instellingen raken, vormen waarop instellingen onderling samenwerken en bijzondere verbindingen met andere sectoren.

⁸ Hier wordt slechts een aantal zaken genoemd. De opsomming is hier niet uitputtend (zie Deel III).

Effecten van bezuinigingen en economische crisis

Voor culturele instellingen in het huidige Cultuurplan was de periode 2013 tot half 2014 een overgangstijd.⁹ In Rotterdam zijn zes instellingen uit het Cultuurplan verdwenen. Vijf van deze instellingen bestaan niet langer: Theaterbedrijf Bonheur, DanceWorks Rotterdam, De Nieuwe Oogst, De Unie in debat en Kosmopolis.

De aanhoudende crisis en de daaruit voortvloeiende bezuinigingen hadden grote gevolgen voor de cultuursubsidies, zowel de landelijke als de stedelijke. Instellingen kunnen daardoor minder risico's nemen, moeten programma's vroegtijdig stoppen en zien zich gedwongen theaters en podia één of twee avonden per week te sluiten. Bovendien leidt inkrimpen van fte's soms tot ontslagen waardoor kennis en expertise verloren dreigen te gaan.¹⁰

Een aantal instellingen is gefuseerd. Maas is het resultaat van de fusie van drie jeugd- en kindertheatergezelschappen. Museum Rotterdam fuseert met het OorlogsVerzets-Museum en Het Havenmuseum gaat vanaf eind 2014 verder in het Maritiem Museum. Andere instellingen grepen het moment aan om de organisatie flink aan te passen. WORM besloot voortaan met gastprogrammeurs te gaan werken in plaats van vaste programmeurs in dienst. Dat maakt de organisatie flexibeler en biedt ook de mogelijkheid andere publieksgroepen te bereiken. Dat levert een beoogde bezuiniging op, maar ook kan WORM per project andere programmeurs contracteren die mogelijk nieuwe bezoekers trekken.¹¹

Musea, zo blijkt uit landelijk onderzoek, maar ook andere organisaties (bijvoorbeeld Luxor) trekken meer vrijwilligers aan.¹² Er is vooral op de bedrijfsvoering bespaard en arbeidsplaatsen zijn geschrapt. Uit de *Tussentijdse evaluaties en de Rapportage – Samenwerking* van de RKKC is gebleken dat tal van culturele organisaties fors hebben moeten reorganiseren.¹³ Daarbij vervielen vaste arbeidsplaatsen. Voor zover bekend is hiernaar nog geen uitgebreid onderzoek gedaan.

Uit een vergelijking van de jaarverslagen van culturele instellingen in Rotterdam blijkt dat in 2013 ruim 100 fte's zijn verdwenen bij de instellingen in het Rotterdamse Cultuurplan, inclusief de fte's bij de hierboven genoemde instellingen die niet meer in het Cultuurplan zitten.¹⁴ De 'Monitor creatieve industrie 2014' berekent zelfs een afname van 413 arbeidsplaatsen in de sector kunsten en cultureel erfgoed in de periode 2011-2013.¹⁵ Dit getal is exclusief het verlies aan arbeidsplaatsen in de sector vormgeving en ontwerp, maar inclusief architectuur. Deze beide bronnen zijn natuurlijk niet goed vergelijkbaar, maar geven wel een indicatie van het verlies aan arbeidsplaatsen.

Hoe de situatie zich in 2014 ontwikkeld heeft, is nog niet bekend. De algemene verwachting is dat ook de komende twee jaar de bezuinigingen en crisis nog doorwerken.

Ondernemerschap en toezicht

Ondernemerschap is, mede door de bezuinigingen, een integraal onderdeel geworden van het opereren van culturele instellingen. Het verwoorden aan alle stakeholders (publiek, geldschieters, collega-instellingen) wat een instelling doet, waarom ze dit doet en hoe ze dit doet, is belangrijker geworden. Van belang daarbij zijn zaken als toezicht, leiderschap, een goede bedrijfsvoering, een financieringsmix, een goede omgevingsanalyse, positionering en samenwerking, marketing, relatiebeheer, maatschappelijk draagvlak en toezicht. Culturele instellingen dienen kennis over alle bovenstaande zaken in huis te hebben of toegang te hebben tot een netwerk waarin deze kennis voorhanden is.

Uit de gesprekken met Cultuurplaninstellingen blijkt dat vele Rotterdamse instellingen zich voor private financiering vooral richten op de vele Rotterdamse private fondsen en op sponsoring door grote bedrijven. Zij benaderen het midden- en kleinbedrijf en particulieren minder vaak. Bijdragen van verschillende private partijen vergroten het maatschappelijk draagvlak en zorgen voor financiële risicospreiding.

Een goede organisatie kent een systeem van *checks and balances*. Goed toezicht is daarom van levensbelang voor een culturele instelling. In de meeste gevallen is er een Raad van Toezicht die de directeur/bestuurder controleert. De Governance Code Cultuur biedt een normatief kader voor goed bestuur en toezicht in de cultuursector.¹⁶ Uit de gesprekken in het kader van de Sectoranalyse kreeg de RKKC sterk de indruk dat culturele instellingen een goed geregeld toezicht geen hoge prioriteit geven. Dat is opmerkelijk, omdat de laatste jaren tal van incidenten in het nieuws kwamen, waaruit bleek dat het toezicht gefaald had of had 'zitten slapen'. Governance bij culturele instellingen is dus nog een belangrijk aandachtspunt.

9 Zie: www.theaterkrant.nl/nieuws/kunstraad-effecten-bezuinigingen-achter-schermen-steeds-zichtbaarder/

10 Zie: RKKC, Advies tussentijdse evaluaties Cultuurplan 2013-2016; juli 2014

11 Idem

12 www.museumvereniging.nl/Portals/0/6-Publicaties/20141008-Eindversie-Museumcijfers%202013.pdf

13 Zie: RKKC, Advies tussentijdse evaluaties Cultuurplan 2013-2016; juli 2014; RKKC 'Rapportage – Samenwerking in de Rotterdamse culturele sector', 2014

14 Op basis van vermelding van het aantal fte's in 2013 ten opzichte van 2012, voor zover opgenomen in jaarverslagen 2013 van Rotterdamse instellingen in het Cultuurplan.

15 Cross Media Network, 'Monitor creatieve industrie 2014'; Stichting iMmOvator, Hilversum, november 2014; p. 95

16 www.governancecodecultuur.nl

Samenwerking

Op dit moment lijkt ‘samenwerking’ een leidend begrip te zijn voor veel partijen, niet in de laatste plaats voor het huidige College.¹⁷ Culturele actoren zoeken naar vormen van samenwerking om flexibeler te kunnen opereren of meer geld over te houden voor programmering. Soms is sprake van inhoudelijk partnerschap tussen organisaties, vaak gaat het over afstemming van activiteiten. De RRKC wil specifiek zijn en onderscheidt daarom verschillende vormen. Oplopend in intensiteit kan samenwerken de vorm krijgen van:

- afstemming, bijvoorbeeld bij planning van activiteiten;
- samenwerking in een deelaspect, zoals marketing, communicatie, educatie of publieksbereik, bijvoorbeeld gezamenlijke marketing en/of gecombineerde kaartverkoop voor een gezamenlijke tentoonstelling;
- organisatorische samenwerking, zoals het delen van de backoffice en/of faciliteiten (eventueel ook cofinanciering);
- inhoudelijke samenwerking, samen een visie ontwikkelen op producten en programma’s en die samen uitvoeren (coproductie).

Onlangs voltooide de RRKC de rapportage *Samenwerking in de Rotterdamse culturele sector*.¹⁸ Hierin staan tal van samenwerkingsverbanden tussen Rotterdamse instellingen. Het Rotterdams Wijktheater werkt inhoudelijk samen met het Lokaal Cultuurcentrum (LCC) in IJsselmonde IJsselmunda. Afstemming vindt plaats tussen het Rotterdams Philharmonisch Orkest en het Residentie Orkest in Den Haag. Zij hebben afspraken gemaakt over hun repertoire: het Residentie Orkest speelt het repertoire voor kleinere bezettingen, het Rotterdams Philharmonisch Orkest speelt het grote symfonische repertoire.

Opvallend is dat samenwerking tussen Rotterdamse culturele instellingen veelal plaatsvindt in de vorm van afstemming op ‘veilige’ terreinen, zoals communicatie (bijvoorbeeld één hoofd marketing voor de Rotterdamse Schouwburg en het Ro Theater) of cultuur-educatie in het gezamenlijke project *100% Hedendaags* van Witte de With, Showroom MAMA en TENT. Voor muziekeducatie werken meer partijen samen. In de Muziekcoalitie stemmen de Doelen, SKVR, Codarts, World Music and Dance Centre (WMDC), Music Matters en het Rotterdams Philharmonisch Orkest hun educatieprojecten af; die afstemming leidt tot een aanbod van doorlopende leerlijnen voor muziekeducatie.

De samenwerkingspartners van het Kunstblock delen voor hun gezamenlijke activiteiten kennis, apparatuur en faciliteiten. De Rotterdamse Schouwburg en Ro Theater gaan de ruimtes van het Ro Theater meer gebruiken voor programmering. De Raad voor Cultuur beschrijft dit als *horizontale samenwerking*.¹⁹ Clustering van activiteiten kan positief werken, zoals de in tijd en plaats geclusterde openingen van internationale tentoonstellingen van de Kunsthal en Boijmans laten zien. Daarmee wordt het aantrekkelijker voor de internationale pers (en bezoekers) naar Rotterdam af te reizen.

Door samen te werken, vergroten instellingen hun publieksbereik. Door programma’s op elkaar af te stemmen en die te presenteren op een gezamenlijke website, bereiken zij een groter publiek.

Door zich te verbinden met communicatieplatforms, nieuwe debatcentra of on- en offline magazines wordt in potentie ook een groter en ander publiek bereikt. AIR doet dat bijvoorbeeld met het online magazine *Vers Beton*.

Vormen van vergaande, inhoudelijke samenwerking zijn overigens nog maar op beperkte schaal te vinden. Dat is ook begrijpelijk, omdat inhoudelijke samenwerking veelal ook meer inspanning, tijd en geld kost. En financieel voordeel van de samenwerking is er in de meeste gevallen niet of maar zeer beperkt.

De RRKC vindt dat culturele instellingen alert moeten zijn op de mogelijkheid verbindingen tussen disciplines, thema’s en organisaties te leggen, maar stelt ook vast dat opgelegde samenwerking niet werkt.²⁰

Slimme verbindingen

De overheid stimuleert zowel op lokaal als landelijk niveau steeds meer culturele projecten met een maatschappelijk effect. Het Rijksprogramma *The Art of Impact* onderzoekt en bevordert bijvoorbeeld bestaande en nieuwe kunstprojecten die een duidelijk maatschappelijk effect sorteren. “Muziek, literatuur, theater, design, film en beeldende kunst vormen de motor van innovatie, welzijn en kritisch vermogen. Kunst kan ons anders naar

17 Zie: ‘#Kendoe, Collegewerkprogramma 2014-2018’, 2014; p. 39; RRKC ‘Rapportage – Samenwerking in de Rotterdamse culturele sector’, 2014

18 RRKC, ‘Rapportage – Samenwerking in de Rotterdamse culturele sector’, 2014

19 ‘De Cultuurverkenning’, Raad voor Cultuur, 2014

20 Cees Langeveld, Dóra Belme en Tessa Koppenberg, *Collaboration and Integration in Performing Arts; Rotterdam (EUR/Research in the performing arts)*, 2014

de wereld laten kijken, dat wat we denken te kennen een onverwachte twist geven, oplossingen voor onoplosbare problemen bieden en verbindingen leggen voor het leven”, aldus *The Art of Impact*.²¹ Dit traject is net begonnen en wordt met de inzet van een intendant verder ontwikkeld. Ook het gemeentebestuur van Rotterdam heeft op dit punt hoge verwachtingen, zo valt in het Collegewerkprogramma 2014-2018 te lezen.

Veel Rotterdamse instellingen en makers leggen, ook zonder stimuleringsprogramma's, heel bewust verbindingen met maatschappelijke, onderwijs-, sport- of buurtinitiatieven. Gewoon vanuit de aard van hun programma, zoals het International Community Arts Festival (ICAF). In de gesprekken met cultuurinstellingen valt op dat de context van de stad nooit ver is; de stad krijgt vaak in de programmering of artistieke koers en publieksbenadering een plek. De meeste culturele instellingen zijn zich zeer bewust van Rotterdam als specifiek kader waarbinnen zij opereren. Zij refereren daaraan als 'stadscultuur'.

Enkele organisaties werken al jaren als vanzelfsprekend met zorginstellingen of buurtinitiatieven samen. Dat geldt voor het rotterdamscentrumvoortheter dat vaak samen met Pameijer of Humanitas projecten ontwikkelt of het Freehouse-programma dat Jeanne van Heeswijk met de bewoners van de Afrikaanderwijk begon. De stichting Verre Bergen werkt met de SKVR samen in Cultuurwerkplaats Hillesluis en 'Afrikaanderwijs'.²² Het Rotterdams Wijktheater doet al jaren projecten met bewoners en bedrijven, zoals in 2013 'Charlois aan het water', locatietheater in de havens, over de veranderende identiteit van een stad en haar bewoners.

De SKVR legt een verbinding tussen cultuur en sport, onder meer met *Make You Move*, dans en een gezonde leefstijl, samen met het HipHopHuis en verzorgt het laagdrempelige danslessen voor ouderen in verzorgingstehuizen. Onderwater Producties maakt in samenwerking met theatermakers en kunstenaars voorstellingen waarin verschillende disciplines samenkomen, zoals beeldende kunst, literatuur, film, theater en beweging. Hierbij vormen actuele en maatschappelijke thema's het vertrekpunt. *Future Shock* is een voorstelling over ouder worden die mede gebaseerd is op gesprekken met oudere Rotterdamers.

Deze intensieve uitwisseling met maatschappelijke initiatieven biedt tal van kansen voor culturele instellingen. "Hoe kan kunst verschil maken voor een leefbare wijk en stad; energie en klimaat; zorg, welzijn, technologie, wetenschap en economie"? (Art of Impact). Het Rotterdamse College verwacht "versterking van de stad in sociaal en economisch opzicht".²³ Ook de RRC sprak zich al eerder uit over de mogelijkheden van de 'Research & Development functie' van kunst en cultuur, in '10 aanbevelingen aan de politiek voor een innovatief kunst- en cultuurbeleid'.²⁴ Dat gesubsidieerde culturele organisaties zich rekenschap geven van hun maatschappelijke, stedelijke context ('stadscultuur') ziet de RRC eerder als een vanzelfsprekendheid dan als een (nieuwe) subsidievoorwaarde.

Aanknopingspunten

De culturele instellingen in Rotterdam geven ook aan dat ontmoetingen, meepraten in platforms en het opbouwen en onderhouden van een groot internationaal netwerk essentieel is om op een goede manier de eigen doelstellingen te realiseren. De (gesubsidieerde) instellingen en makers hebben er behoefte aan kennis te delen en uit te wisselen, vooral om alert en geïnspireerd te blijven, om van elkaar te leren en ook om met elkaar de internationale marketing aan te pakken of de lobby bij het bedrijfsleven en de politiek. Zulke verbindingen gaan onnodige concurrentie tegen en bevorderen afstemming. Voor veel instellingen blijkt het in de praktijk lastig om dit soort bijeenkomsten zelf te initiëren, buiten de eigen instellingsagenda om. Zij missen de landelijke sectorinstellingen, waarvan alleen nog Het Nieuwe Instituut over is.

Culturele instellingen geven nadrukkelijk aan dat er behoefte is aan een verbindende partij met kennis van zaken, zoals de RRC en Rotterdam Festivals, die mensen bij elkaar kan brengen en inhoudelijke bijeenkomsten over diverse disciplines en thema's coördineert en faciliteert. Daarbij kan het gaan om regionale, maar vooral ook landelijke en internationale aspecten. Afstemming van bezoekersprogramma's of collectieve benadering van de pers, maar ook meer thematisch, bijvoorbeeld over het zwaartepunt Vlaanderen-Nederland tijdens de Frankfurter Buchmesse 2016 (naast lezen, boeken en e-learning/gaming, ook aandacht voor andere kunsten), Nederlands EU-Voorzitterschap 2016, de Biënnales in Venetië of Sao Paulo of EXPO2025. In dit verband is het goed om eens nader te onderzoeken of een (vernieuwd) initiatief à la Antwerpen Kunstenstad aanknopingspunten biedt.²⁵

21 www.theartofimpact.nl

22 www.deverrebergen.nl/plannen-voor-rotterdam/kunst-in-de-wijk/

23 '#Kendoe. Collegewerkprogramma 2014-2018', 2014; p. 39

24 RRC, '10 aanbevelingen aan de politiek voor een innovatief kunst- en cultuurbeleid', 2014

25 Antwerpen Kunstenstad wil de lokale, regionale en internationale culturele uitstraling van Antwerpen bevorderen door de realisatie van een kwalitatieve museum- en erfgoedwerking en de organisatie van kwalitatief hoogstaande artistieke of culturele stadsprojecten in Antwerpen. www.antwerpenopen.be

2 Diversiteit van de stad

Er is veel te beleven in Rotterdam. Wellicht meer dan ooit. Naast de gevestigde waarden zijn tal van nieuwe podia, initiatieven en culturele ondernemers de laatste jaren opgedoken; hun komst draagt bij aan de dynamiek en diversiteit van de cultuursector én de stad. De diversiteit van de stad wordt natuurlijk ook bepaald door diegenen die er wonen, werken en verblijven. Al die verschillende (bevolkings)groepen beleven en consumeren kunst en cultuur op hun eigen manier. Voor sommigen van hen is er veel cultureel aanbod, voor anderen minder. Ook Rotterdam heeft steeds meer parallelle netwerken van grote groepen die zich steeds minder of nog helemaal niet aangesproken voelen door reguliere culturele circuits. Daar liggen nog kansen voor vernieuwing, ook voor de manier waarop kunst en cultuur worden aangeboden.

2.1 Cultuurconsumptie

Zoals elke grote stad heeft Rotterdam een gevarieerde bevolking. De bevolkingssamenstelling van Rotterdam kent steeds meer diversiteit in leeftijdsopbouw en etnische mix, en wijkt hierin af van andere Nederlandse steden. De vraag naar cultuur wordt daardoor steeds gevarieerder, de ‘doelgroepen’ worden in aantal groter, maar in omvang kleiner, wat dwingt het aanbod te verbreden. De uitdaging voor de cultuursector bestaat uit nog meer inspelen op de kansen die deze diversiteit aan groepen met verschillende culturele en sociaaleconomische achtergronden, leeftijden, smaken, gewoontes en interesses biedt.

Publieksbereik en type consumenten

Hoewel er in de publieke (en politieke) opinie veel gesomberd wordt over het publieksbereik – het zou slecht gaan met het bezoek aan kunst en cultuur –, bevestigen de beschikbare feiten deze indruk niet zonder meer. De bezoekcijfers aan Rotterdamse Cultuurplaninstellingen zijn over het algemeen in 2013 min of meer vergelijkbaar met de jaren ervoor, er lijkt – een piek in 2012 niet meegerekend – sprake van een lichte stijging over de laatste jaren.²⁶

Het is echter buitengewoon lastig algemene conclusies over disciplines en deelsectoren te trekken uit de opgetelde bezoekcijfers; de verschillen per instelling zijn namelijk buitengewoon groot, en kunnen per jaar fors variëren.²⁷ Ook tussen soorten instellingen zijn de verschillen groot; voor de podiumkunstgezelschappen was bijvoorbeeld 2013 een topjaar, terwijl de *podia* in 2013 iets minder bezoekers tellen dan in hun topjaar 2010. Ook de presentatie-instellingen in de beeldende kunst hebben in 2013 behoorlijk veel publiek getrokken (bijna het dubbele van de jaren ervoor), terwijl de Rotterdamse musea een zeer lichte terugloop laten zien over de laatste jaren. Dat laatste staat overigens haaks op de landelijke trend dat over het algemeen het museumbezoek stijgt.

Wanneer we meer inzicht in het Rotterdamse publiek en cultuurconsumptie willen krijgen, kan naast analyse van de bezoekcijfers aan instellingen, ook gekeken worden naar de cultuurparticipatie van alle Rotterdammers. Waar de bezoekcijfers van de instellingen het aantal *bezoeken* meten, komt via het onderzoek ‘Cultuurparticipatie van Rotterdammers 2013’ het aantal *bezoekers* in beeld, en geeft dat ook enige indruk van de mensen die (nog) niet gaan.²⁸ Belangrijke conclusie uit het meest recente rapport is dat de cultuur-

26 De bezoekcijfers van de Cultuurplaninstellingen worden verzameld door de gemeente Rotterdam en zijn opgenomen in de database van ocv (waar ook de jaarlijkse publicatie ‘Cultuur in Beeld’ op wordt gebaseerd). De genoemde trend is gebaseerd op de gegevens van 51 van de 77 Cultuurplaninstellingen.

27 Het verzamelen van bezoek- en andere gegevens vindt pas de laatste jaren gestructureerd plaats, onder invloed van brede onderzoeken als ‘Cultuur in Beeld’ en de Cultuurindex. Het blijft lastig van de verschillende culturele instellingen vergelijkbare cijfers te genereren, omdat de verschillen in de praktijk soms groot zijn. De kwaliteit van de gegevens verbetert, maar nog steeds ontbreken hier en daar gegevens, en is het lastig dezelfde normen te gebruiken bij alle culturele instellingen. Terughoudendheid is noodzakelijk bij het trekken van breed geldende conclusies uit het beschikbare cijfermateriaal.

28 ‘Cultuurparticipatie van Rotterdammers 2013’, OBI, Rotterdam 2014

participatie in 2013 ten opzichte van 2011 licht gedaald is (iets minder Rotterdammers bezochten voorstellingen; het bezoek aan erfgoedinstellingen is vrijwel gelijk gebleven). De tot voor kort stijgende trend is daarmee omgebogen.

Wanneer nog wat specifiek naar deze cultuurparticipatiecijfers wordt gekeken, blijkt dat voor de cultuuruitingen ‘culturele voorstellingen’, ‘erfgoed’ en ‘festivals’ geldt dat de bezoekers voor een belangrijk deel hoger opgeleid en van westerse afkomst zijn en een bovenmodaal inkomen genieten.

Op dat punt schuurt het in Rotterdam. Van de negen grote steden (G9) heeft Rotterdam verreweg het grootste aantal inwoners met een niet-westerse etniciteit.²⁹ Deze groep bezoekt relatief veel minder vaak een voorstelling in een klassieke schouwburg of museum.³⁰ Naar verwachting is in 2030 het aandeel inwoners van Nederlandse herkomst circa 40 procent.³¹ Rotterdam wordt meer en meer een stad met verschillende grote groepen van verschillende afkomst (*big minorities*), waarin geen enkele groep getalsmatig domineert.

Twee onderzoekscategorieën wijken van dit beeld af: bij vrijetijdskunst (het zelf beoefenen van kunstzinnige activiteiten) blijken inkomen en etniciteit slechts in beperkte mate een factor van betekenis. Bij het bezoek aan Lokale Culturele Centra (LCC's) is het publieksprofiel min of meer tegenovergesteld aan dat van de andere cultuuractiviteiten. Hier komen meer mensen met een niet-westerse etniciteit, een lager inkomen en een lager opleidingsniveau.

Culturele instellingen lijken vooral hun pijlen op een betrekkelijk overzichtelijke, relatief bescheiden groep van Rotterdammers te richten. Culturele organisaties kunnen hun afzetmarkt vergroten en meer divers maken door te onderzoeken wat de eerder genoemde big minorities wensen. Niet alleen individuele instellingen, maar ook de sector als geheel moet er werk van maken superdivers³² publiek te trekken. Als LCC's of andere buurt- of wijkvoorzieningen blijkbaar aantrekkelijker zijn voor sommige (doel)groepen, dan is het aan de cultuurinstellingen om met die kennis nog meer te doen. Programma's als Cultuurbuur spelen hier op in, door het culturele aanbod in de LCC's te versterken. Wel is het zo dat de toekomst van verschillende LCC's – ondanks de recente opening van een nieuw Islemunda – onzeker is.

Ook toeristen en de ongeveer 50.000 (deels buitenlandse) studenten aan hogescholen en universiteit kunnen een interessante doelgroep zijn voor culturele aanbieders. In Rotterdam zijn ook zeer veel (v)mbo-leerlingen; ook daar liggen nog volop kansen.

Doordat ook het aantal ouderen naar verwachting toeneemt, van wie er steeds meer hoog opgeleid zijn, kan ook de cultuurconsumptie bij deze groep nog groeien. Van de grote vier steden (G4) kent Rotterdam relatief de grootste groep ouderen. Voor Rotterdam wordt het aandeel 65-plussers in 2030 naar verwachting 18 procent (in 2012 was dat percentage 14).³³ Deze mensen hebben in het algemeen meer tijd en geld te besteden aan kunst en cultuur en zijn geïnteresseerd in sociale activiteiten, zoals samen naar musea, voorstellingen of de bioscoop gaan.

Kiezen uit meer smaken

Tegelijkertijd signaleert de RRC dat het publieksgedrag in het algemeen verandert. De culturele instellingen merken dat bezoekers minder trouw worden, dat zij uit een breder scala van mogelijkheden kiezen en vaak pas op een laat moment besluiten naar welke voorstelling of ander event ze gaan. Bezoekers zijn minder honkvast en culturele instellingen geven aan dat bezoekers veel minder vaak een abonnement op een concertserie of reeks voorstellingen nemen dan vroeger. Het kost de meeste organisaties daarom veel meer inspanning om steeds weer publiek binnen te halen. Podia moeten voor ieder concert, voor elke voorstelling opnieuw een specifiek publiek zien te verleiden. Marketing, via uiteenlopende media, wordt dan ook steeds belangrijker.

Uit SCP-onderzoek blijkt dat onder *geïnteresseerde niet-bezoekers* de meest genoemde reden om niet te gaan, het simpele ‘het kwam er gewoon niet van’ is. Dit duidt op een gebrek aan urgentie of prioriteit. Het culturele veld staat daarmee voor de uitdaging de interesse van de niet sterk geïnteresseerden aan te wakkeren. Een sterke interesse vergroot niet alleen de kans dat iemand ook daadwerkelijk bezoeker wordt, maar verhoogt ook de bezoekfrequentie.³⁴

Festivals of evenementen, zo werd eerder gesignaleerd, blijken voor velen aantrek-

29 CBS, bevolkingssamenstelling 2013

30 Ministerie van OCW, ‘Cultuur in beeld’ 2014; p. 32; ‘Cultuurparticipatie van Rotterdammers, 2013’; p.12 en 16.

31 Uit ‘Bevolkingsprognose Rotterdam 2013-2030’, Centrum voor Onderzoek en Statistiek, oktober 2012; p. 6. Met de term “van Nederlandse herkomst” wordt bedoeld dat de persoon en beide ouders in Nederland zijn geboren.

32 Superdiversiteit is een term die in dit verband wordt genoemd, waarbij het gaat om ‘leeftijd-inclusieve diversiteit’. Met deze term wordt geprobeerd neutraler naar de toenemende diversiteit en complexiteit van de grote steden te kijken waarin parallele netwerken zich steeds minder aangesproken voelen door reguliere – culturele – circuits.

33 SCP, ‘De sociale staat van Nederland’, 2013; p. 155

34 Vrij naar: ‘Kunstminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen. Het culturele draagvlak’, deel 12. A. van den Broek, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 2013

kelijker te zijn dan een ‘gewoon’ concert. Dit is ook een landelijke trend. Deze gedragsverandering biedt naast de nodige uitdagingen, ook kansen voor culturele organisaties: een publiek dat interesse heeft in cultuur en zich niet gebonden voelt aan specifieke aanbieders, is dus in principe te porren voor iets nieuws.

2.2 Variatie in aanbod

Variatie in aanbiedingsvormen, soort evenementen of bijzondere locaties, lijkt te moeten komen aan de wensen van potentieel en nieuw publiek. Veel makers en podia experimenteren hiermee. Daarnaast kunnen cultuureducatie en vrijetijdskunst manieren zijn om de relatie met potentieel publiek op te bouwen.

Wisselwerking tussen vraag en aanbod

De meeste instellingen ‘maken’ aanbod en zoeken er publiek bij. Er zijn ook (gesubsidieerde) organisaties die uitgaan van de vraag en belangstelling van burgers of (potentieel) publiek. Sommige doen dat incidenteel, andere verleggen hun koers structureel en vergroten daardoor ook op langere termijn het publieksbereik.

Het Rotterdams Philharmonisch Orkest (RPHO) experimenteert met nieuwe presentatievormen, zoals filmvertoningen met live orkestbegeleiding, waarmee het orkest een ander publiek beoogt te trekken. Ook geeft het RPHO uitvoeringen buiten de concertzaal, zoals in de hal van het Centraal Station of tijdens het *Blown Away Fest* in de Onderzeebootloods. De Kunsthal ontwikkelde in samenwerking met de BankGiro Loterij in het Maak-Mee-project een pilot om het publiek te betrekken bij de vormgeving van het tentoonstellingsprogramma, wat heeft geresulteerd in de succesvolle tentoonstelling S.H.O.E.S.

Andere instellingen gaan een stap verder door in de manier van werken wijzigingen aan te brengen. Roodkapje laat jonge programmeurs bandjes programmeren en WORM werkt nu met (gast)programmeurs die niet alleen voor nieuwe impulsen in het programma zorgen, maar ook een ander publiek mee weten te brengen. De Operadagen Rotterdam programmeren enerzijds op verrassende locaties, zoals de gevangenis, een dak van hoogbouw of club OQ. De ‘verrassing’, het unieke van de locatie (waarbij het product feitelijk onaanangepast is) moet ‘nieuwsgierige’ publieksgroepen trekken. Anderzijds brengen de Operadagen ook een ander soort muziektheater dan wat binnen het reguliere operacircuit gangbaar is. Daarmee bedienen zij het traditionele operapubliek misschien slechts ten dele, maar bouwen zij wel aan een nieuwe bezoekersgroep die normaal gesproken niet zo snel naar de klassieke opera gaat, maar deze alternatieve vormen wel interessant vindt.

Het selecteren van inhoudelijk thema’s en programma’s die aansluiten bij de vraag van burgers, is een manier om aan te sluiten bij de belevingswereld van uiteenlopende groepen. Rotterdam Unlimited doet dat, maar vooral achter de schermen. Het meest radicaal is wellicht Theater Zuidplein dat zijn hele manier van werken heeft omgegooid in de afgelopen jaren. Het gezelschap stemt de programmering niet alleen af op de vraag van de doelgroepen, maar maakt ook steeds vaker stukken met die mensen uit de buurt.

De belangrijkste les is waarschijnlijk dat het vooral over een verandering van de ‘mindset’ van instellingen en makers gaat. Bezoekers zijn niet alleen het ‘probleem’ van de afdeling marketing, maar een goede relatie met de bezoekers en vooral niet-bezoekers gaat de hele organisatie aan.³⁵

Cultuureducatie

Rotterdamse scholieren gaan niet alleen naar school, maar ook naar het theater, de film, concerten en naar musea; scholieren zijn dus ook cultuurconsumenten. Van het totaal aantal bezoekers van Cultuurplaninstellingen, komt 5 procent in het kader van cultuureducatie.

Veel instellingen in het Cultuurplan bieden educatieve activiteiten aan. Voor de SKVR en Kenniscentrum Cultuureducatie Rotterdam (KCR) is (het aanbieden en faciliteren van) cultuureducatie de kernactiviteit. De SKVR is het grootste centrum voor de kunsten van Nederland. Zij biedt overigens niet alleen cursussen en workshops voor het onderwijs aan, maar ook voor in de vrije tijd. Daarbij is de doelgroep veel breder dan alleen scholieren. KCR regisseert en faciliteert onder andere het Cultuurtraject Rotterdam: een basisaanbod cultuureducatie waaraan 43 culturele instellingen en ongeveer 38.000 scholieren deelnemen.

³⁵ www.theguardian.com/culture-professionals-network/culture-professionals-blog/2014/oct/13/audiences-arts-culture-heritage-solutions

Veel culturele instellingen verzorgen cultuureducatie voor het onderwijs, om bij kinderen en jongeren al in een vroeg stadium interesse voor kunst en cultuur te wekken en er zo voor te zorgen dat er ook in de toekomst cultuurconsumenten zijn. De scholen op hun beurt willen dat cultuureducatie hun leerlingen vormt en laat kennismaken met de rijkdom die kunst en cultuur vertegenwoordigen.

De RRKC signaleert dat een groot aantal culturele organisaties bewust kiest voor cultuureducatie (meestal binnen de school) en daarin investeert, financieel en organisatorisch, maar ook inhoudelijk. De zogeheten cultuurcoaches die bij enkele instellingen actief zijn, spelen hierin een belangrijke rol.³⁶ Ook voelen talrijke culturele organisaties zich verplicht om aan cultuureducatie te doen.

De RRKC raadt de instellingen aan overtuigd te kiezen voor cultuureducatie of het anders niet te doen en het over te laten aan andere instellingen, al dan niet in samenwerking daarmee. Ook wijst de RRKC graag op de volgende zaken die beter kunnen: de afstemming tussen cultuureducatieve activiteiten van de verschillende instellingen en de vraag van de scholen. Vaak hebben scholen wel interesse in cultuureducatie, maar krijgen ze die simpelweg niet ingepast in het lesrooster. Ook vindt de RRKC dat cultuureducatie idealiter plaatsvindt bij de culturele instelling zelf en niet op school. Vervoer is dan een punt van aandacht. De Turingbus en Buzzo10 van Stichting De Verre Bergen vingen dat probleem tot en met 2014 op.

Vrijtijdskunst en talent

Betrokkenheid bij kunst en cultuur blijkt uit cultuurbezoek, maar zeker ook uit actieve deelname; veel Rotterdammers beoefenen vrijetijdskunst. Verschillende landelijke onderzoeken tonen aan dat het aantal Nederlanders dat vrijetijdskunst beoefent behoorlijk groot is, ook al neemt het de laatste jaren enigszins af.³⁷ In 2013 ondernam 41 procent van de Rotterdammers kunstzinnige activiteiten, ongeveer hetzelfde percentage als in 2011. De meest beoefende activiteiten blijven ook hetzelfde: tekenen/schilderen/grafisch werk en fotografie/film/video.³⁸ Culturele instellingen kunnen op deze (latente) belangstelling nog meer inspelen met hun aanbod, programma's of marketing.

Voor velen die actief kunst beoefenen is dat puur om te recreëren, anderen streven naar een voor hen zo hoog mogelijk artistiek niveau. Rotterdam kent zeer verschillende instellingen die tot doel hebben talent te ontdekken en verder te begeleiden of zelfs op te leiden.³⁹ Van jong talent tot toptalent. Het kunstvakonderwijs, de kunstcentra, opleidingen, producerende culturele instellingen gericht op de jeugd, particuliere cursusaanbieders en wedstrijden en concoursen zijn verantwoordelijk voor een continue toestroom van talent. Al deze soorten zijn in Rotterdam vertegenwoordigd.

Voor elke discipline verloopt die toestroom van talent anders; de opleiding van professionals is eerder een landelijke dan een stedelijke aangelegenheid. Het voortraject van een professionele carrière is veelal een individuele aangelegenheid en in handen van organisaties die deel uitmaken van de particuliere markt of de gesubsidieerde culturele sector.

- 36 De toekomst van de financiering van de cultuurcoaches is momenteel ongewis. Op het budget hiervoor wordt bezuinigd. Financiering van de cultuurcoaches vanaf 2017 dient vanuit Cultuurplanbudget 2017-2020 of door culturele instellingen zelf, te geschieden. Begroting 2014-2018, Gemeente Rotterdam, 2014, Hoofdstuk 4.6, p.91
- 37 Ministerie van ocv, 'Cultuur in Beeld' 2014, p.43
- 38 'Cultuurparticipatie van Rotterdammers 2013', OBI, Rotterdam, 2014
- 39 De RRKC constateert begripsverwarring als het om educatie, participatie en talentontwikkeling gaat, en maakt daarom het volgende onderscheid: cultuureducatie in het onderwijs, vrijetijdskunstbeoefening, talenttoestrooming en talentdoorstroming.

Sterktes

- Er is een sterke combinatie van bewezen kwaliteit, een gezonde dosis eigenzinnigheid en vernieuwing.
- De variatie in het aanbod wordt groter en diverser.
- Er is veel verandering, verschuiving en vernieuwing gaande in de kunst en cultuursector.
- Gevestigde en nieuwe organisaties zetten bewust in op landelijke en internationale afzetmarkten, profilering en artistieke ontwikkeling.
- Naast talentontwikkeling en talentdoorstroming speelt het kunstvakonderwijs een steeds belangrijkere rol in de cultuursector.
- Er is een positieve spin-off naar andere sectoren zoals de horeca en toerisme.
- Ondernemerschap is integraal onderdeel geworden van het opereren van culturele instellingen.

Zwaktes

- Veel culturele organisaties hebben als gevolg van de bezuinigingen fors moeten reorganiseren en zijn nog kwetsbaar.
- Veel culturele instellingen richten zich allemaal op hetzelfde publiekssegment.
- Initiatief tot samenwerking komt eerder vanuit kleine(re) organisaties. Grote organisaties nemen nog zelden het voortouw.
- Bedrijfsleven en culturele sector kunnen elkaar nog niet gemakkelijk vinden en praten nog vaak langs elkaar heen.
- De financieringsmix van veel culturele instellingen is (nog) te eenzijdig. Daardoor is men te afhankelijk van enkele financiers.
- Op het terrein van goed toezicht (governance) is nog winst te behalen.

Kansen

- De (internationale) aandacht voor Rotterdam kan nog meer benut worden door gezamenlijke marketing.
- Kennisuitdeling, kennisuitwisseling en krachtenbundeling op gebied van internationalisering, marketing en publieksgegevens.
- Samenwerking en slimme verbindingen binnen en buiten de sector.
- Aanwezigheid en kwaliteit van het kunstvakonderwijs kan nog beter benut worden.
- De verschillende bevolkingsgroepen van Rotterdam beleven en consumeren cultuur op hun eigen manier. Voor sommige van hen kan het aanbod worden vergroot.
- Festivals of evenementen bieden kansen om buiten de vaste podia of instellingen nieuw publiek te bereiken.
- Publiek is minder honkvast en staat open voor nieuwe dingen.
- Het aantal ouderen neemt naar verwachting nog toe; zij vormen een interessante doelgroep.
- Jongeren maken liever zelf kunst in plaats van uitsluitend te kijken naar cultuur.
- Gezamenlijk met de erfgoedinstellingen en musea een erfgoedagenda, een visie op de 'Collectie Rotterdam' en 'Het Verhaal van de Stad' ontwikkelen.
- De grote instellingen zouden zelf ook nog vaker contact kunnen zoeken met kleinere, beginnende initiatieven ter inspiratie van de eigen programma's en nieuwe vormen in publieksbenadering en marketing.
- Nieuwe financieringsvormen zoals crowdfunding en het MKB.

Bedreigingen

- Landelijke en internationale concurrentie neemt verder toe.
- Festivalisering kan ook tot 'verdringing' leiden.
- Bezoekers zijn minder trouw, zij kiezen uit een breder scala en besluiten pas op een laat moment naar welke cultuuruiting ze gaan.
- Uitputting (financiële) reserves bij instellingen.
- De doorstroming stagneert van talent van de middengroep, de zogenoemde 'mid career' makers.

Deel II

Beleid voor kunst en cultuur in Rotterdam

3 Het huidige cultuurbeleid van de gemeente

De laatste jaren heeft de gemeente Rotterdam relatief bescheiden ambities gekoesterd als het gaat om cultuurbeleid. Natuurlijk verwacht het gemeentebestuur wel in algemene zin veel van de kunst- en cultuursector: “Een bruisend en hoogwaardig kunst- en culturaanbod met sterke iconen en voldoende aandacht voor creativiteit en vernieuwing zijn onontbeerlijk voor een sterke stad.”⁴⁰ Zowel het vorige als het huidige College hadden concrete doelstellingen voor kunst en cultuur geformuleerd die zeer dicht tegen de algemene Collegedoeleinden aan lagen: educatie en talentontwikkeling, versterking van de (aantrekkelijkheid van de) binnenstad en ondernemerschap. Deze zijn in het huidige College Werkprogramma feitelijk voortgezet en enigszins uitgebreid met aandacht voor de ontwikkeling van een erfgoedagenda, het belang van zowel ‘iconen’ als kleine, nieuwe initiatieven, samenwerking en de opzet van een *creative commission*. Opvallend is ook dat de Rotterdamse burger in het algemeen, maar vooral ook de hogere inkomens en hogeropgeleiden aandacht krijgen (in het gehele Werkprogramma trouwens).

Hoewel de verwachtingen van de (positieve effecten van de) cultuursector voor de stad niet gering zijn, lijkt de gemeente weinig behoefte te hebben om een uitgesproken langetermijnvisie op kunst en cultuur te ontwikkelen. Het cultuurbeleid wordt in de wandelgangen bestempeld als ‘beleidsarm’ en de prioriteiten zijn eerder als instrumenteel te kenschetsen dan als visionair. Het gemeentebestuur maakt nog weinig expliciet waaruit de culturele identiteit van Rotterdam of het culturele profiel zou moeten bestaan en welke investeringen daarom voorrang krijgen.

In een beschrijving van de stand van zaken in de sector kan een analyse van het overheidsbeleid natuurlijk niet ontbreken. Ook al heeft dat niet geresulteerd in opvallende verschuivingen in het Cultuurplan, het gemeentelijk cultuurbeleid en de ingrepen op andere dossiers oefenden wel degelijk invloed uit op de cultuursector.

3.1 Cultuurplan remt vernieuwing

De Cultuurplansystematiek is geworteld in de wens instellingen een langetermijnperspectief te verschaffen. Van de huidige Cultuurplaninstellingen zat ruim 90 procent ook in het vorige Cultuurplan; het gros daarvan maakte ook al deel uit van het Cultuurplan 2005-2008. Hieruit blijkt dat de huidige Cultuurplanperiode zich kenmerkt door weinig vernieuwing en doorstroom. Dat budgetten krompen of gelijk bleven, maakte het lastig ruimte te scheppen voor nieuwkomers.

Anders dan Amsterdam, dat een aantal grote instellingen een korting van 15 procent oplegde, koos Rotterdam er voor niet te korten op het subsidiebedrag per instelling, op enkele uitzonderingen na. Vooral kleinere instellingen sneuvelden bij het begin van de Cultuurplanperiode. Het budget voor het Cultuurplan 2013-2016 was 18 miljoen euro minder dan in de voorgaande periode, en veel instellingen begonnen in 2013 met aanzienlijk lagere subsidiebedragen.⁴¹ Nog 77 organisaties zijn in het Cultuurplan opgenomen. Verhoudingsgewijs besteedt Rotterdam het meeste geld aan musea.

De kracht van het Cultuurplan is dat het de instellingen die daarin zijn opgenomen vier jaar ‘zekerheid’ geeft over deze vorm van financiering. Voor sommige initiatieven en makers is vier jaar te lang en soms is de rompslomp die een Cultuurplanaanvraag met zich meebrengt te veel voor een initiatief dat gebaat is bij een meerjarige ondersteuning. Voor andere instellingen is een periode van acht jaar of langer veel logischer, omdat hun kernactiviteit (een collectie bijvoorbeeld) niet snel verandert. De RRKC wil daarom onderzoeken of meer variatie zinvol kan zijn.

40 Zie: '#Kendoe. College-werkprogramma 2014-2018', 2014; p. 39

41 Het budget voor het Cultuurplan 2009-2012 was € 90,5 miljoen; het advies van de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur in 2012 over 2013-2016 betrof een bedrag van € 72.430.000.

Incidentele subsidies

Kunstenaars en tal van makers en instellingen vragen ook incidentele subsidies aan bij de gemeente.⁴² Hiervoor is jaarlijks een bedrag van ruim 2,5 miljoen euro beschikbaar. Commissies bij de dienst Sport en Cultuur behandelen deze aanvragen.

Voor de incidentele subsidies – projectsubsidies en meerjarige ondersteuning – ontbreekt expliciet of specifiek beleid. Een deel van de aanvragen voor incidentele subsidies komt van organisaties in het Cultuurplan, maar het merendeel gaat om instellingen die geen Cultuurplansubsidie ontvangen of individuele makers in de disciplines letteren en audiovisueel/film. Instellingen die in het Cultuurplan zijn opgenomen, kunnen aanvragen voor “eenmalige activiteiten die duidelijk boven het reguliere aanbod van de betreffende instelling uitstijgen.”⁴³

De RRKC pleit ervoor meer samenhang aan te brengen tussen het Cultuurplan en de een- of tweejarige gemeentelijke subsidies, door budgetten te oormerken voor bijvoorbeeld grootschalige manifestaties of andere culturele evenementen. Dan kunnen deze subsidies als instrument fungeren om in Rotterdam een breed, divers én eigenzinnig cultuuraanbod te laten ontstaan en dat ook in stand te houden.

3.2 Beleidsterreinen die cultuur raken

Cultuur staat niet op zichzelf en kan niet geïsoleerd tot bloei komen. Evenmin kunnen stad en inwoners welvarend zijn zonder kunst en cultuur. En ook al voert het gemeentebestuur geen uitgesproken cultuurbeleid, er zijn beleidsdomeinen waarin cultuur zo'n grote rol speelt, dat de gemeente als het ware via de achterdeur alsnog haar stempel drukt op de culturele sector. Vooral stadsontwikkeling en onderwijs hebben alles met deze sector te maken. Ook in het beeld van Rotterdam dat de stad moet promoten, komen kunst en cultuur nadrukkelijk voor.

Verbouwingen en nieuwbouw

Een aantal cultuurgebouwen is onlangs verbouwd en aangepast. Het voormalige OT Theater is aangepast voor de nieuwe gebruiker Maas, die er ook gaat programmeren. De Kunsthal is fors verbouwd: er was sprake van achterstallig onderhoud, te hoge energielasten en publieksruimtes werden aangepast. Het Oude Luxor (dat ooit op de nominatie stond te worden afgebroken) en Kantine Walhalla zijn gerenoveerd en onlangs opgeleverd. Bij Witte de With/TENT, WORM en Fotomuseum/LP2 is de gevel naar de straat toe ‘open getrokken’. De Doelen wordt ook stevig aangepakt en daarbij wordt de zogenoemde ‘plint’, en daarmee het gehele gebouw, toegankelijker gemaakt. Ook de Schouwburg heeft zijn foyer verbouwd, zodat de toegankelijkheid verbeterde en de foyer ook buiten de voorstellingen te gebruiken is.

De afgelopen jaren kwamen daarnaast ook tal van nieuwe cultuurgebouwen gereed; bij een aantal daarvan is op initiatief van de gemeente fors geïnvesteerd. Om de creatieve bedrijvigheid werd onder meer in het 25kV/Schiecentrale en de Creative Factory geïnvesteerd.

Bij andere investeringen gaat het om publiek-private gebiedsontwikkeling met culturele componenten. Die zijn onder meer te vinden in de Merwede4haven, ZoHo en Hofbogen en de RDM-campus met de Onderzeebootloods (Havenbedrijf Rotterdam). Theater Zuidplein en Ahoy worden in de komende vijf jaar gerenoveerd in het kader van vernieuwing van ‘Hart van Zuid’. Museum Rotterdam zal zich volgend jaar in het nieuwe Timmerhuis vestigen en Museum Boijmans Van Beuningen heeft gevorderde plannen voor een zogenoemd Collectiegebouw om zijn depotproblemen op te lossen.

Bij deze investeringen valt een aantal zaken op. Er lijkt steeds vaker een (impliciete) keuze gemaakt te worden voor een ‘icoon’; een architectonisch bijzonder opvallend gebouw waarbij de functie de vorm volgt. Dat is vanuit stedelijke perspectief te begrijpen als een investering in de uitstraling van de stad. Tegelijkertijd legt dat bijna altijd, onbedoeld, een extra druk op de culturele instelling en daarmee op de Cultuurplanbegroting. Onderzoek in andere gemeenten maakt bijvoorbeeld duidelijk dat de bouw van een architectonisch opvallend gebouw vrijwel altijd tot hoge(re) boekwaarden en hoge(re) jaarlijkse kapitaallasten leidt. De exploitatielasten stijgen, maar de exploitatiesubsidies meestal niet, en iconen – zoals ze nu gebouwd worden – zijn vaak duur in dagelijks onderhoud en dat gaat ten koste van programmerings- en organisatiefinanciering.⁴⁴

42 Daarbij gaat het om subsidies voor kleinschalige activiteiten via het sneloket, jaarsubsidies voor amateurverenigingen, projectsubsidies en periode-subsidies voor een periode van maximaal 2 jaar, in de disciplines: Podiumkunsten, Visuele kunsten en Letteren & Erfgoed. Er zijn ook incidentele subsidiemogelijkheden voor Lokale Mediaproducties.

43 Gemeente Rotterdam, ‘Algemene beleidsregels eenmalige subsidies kunst en cultuur’.

44 Zie: E. de Klerk, 2014, Boekman 101; p.47

Ook valt op dat deze plannen niet in samenspraak met het cultuurveld en geïntegreerd met het cultuurbeleid ontwikkeld werden. Ervaringen elders wijzen erop dat na afloop van een gebiedsontwikkelingstraject, het beheer van het kunstgebouw meestal wel bij de dienst cultuur komt te liggen en dat de instelling zelf verantwoordelijk is voor de exploitatie ervan, met alle mogelijke gevolgen van dien. De hogere lasten zullen ook op de cultuurbegroting drukken.

Wellicht nog opmerkelijker is het feit dat sommige uitbreidingen in tegenspraak lijken met de eerder gesignaleerde veranderingen in het consumptiegedrag: publiek is minder voorspelbaar en al helemaal niet meer zo honkvast. Diverse musea ontzamen en hebben mogelijk op termijn minder vierkante meters nodig. De bibliotheek sluit haar wijkfilialen. Verschillende culturele instellingen gaan juist steeds vaker hun gebouw uit en de stad in; organisaties zoeken steeds meer hun publiek op met hun programma's. De vraag is of (iconische) nieuwbouw wel is wat de Rotterdamse cultuursector nodig heeft. De RRKC juicht het toe dat het College de intentie heeft uitgesproken creatief en flexibel om te gaan met leegstand en huisvesting en ook aandacht heeft voor pop-up beleid. In ieder geval is het van belang dat, in een tijd waarin steeds meer behoefte bestaat om de stad 'samen' te maken, ook de cultuursector en het cultuurbeleid hierop goed aangesloten zijn.⁴⁵

Dagelijkse huisvestingsperikelen

Ook op het gebied van de 'dagelijkse' huisvesting van culturele instellingen in het Cultuurplan en van individuele kunstenaars en initiatieven spelen zaken die direct verbonden zijn met gemeentelijk vastgoedbeleid. Twintig Cultuurplaninstellingen huren een pand van de gemeente bij Stadsontwikkeling Rotterdam.⁴⁶ Uit de cijfers van 2013 blijkt dat de totale huursom die zij dat jaar aan de gemeente betaalden ruim € 11 miljoen bedraagt: dat is bijna 15 procent van het totale Cultuurplanbudget. De gemeente indexeert jaarlijks de huurlasten – de kosten, niet de kapitaalslasten –, maar past het subsidiebedrag daar niet op aan. De huisvestinglasten stijgen dus, terwijl de cultuursubsidie niet toeneemt.

De instellingen die van de gemeente huren, betalen per 1 januari 2013 de zogenoemde kostprijsdekkende huur. Dit leidde vaak tot huurverhogingen; overigens is bij een enkele instelling de huur juist verlaagd. Een aantal instellingen krijgt tijdens de looptijd van dit Cultuurplan compensatie voor de huurverhoging, uit middelen voor cultuur. De RRKC vreest dat indien deze compensatie in de volgende Cultuurplanperiode niet wordt voortgezet, dit neerkomt op een (verborgen) bezuiniging.

Ook verschillen de huurvoorwaarden sterk van elkaar, zoals ook de panden verschillen. Voor sommige instellingen is het niet duidelijk welke afspraken over onderhoud en vervanging precies zijn vervat in de huurovereenkomst of wat precies valt onder 'servicekosten'. De RRKC pleit ervoor de huur- en serviceovereenkomsten transparanter te maken.

Individuele kunstenaars en kleine instellingen maken zich eveneens zorgen over hun huisvesting. Rotterdam is geen uitzondering op de landelijke trend dat overheden vastgoed verkopen. Het cluster Stadsontwikkeling van de gemeente stoot panden af, waarvan een aantal in gebruik is als atelierruimte, door herbestemming en/of door verkoop aan particuliere partijen. Ook is een aantal panden toe aan ingrijpende renovatie. Voor enige tientallen kunstenaars dreigt dat zij, al of niet tijdelijk, zonder werkruimte komen te zitten.

De RRKC vindt dit beleid moeilijk te rijmen met de nog steeds aanzienlijke leegstand in Rotterdam. Tegelijkertijd zijn er aansprekende resultaten van het pop-uploket van de gemeente voor tijdelijk gebruik van panden voor publieksevenementen. Dit loket kan model staan voor beleid dat de gemeente ook in een ruimer perspectief zou kunnen toepassen in de culturele sector. De RRKC zou het toejuichen als de gemeente meer variatie zou aanbrengen in de duur van 'tijdelijkheid', bijvoorbeeld langer dan de huidige drie à vier maanden, of panden aan te wijzen voor gebruik als kunstenaarsatelier of kunstinitiatief. Op die manier biedt leegstand kansen voor mogelijk structurele oplossingen, zoals herbestemming of transformatie; aansprekende voorbeelden zijn de herbestemming van het Eneco-gebouw tot onderwijslocatie en het voormalige kantoor van sociale zaken tot een student hotel.⁴⁷ De leegstand kan dan juist een *asset* zijn en de stad aantrekkelijker maken als vestigingsplaats voor jonge makers en kunstenaars.

Onderwijsbeleid en cultuureducatie

De RRKC constateert dat het cultuuronderwijs onder druk is komen te staan door bezuinigingen op cultuur en het onderwijsbeleid met zijn grote nadruk op taal en rekenen. Scholen worden vooral afgerekend op hun prestaties van taal en rekenen en ook nog

45 Zie ook het begrip 'Connectiviteit', in het kader van het www.stadsmakerscongres.nl, AIR, 2014; 'Celebrate the city | Agenda Stad – Samen werken aan de stad van de toekomst', Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, DG Wonen en Bouwen, 2014.

46 De overige instellingen huren 'op de markt'; enkele instellingen zijn eigenaar van hun pand. Hoe bij die instellingen de verhouding tussen huur en subsidie ligt, heeft de RRKC niet onderzocht.

47 Voor meer voorbeelden zie: 'Transformatie kantoren Rotterdam', gemeente Rotterdam, november 2014

overspoeld met een enorme hoeveelheid maatschappelijke activiteiten. Daarmee moeten de aanbieders van cultuuronderwijs (cultuurinstellingen) als het ware concurreren. In Rotterdam loopt het gebruik van de Cultuurkaart terug en scholen nemen via het Cultuurtraject ook minder af van het basisaanbod. Tegelijkertijd vallen enkele beleidsinstrumenten voor cultuureducatie mogelijk weg, zoals het verplichte karakter van het vak CKV.

De RRKC merkt op dat het aanbod van (binnenschoolse) cultuureducatieve programma's van de instellingen onverminderd groot is. In de vorige Sectoranalyse 2011 werd zelfs een 'wildgroei' aan cultuureducatieve aanbiedingen voor het onderwijs gesignaleerd. Momenteel matchen aanbod en vraag nog steeds niet.

Aanbieders (culturele instellingen) en vragers (scholen) zijn niet op een gelijkwaardige manier met elkaar in gesprek en hebben soms zelfs andere belangen. Het aanbod van de culturele instellingen is nu wel beter zichtbaar, mede dankzij de inzet van het Kenniscentrum Cultuureducatie Rotterdam (KCR). Scholen kunnen via online platforms en intermediair KCR selecteren wat ze willen hebben. Maar de planning van het aanbod loopt nog niet synchroon; scholen zijn er bijvoorbeeld gebaat bij dat culturele instellingen eerder in het seizoen hun aanbod kenbaar maken.

De mismatch tussen vraag en aanbod ontstaat echter vooral doordat de beleidsterreinen onderwijs en cultuur van de gemeente nog te weinig geïntegreerd zijn. De RRKC juicht een sterk accent op cultuureducatie toe, mits cultuur beter wordt gepositioneerd in het onderwijsbeleid. Het is evident dat volwaardige cultuureducatie op scholen alleen mogelijk is als de wethouders cultuur en onderwijs de dialoog aangaan en samenwerken.⁴⁸ Bovendien stelt de RRKC dat cultuureducatie niet per se voor alle cultuurinstellingen verplichte kost moet zijn (zie hierboven). Het 'Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs' beoogt dat de lagere overheden samen met de Rijksoverheid, culturele instellingen en schoolbesturen het cultuuronderwijs een blijvende plaats garanderen in het reguliere onderwijs. In het kader daarvan wil het College overeenkomsten sluiten met schoolbesturen en culturele instellingen.⁴⁹ Hoe behartenswaardig ook, het is essentieel dat dit niet bij woorden blijft, maar dat vooral de wethouder Onderwijs hier de daad bij het woord voegt en dat beide wethouders een geïntegreerd beleid voeren om het beoogde resultaat te realiseren.

Citymarketing en promotie

Rotterdam heeft de laatste tijd duidelijk de wind mee waar het gaat om positieve media-aandacht en marketing. De huidige stadsmarketing staat mede in het teken van (cultuur) toerisme en het presenteren van de stad als aantrekkelijk locatie voor specifieke bedrijvigheid. In acties gericht op de buitenlandse pers krijgt de cultuur de nodige aandacht. Tegelijkertijd probeert de culturele sector zelf (nieuw) publiek te bereiken; Rotterdam Festivals zet zich in voor de collectieve marketing van kunst en cultuur in Rotterdam.⁵⁰

Citymarketing en cultuurpromotie verlopen nog langs verschillende wegen. Een helder geformuleerde, geïntegreerde en gezamenlijke stedelijke cultuurpromotie ontbreekt vooralsnog. Bij het vorig jaar opgerichte Rotterdam Partners is nog weinig kennis en expliciete aandacht voor kunst en cultuur. Begrijpelijkerwijs gaat er vooral aandacht naar de (zelfbenoemde) 'merken' van cultureel Rotterdam, maar volgens de RRKC is dat niet per se de enige manier waarop de stad zich internationaal echt kan onderscheiden ten opzichte van andere (Nederlandse) steden. De Rotterdamse cultuursector herbergt zowel zeer grote als kleine organisaties en initiatieven, unieke organisaties die een zeer onderscheidend aanbod hebben, dat in binnen- en buitenland de aandacht van pers en publiek kan trekken.⁵¹

Als Rotterdam er in slaagt om zowel de belangen van de citymarketing én de cultuursector op een ingenieuze wijze met elkaar te verbinden, dan kunnen de internationale promotie van de stad én de sector aan belang winnen. Een gezamenlijke aanpak met duidelijke keuzes voor de langere termijn zou daarin een goede eerste stap kunnen zijn.

Erfgoedagenda, Collectie Rotterdam en het Verhaal van de Stad

De gemeentelijke museale collectie wordt beheerd door vier grote verzelfstandigde (gemeentelijke) musea. Samen zijn zij verantwoordelijk voor het beheer en behoud van de Collectie Rotterdam en voor de presentatie daarvan aan het publiek. Voor het verzamelen, ontzamen en de opslag van de collectie ontwikkelen zij een eigen collectiebeleid. De gemeente noch de musea die de gemeentelijke collectie beheren, ontwikkelen echter een eenduidige visie op de collectie Rotterdam.

48 Het 'Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs' (Tweede Kamer, vergaderjaar 2013-2014) is ook door de Rotterdamse wethouder onderwijs getekend (16-12-2013). Het bouwt voort op het programma 'Cultuureducatie met kwaliteit'.

49 'Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs', Ministerie van ocv, 2013

50 [www.rotterdamfestivals.nl / zakelijk/publiekbereiken/#producten-voor-cultureel-uitgaan-en-festivals](http://www.rotterdamfestivals.nl/zakelijk/publiekbereiken/#producten-voor-cultureel-uitgaan-en-festivals)

51 Denk daarbij bijvoorbeeld ook aan een kandidaatstelling World Expo 2025, waar de culturele sector een integraal onderdeel van uit maakt.

Rotterdamse musea en erfgoedinstellingen werken weliswaar regelmatig samen, maar dat gebeurt nog weinig structureel. Nu is de samenwerking nog vooral projectmatig zoals bij Museumstraat. In die zin juicht de RRC het voornemen van het College toe om een erfgoedagenda op te stellen, om de bekendheid van het Rotterdamse cultuurhistorisch erfgoed te vergroten bij Rotterdammers en bezoekers.⁵² De RRC benadrukt het belang van een gezamenlijke visie op het Rotterdams erfgoed en de gemeentelijke collectie. Geschiedvertelling, en daarmee het 'Verhaal van de stad', zou daarvoor de inhoudelijke onderlegger moeten zijn.

Voor het huidige Cultuurplan kreeg de culturele sector de opdracht een gezamenlijk voorstel in te dienen om het Verhaal van de stad vorm te geven. Aan die opdracht werd geen gehoor gegeven, waarop het Museum Rotterdam de opdracht kreeg een blauwdruk te maken van het Verhaal van de stad. De RRC benadrukt echter dat het een *breed* verhaal van de stad moet zijn. Het moet de leidraad zijn voor het behoud en beheer van alle gemeentelijke collecties.

52 #Kendoe. Collegewerkprogramma 2014-2018', 2014; p.29

4 Tijd voor nieuwe prioriteiten

Om uiteenlopende culturele initiatieven te laten floreren, zijn flexibiliteit en een ondernemende houding van de cultuursector alleen niet toereikend. Evenzeer moet de gemeente bereid zijn keuzes te maken. Voorheen legde de gemeente prioriteiten sterk bij afzonderlijke, vrij specifieke en soms behoorlijk dwingende criteria met een instrumenteel karakter: ondernemerschap, talentontwikkeling en cultuureducatie, de binnenstad, de Metropoolregio, het aantrekken van hoogopgeleiden en, de laatste tijd steeds meer, samenwerking.

Dit beleid resulteerde in een sector die moest meebewegen met de samenleving én moest voldoen aan de genoemde specifieke prioriteiten. Het gevolg was dat makers en instellingen zich nauwelijks konden onderscheiden, differentiëren of specialiseren, wat nu juist de unieke kracht is van de kunst- en cultuursector voor deze stad.

Hoewel de tijd van bezuinigen hopelijk voorbij is, moet het financiële kunstbeleid en de gevolgen daarvan voor de instellingen nog wel onder de loep genomen worden. Naast de Cultuurplansubsidies zijn er immers andere stedelijke, maar ook landelijke subsidiemogelijkheden, elk met hun eigen criteria.

De veranderingen in de culturele sector gaan sneller dan ooit. De cultuurconsumptie verandert, onder meer door ingrijpende demografische ontwikkelingen, andere voorkeuren en een steeds grilliger publieksgedrag. Uit de gesprekken die de RRKC met de culturele sector voerde, komt het beeld naar voren van een sector in een transitiefase. Weliswaar klinkt de term ‘nieuw elan’ regelmatig, maar er zijn ook grote risico's.

Om in te spelen op veranderingen hebben culturele instellingen ruimte nodig. Zo kunnen ze anticiperen op de toekomst. De RRKC pleit ervoor culturele waarden centraal te stellen in het beleid; alleen dan heeft de sector voldoende kracht om van belang te zijn voor de samenleving en de stad.

De RRKC vindt het daarom van belang dat Cultuurplaninstellingen de ruimte krijgen en nemen om te innoveren, nieuwe verbindingen aan te gaan en in te spelen op ontwikkelingen op de lange termijn en daarbij een uitgesproken eigen koers varen. In dat kader past het ook om geen nieuwe criteria voor het komende Cultuurplanproces te formuleren, maar aanvragers medeverantwoordelijk te maken voor hun eigen afrekencriteria.⁵³ Dit past ook goed in de Collegedoelestellingen om Rotterdam te versterken als laboratorium voor culturele, sociale, economische en ruimtelijke innovatie.

De RRKC adviseert ook meer variatie binnen de besteding van de Cultuurplanbegroting te brengen.

Sommige instellingen moeten steeds opnieuw vechten om hun hoofd boven water te houden. De echte effecten van de crisis en de bezuinigingen zullen bovendien pas over twee jaar scherp zichtbaar worden. Toch staat de sector juist nu voor een aantal inhoudelijke opgaven. De belangrijkste daarvan is zonder meer aansluiting vinden bij de Rotterdamse bevolking. Er is nog steeds een mismatch tussen de bevolking en het aanbod van de gesubsidieerde instellingen.

De RRKC heeft begrip voor het Collegestandpunt om de stad voor hogeropgeleiden en hogere inkomens aantrekkelijker te maken, maar deze groepen komen in de cultuursector al behoorlijk goed aan hun trekken. De sector zou zich dan ook collectief moeten inspannen om zoveel mogelijk Rotterdammers te bereiken.

⁵³ Zie ook adviesaanvraag van minister Bussemaker, waarin de minister de komende periode instellingen de ruimte wil geven om te innoveren, nieuwe samenwerking aan te gaan en in te spelen op ontwikkelingen op de lange termijn. De minister wil de bijdrage van culturele instellingen aan de samenleving in brede zin beoordelen. Het gaat in de eerste plaats om de artistieke prestaties. Daarnaast gaat het om de maatschappelijke betekenis van cultuur, de impact op de omgeving en het bereiken van nieuw publiek. “Dat profiel hoeft niet voor elke instelling hetzelfde te zijn: de ene instelling kiest voor een sterk internationaal karakter, de andere trekt de wijken in”. In: ‘Adviesaanvraag over de toekomst van het cultuurbeleid en de basisinfrastructuur 2017-2020’, aan Raad voor Cultuur (2015).

Vele initiatiefnemers vormen met elkaar de stad: van individuen tot lokale bedrijven, van vaste culturele organisaties tot jonge culturele ondernemers, van tijdelijke initiatieven tot netwerken. Het is voor een stad als Rotterdam van belang dat er voldoende ruimte is voor veranderingen, door innovatie te stimuleren en de juiste mensen aan te trekken, maar tegelijkertijd ook door te sturen en keuzes te maken daar waar dat nodig is.⁵⁴ Momenteel wordt al met cocreatie geëxperimenteerd, onder meer in de voorbereiding van de Uitgangspuntennota, maar ook ontschotting tussen de gemeentelijke diensten is nodig om de veranderende cultuursector sterker en uitgesprokener te maken.

Relevant Rotterdam

Voor een groot deel hebben de gesignaleerde problemen een landelijk en zelfs internationaal karakter. Niettemin zijn ze ook voor Rotterdam relevant, en kan lokaal beleid bijdragen aan veranderingen. Het huidige cultuurbeleid heeft weliswaar hoge verwachtingen van de cultuursector voor de stad, maar geeft niet aan hoe deze verwachtingen ingelost kunnen worden. Ook een meerjarig perspectief op de sector als geheel ontbreekt, evenals een samenhangende visie op de rol van de sector in de stedelijke ontwikkeling. De stad laat kansen liggen die Rotterdam nadrukkelijker landelijk en internationaal kunnen profileren als dynamische en diverse kunst- en cultuurstad.

Het gaat niet alleen om de komende jaren. Waar willen we over tien jaar zijn? Die vraag is relevant.

Daarom stelt de RKKC dat er cultuurbeleid nodig is dat streeft naar een zo compleet en divers mogelijk aanbod voor de zeer uiteenlopende Rotterdamse publieksgroepen en huidige cultuurconsumenten. Rotterdam mag al trots zijn op zijn culturele leven, maar kan zich nog meer onderscheiden als culturele hotspot van Nederland en een sterkere signatuur ontwikkelen mits er ruimte en aandacht is voor makers die een eigenzinnige koers durven varen. Ook adviseert de RKKC, minder geld in (nieuw)bouw te stoppen en meer in programmering en vernieuwing.

Rol van de gemeente

Ondernemen vraagt om risico nemen en innoveren. De gemeente zou dit moeten erkennen en hiervoor ruimte geven in gemeentelijke wetgeving en subsidievoorwaarden. Daarnaast zou de gemeente de groei van (eigen) inkomsten van de instellingen niet in de weg moeten staan, maar moeten faciliteren. Als gevolg van het binnenhalen van meer private inkomsten, kan een weerstandsvermogen aangelegd worden; dan is het wel van belang dat de gemeente deze reserve niet terugvordert. Goed ondernemerschap mag niet bestraft worden door het terugvorderen van (subsidie)gelden.

Beleidsplannen worden getoetst op ondernemerschap. Dan dient de uitvoering van de plannen ook gemonitord te worden. Het ministerie van OCW ontwikkelt een kader dat uitgaat van het monitoren en beoordelen van kwantitatieve en kwalitatieve gegevens, zoals de hoeveelheid private inkomsten; een aantal analyses moet de instelling zelf uitvoeren (zelfevaluatie, stakeholdersanalyse, publieksonderzoek). De RKKC beveelt aan hierbij aan te sluiten, zodat de Governance Code Cultuur ook nageleefd kan worden.

De gemeente zou de culturele sector kunnen faciliteren door middel van leen- en investeringsconstructies specifiek voor deze sector, naar analogie van het Game-fonds. Andere voorbeelden zijn de Utrechtse cultuurlening en het revolverend fonds van het Amsterdams Fonds voor de Kunst.

54 Naar 'Celebrate the city | Agenda Stad – Samen werken aan de stad van de toekomst', 2014. Analoog aan discussies in het stedelijk beleid, waar de vraag "Wie maakt de stad?" centraal staat, is deze vraag evenzo relevant voor de cultuursector: "Wie maakt de kunst en cultuur, in deze stad"? Zie ook: 'Connectiviteit. Rotterdam 1990-2014', AIR, 2014.

Sterktes

- Cultuurplansystematiek biedt voor een periode van vier jaar zekerheid over het subsidiebedrag vanuit de gemeente.
- De gemeente heeft fors geïnvesteerd in nieuw- en verbouw van cultuurgebouwen.
- Actief stedelijk festivalbeleid leidt tot sterke festivals en evenementen.
- Langjarige inzet op cultuureducatiebeleid.
- Onafhankelijk adviesorgaan (RRKC).

Zwaktes

- Een langetermijnvisie op kunst en cultuur ontbreekt; cultuurinstellingen kunnen niet bouwen op een serie ad-hoc ingrepen.
- Onder druk van het beperkte budget laat de Cultuurplansystematiek weinig ruimte voor vernieuwing en doorstroom.
- Gezamenlijk beleid met betrekking tot landelijke en internationale cultuurpromotie en -marketing ontbreekt.
- Cultuureducatiebeleid: de beleidsterreinen onderwijs en cultuur zijn niet of nog te weinig geïntegreerd.
- Afschrijving van nieuwe en verbouwde cultuurgebouwen drukt zwaar op de exploitatie van culturele instellingen en Cultuurplanbudget.

Kansen

- Ambitieuw cultuurbeleid formuleren voor langere termijn met aandacht voor landelijke en internationale profilering, afzetmarkt en artistieke ontwikkeling.
- Cultuurbeleid dat streeft naar een zo compleet en divers mogelijk aanbod voor de uiteenlopende Rotterdamse publiekgroepen.
- Mogelijkheden voor ander financieringssysteem bestuderen. Flexibiliteit is het uitgangspunt.
- Meer samenhang tussen Cultuurplansubsidies en incidentele subsidies.
- Uitwerken van het stedelijk cultuurpromotiebeleid samen met de sector, Rotterdam Festivals, Rotterdam Partners, Externe betrekkingen en RRKC.
- (Tijdelijk) gebruik van leegstaande panden van de dienst Stadsontwikkeling door kunstenaars/culturele instellingen. Actief promoten binnen en buiten Rotterdam.

Bedreigingen

- Een te sterke focus op Rotterdam en het centrum kan het zicht op en de waardering voor de nationale en internationale positie belemmeren.
- Tendens tot (te) instrumentele opvattingen en verwachtingen over de maatschappelijke rol van kunst en cultuur.
- Indexatie van de huur door de gemeente, terwijl subsidiebedragen niet geïndexeerd worden.
- Gebrek aan atelierruimte voor kunstenaars en makers door het afstoten van diverse panden door de dienst Stadsontwikkeling.

Deel III

Kunst en cultuur in Rotterdam

Architectuur, vormgeving en e-cultuur

Rotterdam en zijn architectuur staan de laatste tijd sterk in de algemene publieke belangstelling. Recent opgeleverde gebouwen hebben geleid tot veel positieve aandacht voor de stad. Architectuur, vormgeving en andere creatieve bedrijvigheid zijn al vele jaren goed vertegenwoordigd in de stad. De economische crisis heeft de architectuurbranche in Rotterdam zwaar getroffen. Toch blijft Rotterdam de moderne architectuurstad. Mede als gevolg van andere prioriteiten bij de landelijke overheid en landelijke fondsen zijn een postdoctorale opleiding op het gebied van architectuur en de organisaties van enkele architectuurprijzen uit Rotterdam verdwenen. Wat opvalt is dat de architectuurorganisaties hun debatten en discussies meer en meer op een algemeen publiek richten, naast hun specialistische programma's.

Binnen vormgevingsdisciplines deden de gevolgen van de economische crisis zich ook voelen, zij het dat de neergang iets minder lijkt. Met enkele aansprekende evenementen en instituten blijft vormgeving in Rotterdam zichtbaar. Een designbiënnale zou nog iets extras kunnen toevoegen. Op het gebied van e-cultuur zijn in Rotterdam enkele voor-
aanstaande internationaal opererende instellingen actief. Het voornemen in het Collegeprogramma om een Creative Commission aan te stellen, spreekt voor de ambities van de stad. De noodzaak van een sterke verbinding en uitwisseling van deze commission met de cultuursector en het cultuurbeleid staan buiten kijf.

Dynamiek

Nationaal en internationaal is er veel positieve aandacht voor Rotterdam, met name voor de architectuur en creatieve bedrijvigheid van de stad. Recent opgeleverde gebouwen als het nieuwe Centraal Station (winnaar van een Dutch Design Award in 2014), de Markthal en De Rotterdam zijn in veel recente beschouwingen over de stad de eerste aandachtspunten. Maar voor Rotterdam zelf is dit geen recente ontwikkeling: architectuur en andere creatieve bedrijvigheid zijn al vele jaren sterk in de stad vertegenwoordigd. Het discours en de daarmee samenhangende R&D-functie, zowel lokaal (van blogs tot AIR), nationaal (HNI) als internationaal (IABR) georiënteerd, is levendig. De grootste Nederlandse uitgeverij voor architectuurboeken, Nao10 uitgevers, is in Rotterdam gevestigd en ook ArchiNed, internetplatform met informatie over ontwikkelingen op het gebied van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur in Nederland, is een Rotterdamse organisatie.

Architectuur

Rotterdam telt een groot aantal architectenbureaus (volgens architectenweb.nl, januari 2015: 267). Daaronder bevinden zich grote, (inter)nationaal vermaarde bureaus als OMA, MVRDV, Neutelings Riedijk, Doepel Strijkers, West8, Maxwan, KCAP, Kempe Thill, ZUS, designed by Erick van Egeraat en Superuse Studios.

AIR, het architectuurcentrum van Rotterdam, zet vooral in op publieke en professionele gesprekken, (kennis)uitwisseling en debatten over architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur van Rotterdam en de regio. Het centrum speelt in op actuele stadsthema's, zoals de bouw van de Kuip, 'stadmakers' en het cultuurhistorisch erfgoed, en entameert uitwisselingen met partners binnen het erfgoed en buiten de cultuursector.

De Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR) is internationaal toonaangevend als R&D platform voor actuele ontwikkelingen in de architectuur en stedenbouw van de toekomst. In 2014 vond de zesde editie plaats, *Urban By Nature*, over de relatie tussen stad en natuur.

In 2013 is het landelijke Nederlands Architectuurinstituut gefuseerd met de sectorinstellingen voor vormgeving en mode (Premsele) en voor e-cultuur (Virtueel Platform) en heeft het de naam Het Nieuwe Instituut (HNI) gekregen. Het Nieuwe Instituut heeft een landelijke functie waarbij ontwerp en innovatie centraal staan. HNI ontplooit ook activiteiten die zich specifiek op Rotterdam richten.

Sinds 2013 zijn drie Rotterdamse architectuurinstellingen niet langer opgenomen in de basisinfrastructuur: Archiprix, het Berlage-instituut en European.⁵⁵ Het Architectuur Film Festival Rotterdam werd in 2013 opgenomen in het Cultuurplan. Het AFFR verzorgt naast films in 'traditionele filmzalen' ook vertoningen op locatie, zoals de Rooftop Screenings op daken van gebouwen in Rotterdam.

Vormgeving

Het Handelsregister van de Kamer van Koophandel telt in Rotterdam 314 bureaus op het gebied van vormgeving en ontwerp.⁵⁶ Prominente Rotterdamse ontwerpers zijn onder meer Studio Dumber, Bertjan Pot, Richard Hutten, Studio Makkink & Bey, Minale-Maeda, Christien Meindertsma en Studio Wieki Somers. De Designprijs Rotterdam is een van de belangrijkste designprijzen in Nederland. Het is een actualiteitsprijs voor projecten, producten en onderzoeken die voorbeeldstellend zijn voor de ontwikkeling van design; er wordt geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende ontwerpdisciplines.

Gezien zijn sterke vormgevingstraditie is het opmerkelijk dat Rotterdam geen designfestival, -biënnale of *design week* heeft, met uitzondering van Object Rotterdam tijdens de Art Rotterdam Week. Object Rotterdam, de belangrijkste Nederlandse beurs op het gebied van hedendaags design. Wel zijn er enkele belangrijke presentatieplekken. Galerie VIVID heeft bijvoorbeeld een internationale reputatie opgebouwd door als een van de eerste galeries het grensgebied tussen design en kunst te onderzoeken en door een uitvoerige website met nieuws over design.

Ook Het Nieuwe Instituut presenteert sinds de fusie tentoonstellingen op snijvlak van design, interieur en mode, terwijl Boijmans en de Kunsthall vaak (hedendaagse) vormgeving en mode tonen. Belangwekkende in Rotterdam gevestigde modeontwerpers en -labels zijn onder meer Joline Jolink, Jonathan Christopher (Hofwegen), Marlies Dekkers, Monique van Heist en Marga Weimans.⁵⁷ Museum Rotterdam maakt deel uit van het landelijk netwerk Modemuze, waarin zeven Nederlandse musea met mode- en kostuumcollecties samenwerken.

E-cultuur

Het domein van de e-cultuur is bij uitstek interdisciplinair. Naast enkele gesubsidieerde instellingen zijn er ook bedrijven op dit gebied actief, onder meer in de gamesindustrie. v2_Instituut voor de Instabiele Media heeft voor de e-cultuur in Nederland een pioniersrol vervuld. Zijn v2_Lab is een unieke plek die expertise en instrumentaria biedt, die buiten grote technologische bedrijven of het kunstvakonderwijs nauwelijks toegankelijk zijn voor kunstenaars en ontwerpers. Het door v2_ opgerichte tweejaarlijkse Dutch Electronic Arts Festival (DEAF), sinds 2012 zelfstandig, werkt nauw samen met Het Nieuwe Instituut en v2_. worm praktiseert verworvenheden op het vlak van elektronische media, bijvoorbeeld via worm Radio. Daarnaast dragen worm en v2_ bij aan theorievorming over elektronische mediakunst. Digital Playground is een kleine organisatie voor praktische media-educatie, die sinds 1998 een bijdrage levert aan de mediawijsheid van jongeren in Rotterdam en de wijde omgeving.

Festivalisering

De festivals en evenementen doen het ook op dit terrein goed. De routes langs bouwputten (Parfum de Boem Boem) of excursies door de stad (Archiguides) zijn zeer populair. De landelijke Dag van de Architectuur trekt ook in Rotterdam veel bezoek. Het architectuurfestival ZigZagCity neemt ten tijde van de IABR de bezoekers mee op reis langs perspectieven van architecten, archeologen, ondernemers en bewoners. De eerste aflevering van dit evenement in 2012 trok 50.000 bezoekers.⁵⁸

Het tweejaarlijks Architectuur Film Festival Rotterdam bevordert de publieke en professionele belangstelling voor architectuur en stedenbouw. Het festival vindt plaats op toepasselijke locaties (dikwijls daken van gebouwen) en in LantarenVenster. Het AFFR had in 2013 4.500 bezoekers in Rotterdam plus ongeveer 700 bezoekers bij screenings op de satellietlocaties in Groningen en Heerlen.

55 Archiprix (competitie voor het beste afgestudeerde werk op de vakgebieden architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur) wordt sindsdien ondersteund door het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. Het Berlage-Instituut heeft zijn activiteiten met ingang van 1 augustus 2012 gestaakt. European (een tweejaarlijkse Europese ideeënprijsvraag voor jonge ruimtelijke ontwerpers) ontving een subsidie van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie voor zijn programma 2013-2014, maar werd afgewezen voor de periode 2015-2016. Sinds eind 2014 is het kantoor van European Nederland niet langer in Rotterdam gevestigd. Naar verwachting beginnen de activiteiten voor de volgende prijsvraagronde (European13) in het voorjaar van 2015.

56 Opname januari 2015

57 Het initiatief Rotterdam Modestad liet in 2011 en 2012 nog van zich spreken, onder meer als kanshebber bij het Stadsinitiatief, maar is inmiddels niet meer actief.

58 ZigZagCity is een project van AIR, Perplekcity en UrbanGuides. Bron: Rotterdam Festivals, 2014

Gevolgen crisis

De dalende conjunctuur van de afgelopen jaren heeft vooral in de architectuur en vormgeving haar sporen achtergelaten. De effecten per discipline zijn evenwel verschillend. De recente hausse aan opgeleverde gebouwen is het resultaat van een reeks investeringen van vóór de crisis. Volgens een recent onderzoek loopt de werkgelegenheid in de architectuur in Rotterdam sterk terug.⁵⁹ Het precieze aantal banen dat verloren ging, is echter niet met een enkel getal aan te geven.⁶⁰ In Rotterdam groeide in de periode 2005 tot 2013 de sector vormgeving en ontwerp, waartoe ook architectuur wordt gerekend, met 361 arbeidsplaatsen, in de jaren 2011 tot 2013 was er een afname van 88 arbeidsplaatsen. Binnen de sector vormgeving en ontwerp maakt, landelijk bezien, design ongeveer 60 procent uit van het totaal en architectuur 40 procent.⁶¹ In Rotterdam is de sector architectuur vanouds relatief groot, groter dan in andere steden. De gegevens zijn te weinig precies om met zekerheid de aantallen (verdwenen) arbeidsplaatsen te berekenen.

Diverse bureaus richten zich, nu er weinig opdrachten zijn, op onderzoek, publicaties en cultuurhistorische duiding van stedenbouwkunde en architectuur. Dit is een transformatie in het vakgebied waarvan niet voorzien kan worden of die blijvend is. De sector vormgeving en ontwerp speelt een kleinere rol voor de Rotterdamse werkgelegenheid, maar laat over de afgelopen zes jaar juist een gestage groei zien. De economische crisis blijft ook hier echter niet zonder gevolgen.

Rotterdam Maakstad

De thematiek rondom (kleinschalige) maakindustrie en ambachtelijke productie is al enige tijd een belangrijk thema binnen de vormgeving. In Rotterdam zijn diverse werkplaatsen en initiatieven gestart waar met digitale productietechnieken kan worden geëxperimenteerd, zoals Stadslab, RDM Campus/Innovation Dock, Roffab en Makerspace Bospolder. Het kenniscentrum Creating 010 van de Hogeschool Rotterdam is de onderzoekslijn 'revolutie van de maakindustrie' begonnen om de impact van deze nieuwe mogelijkheden te onderzoeken. Kenmerkend voor deze maakindustrie is dat de makers zelf alles in de keten organiseren en ter hand nemen, van ontwerp tot verkoop. De producten worden doorgaans afgezet via winkels als GROOS (een warenhuis in het Schieblock met louter Rotterdamse producten), Studio Lost & Found aan de Coolensingel of op evenementen als Swan Market. Deze trend is ook door Museum Rotterdam gesignaleerd en belicht in de recente tentoonstelling *Wat maken we nou?*

Creatieve industrie

Rotterdam heeft lang een actief beleid gevoerd op het gebied van creatieve industrie, en koppelde het gemeentelijk beleid primair aan economisch beleid en werkgelegenheid. De Rotterdam Media Commission bood een *matching fund* voor de creatieve industrie. Dit heeft vruchten afgeworpen op het gebied van *applied* of *serious gaming* (meer bedrijfjes hebben zich in Rotterdam gevestigd) en vormgeving. Omstreeks 2013 kantelde het gemeentelijk beleid.⁶² Het toenmalige College kondigde aan dat de Rotterdam Media Commission zou worden omgevormd tot een Rotterdam *Creative Commission*. Het nieuwe College nam dit voornemen over in het Collegeprogramma 2014-2018.⁶³ De gemeente vervuilde haar uitsluitend economische benadering van de creatieve industrie voor de opvatting creativiteit te zien als essentiële pijler voor een aantrekkelijk grootstedelijk klimaat. Via de creatieve industrie wil Rotterdam zich positioneren als creatieve en innovatieve stad. Het gemeentelijk stimuleringsbeleid voor de creatieve industrie heeft overigens sinds dit besluit nog weinig (zichtbare) vorm gekregen. De aansluiting met het cultuurbeleid en de cultuursector is ook nog onduidelijk.

Kunstvakonderwijs en educatie

Voor het architectuur- en vormgevingsklimaat en voor de instroom van nieuw talent zijn de Rotterdamse vakopleidingen van groot belang: de Willem de Kooning Academie (onder andere vormgeving en mode), de masteropleidingen aan de Rotterdamse Academie van Bouwkunst (architectuur en stedenbouw) en het Piet Zwart Institute (onder andere interieurarchitectuur, *retail design* en *media design*). Op het gebied van e-cultuur heeft de Hogeschool Rotterdam de bacheloropleidingen Communication and Multimedia Design en Creative Media and Game Technologies en een associate degree Crossmediale Communicatie. Op het gebied van cultuur- en media-educatie aan scholieren en jongeren speelt Digital Playground een relevante rol.

59 Paul Rutten, *Kracht van verbeelding – Perspectieven op creatieve industrie*, Rotterdam (HRO Rotterdam) 2014; p. 41

60 Cross Media Network, 'Monitor creatieve industrie 2014'. In de periode 2005-2013 groeide de sector vormgeving en ontwerp in Rotterdam; in de jaren 2011-2013 was er krimp. Dit onderzoek rekent architectuur tot de sector vormgeving en ontwerp. De krimp wordt toegeschreven aan de crisis in de bouw en de architectuur. Stichting imMovator, Hilversum, november 2014; pp. 6, 94-95

61 Cross Media Network 'Monitor creatieve industrie 2014'; p. 22

62 Onder meer gebaseerd op het EDBR-advies 'Creatieve sector', 2011

63 '#Kendoe. Collegewerkprogramma 2014-2018', 2014; p. 29

Publiek

Architectuur is een belangrijke publiekstrekker voor de stad. De oplevering van enkele spectaculaire gebouwen leverde de stad veel *free publicity* op en ook een grote toestroom van (inter)nationale toeristen en tal van internationale prijzen die in de lokale media breed uitgemeten zijn. Ook onder Rotterdammers is grote belangstelling voor architectuur. Diverse organisaties stimuleren het ‘verder’ kijken naar architectuur. Discussieavonden over architectuur, specifieke gebouwen of voorgenomen nieuwbouwprojecten, maar ook het cultuurhistorisch erfgoed, mogen op belangstelling van een breed publiek rekenen.⁶⁴

De architectuurinstellingen die in het Rotterdamse Cultuurplan zijn opgenomen, ontvingen in 2013 samen ruim 157.000 bezoekers (een jaar waarin de tweejaarlijkse Designprijs werd uitgereikt, maar zonder een editie van de IABR).⁶⁵

Museum Boijmans Van Beuningen en de Kunsthal presenteerden grote tentoonstellingen over fashion en design. In de Kunsthal trok met name de tentoonstelling over modeontwerper Jean-Paul Gaultier in 2013 veel publiek (170.000 bezoekers); Museum Boijmans Van Beuningen trok de aandacht met *The Future of Fashion is Now*. Boijmans heeft een grote collectie kunstnijverheid en design opgenomen in de vaste opstelling en presenteert daarnaast regelmatig tijdelijke tentoonstellingen. Eind 2014 wijdde het museum een solotentoonstelling aan de Rotterdamse ontwerper Studio Wieki Somers, en in 2013 werd het vormgevingskarakter van de stad geïllustreerd met de presentatie *Design in Rotterdam*. De Kunsthal toonde onder meer exposities over Pastoe (in 2013), over het merk Marimekko (in 2014), de tentoonstelling over galerie VIVID, en de publiekstentoonstelling *Urban by Nature* van IABR.

Het publieke discours over ontwikkelingen in het vakgebied speelt een belangrijke rol in Rotterdam. AIR organiseert een groot aantal debatten en bijeenkomsten over actuele onderwerpen waarmee het een omvangrijk publiek weet te trekken. Vanaf 2015 gaat *Vers Beton* structureel samenwerken met AIR.

Naast het eigen programma van presentaties, symposia en gesprekken geeft Het Nieuwe Instituut ook ruimte aan de discussiebijeenkomsten van de Rotterdamse afdeling van de van BNO Romeo Delta. Hoewel Designplatform Rotterdam sinds 2013 niet meer in het Cultuurplan is opgenomen, presenteerde het nog tot voor kort regelmatig debatten, publieke interviews en andere bijeenkomsten. Het platform werkt hiervoor dikwijls samen met andere organisaties, zoals ArchiNed en WORM.

Designprijs Rotterdam ondersteunt het publieke debat met onder meer discussiebijeenkomsten, een symposium over designkritiek en een publieksprijs. Daarnaast kent Rotterdam een levendige blogcultuur met platforms als *Vers Beton* en *Skyscrapercity*, waar burgers en kenners hun opinies uitwisselen over architecturale ontwikkelingen in de stad.

Verbindingen

Architectuur vervult in veel gevallen een belangrijke maatschappelijke rol, wat ook tot uitdrukking komt in de vele dwarsverbanden en samenwerkingsrelaties van de Rotterdamse organisaties. Zo heeft AIR de Van der Leeuwkring opgericht. Hierin zijn Rotterdamse ondernemers actief die de betrokkenheid van private partijen bij de publieke ruimte verkennen, als het gaat om stedelijke vernieuwing en ontwikkeling. AIR is ook actief in het leggen van verbindingen met Stadsontwikkeling en cultuurhistorisch erfgoedpartijen. De IABR agendeert de toekomst van de stedelijke omgeving en maakt zijn programma in samenwerking met uiteenlopende maatschappelijke partners, variërend van het ministerie van Infrastructuur en Milieu en het Planbureau voor de Leefomgeving tot internationale partijen als de gemeente Sao Paulo of het ministerie van Stedelijke Ontwikkeling en Toerisme van Albanië.

Op het grensvlak van e-cultuur, onderwijs, bedrijfsleven en stad werkt The Patching Zone. The Patching Zone werkt in creatieve sociale innovatie trajecten samen met uiteenlopende partners. Samen met de mbo-opleiding Zadkine Zuid organiseert The Patching Zone activiteiten voor jonge schoolverlaters in de Mediawerf. Deze werkwijze wordt verder ontwikkeld tot een methodiek voor het beroepsonderwijs. De Mediawerf is ook

64 De uitvoerige database van het AFFR krijgt vele bezoekers op jaarbasis. AFFR Jaarverslag 2013; p. 11, resp. 10

65 Het Nieuwe Instituut, Architectuur Instituut Rotterdam (AIR), Architectuur Film Festival Rotterdam, Designprijs Rotterdam, Digital Playground, International Architectuur Biënnale Rotterdam, v2_Instituut voor de Instabiele Media, VIVID.

gekoppeld aan het internationale samenwerkingsproject Live Transmission, waarin The Patching Zone samenwerkt met Finse, Britse en Canadese partnerorganisaties. Hiervoor ontving het medialaboratorium steun van het Europese Cultuurprogramma. Ook werkt The Patching Zone in opdracht van de Culturele Samenwerking Wilhelminapier (LP2, het Nieuwe Luxor, LantarenVenster en het Nederlands Fotomuseum) aan de ontwikkeling van een Belevingsroute voor de Wilhelminapier. Voor dit project werkt The Patching Zone samen met studenten van ROC Zadkine en vier internationale creatieve Young Professionals. Het project ligt op het grensvlak van e-cultuur en beeldende kunst in de openbare ruimte.

De crisis is nog niet voorbij voor architectuur en vormgeving. De recente glorie rond de grote bouwprojecten is het resultaat van investeringen van voor de crisis. De publieke belangstelling voor deze sector neemt nog toe en de sector weet die nog aan te wakkeren door evenementen en inhoudelijke randprogramma's. Een slimme Creative Commission kan als 'oliamannetje' de verschillende partijen in en buiten de stad bij elkaar brengen.

Beeldende kunst en fotografie

Het gaat goed met de beeldende kunst en fotografie in Rotterdam. Er is veel in beweging bij zowel de gevestigde instellingen als vanuit nieuwe initiatieven en onder (jonge) makers. Zo zien we steeds meer hybride organisaties en gemengde kunstpraktijken opkomen, zoals presentatieplaatsen die kunst, muziek, horeca en uitgaan combineren. Een aantal beeldend kunstenaars uit Rotterdam presenteert zich met succes in de internationale kunstwereld. Kunst uit Rotterdam geldt als *cutting edge* en heeft aanzienlijk potentieel. De Art Rotterdam Week is uitgegroeid tot een belangrijke landelijke en internationale trekker.

Dynamiek

De infrastructuur voor beeldende kunst en fotografie in de stad is nog steeds volop in ontwikkeling. De voorzieningen zijn gericht op zowel Rotterdam als op landelijke en internationale circuits. Differentiatie is er ook in leeftijd: verschillende presentatie-instellingen zijn gespecialiseerd in kunst voor en door jong publiek.

De presentatie-instellingen ontvingen de afgelopen jaren meer publiek – aanzienlijk meer zelfs. Alle presentatie-instellingen ontwikkelen steeds meer hybride aanbiedingsvormen door combinaties van tentoonstellingen en cross-overs met andere kunst disciplines, inhoudelijke side-events en/of party's, waarbij ook jong professioneel talent de ruimte krijgt. Festivalisering speelt dus ook hier een rol. Bezoekers komen er gretig op af.

Naast de instellingen spelen individuele kunstenaars en de almaar uitdijende Art Rotterdam Week een belangrijke rol. De makers ondervinden in de dagelijkse praktijk echter wel de nodige knelpunten: hun inkomenspositie is over het algemeen matig, er is geen continuïteit in ateliervoorzieningen en het aantal gastateliers voor buitenlandse kunstenaars is afgenomen. Tegelijkertijd biedt Rotterdam, dankzij zijn relatief lage vierkantemeterprijs en beschikbare ruimte, nog steeds een aantrekkelijk vestigingsklimaat.

Beeldende kunst in de openbare ruimte verdient een bijzondere vermelding. De stad bezit een aanzienlijke collectie beelden van hoog niveau die, getuige de publieke reacties, de Rotterdammers niet onberoerd laat.

De dynamiek in de sector is zo groot dat er goede kansen voor de stad zijn zich daarmee nadrukkelijker te profileren.

Presentatie-instellingen

De presentatie-instellingen zorgen samen voor een levendig en kwalitatief hoogwaardig beeldendekunst- en fotografieklimaat. Showroom MAMA, TENT van het Centrum Beeldende Kunst, Villa Zebra, worm-Roodkapje, Witte de With, Center for Contemporary Art en de Kunsthal nemen alle een eigen plek in. De ene richt zich meer op jonge en/of beginnende kunstenaars, de andere op Rotterdamse en internationale kunst. Met zijn tentoonstellingen van hedendaagse beeldende kunst heeft ook Museum Boijmans Van Beuningen betekenis voor het beeldendekunstklimaat in de stad.⁶⁶ De Stadscollectie van het museum is van belang voor Rotterdamse beeldend kunstenaars.⁶⁷

Het Nederlands Fotomuseum conserveert de Nederlandse fotografiegeschiedenis. Het brengt tentoonstellingen op het gebied van fotografie, waarin ook werk van Rotterdamse fotografen te zien is, én van hedendaagse beeldende kunst. Een ruime opvatting van kunst en fotografie was te zien in de tentoonstelling *WIT – Fotografie, kunst, design*,

66 Museum Boijmans Van Beuningen heeft activiteiten op meerdere terreinen (onder andere mode, hedendaagse kunst, design en oude kunst). Het museum komt vooral in het hoofdstuk Gemeentelijke collecties en erfgoed aan bod.

67 De Stadscollectie legt sinds 1988 een verzameling aan die de naoorlogse ontwikkelingen in de Rotterdamse beeldende kunst representeert. De Stadscollectie koopt werk aan van Rotterdamse kunstenaars en draagt zo bij aan inkomensvorming onder de beroepsgroep.

mode, film (2013-2014). Ook speelt het museum een rol voor amateurfotografen, onder ander door medewerking aan het twejaarlijkse Fotofestival aan de Maas van de negen fotoclubs in de regio. In 2011 werd Rotterdam in de Sectoranalyse nog een ‘sterke fotostad’ genoemd. Ook op tal van andere plaatsen buiten het fotomuseum wordt fotografie getoond, maar dat heeft nog niet direct tot een uitgesproken fotoprofiel geleid.

Rotterdam telt vijftien tot twintig galeries voor hedendaagse beeldende kunst. Het galerieklimaat is al jaren een punt van zorg. De grootste omzetten worden, ook landelijk gezien, via beurzen gemaakt. Een fysieke galerie met vaste openingstijden is eigenlijk steeds minder actueel. In heel Nederland neemt het aantal klassieke galeries af – mede door de economisch moeilijke tijden – en wordt het steeds belangrijker om aan beurzen deel te nemen.⁶⁸ Tegen deze trend in zijn in Rotterdam recentelijk enkele nieuwe galeries gestart, zoals Galerie Rianne Groen en Tale of a Tub. Tien Rotterdamse galeries nemen deel aan de beurs Art Rotterdam, wat als indicatie van hun kwaliteit kan worden opgevat. Galerie Frank Taal werd in 2014 verkozen tot ‘hoogst gewaardeerde Nederlandse galerie’.

Zakelijk gezien is het voor een aantal gevestigde presentatie-instellingen geen gemakkelijke periode geweest. Door soms forse kortingen op subsidies en de crisis, hebben diverse instellingen ingrijpend moeten reorganiseren. Ook is de Kunstuitleen van het CBK verzelfstandigd.⁶⁹

Nieuwe initiatieven

Rotterdam laat veel beweging, verschuivingen en groei zien op het vlak van kleinschalige, informele of particuliere initiatieven. De meeste opereren buiten het institutionele circuit of ontvangen geen publieke financiering. Hun activiteitenpakket is veelal hybride en het zijn steeds vaker tijdelijke, los-vaste verbanden van makers en producenten.

In alle windstreken van de stad manifesteren zich kunstenaarsinitiatieven-nieuwe stijl. De Witte Slagerij (Crooswijk), ocw* (een podium voor ‘kleinschaligheden’ in West), Opperclaes (West), RAAF (Zuid), Upominki (Delfshaven) en N.A.C. (Charlois). De kunstenaarslocaties aan de Wolphaertsbocht organiseren soms presentaties en evenementen. Op Zuid zijn rond de Charloisse Kerksingel (Charlois) galerie Hommes en Walgenbach Art & Books (kunstboeken en tentoonstellingen) gevestigd.

Ook kunstenaarsgroepen en -initiatieven spelen in op de festivalisering en organiseren publieke evenementen als het Kunstweekend Charlois en de Route du Nord, een evenement rond onder andere open ateliers (Noord).

Het ‘kunstenaarsbedrijf’ Atelier Van Lieshout (AVL) is de werkplaats van Joep van Lieshout en bestaat al langer, maar AVL wordt steeds meer ook een werkgemeenschap met presentaties van andere kunstenaars of concerten. In 2013 organiseerde AVL de zomertentoonstelling *Territory* met internationale gastkunstenaars en een muziekprogramma. In de zomer van 2014 verplaatste AVL zijn werkplaatsactiviteiten met *Happy Industry* naar het Museumpark.

Veel initiatieven werken meer en meer in ‘gemengde praktijken’. De Player (Zuid) presenteert al langer een mix van (underground) muziek, performance, beeldende kunst en geluidskunst. RAAF (Zuid) combineert tentoonstellingen, optredens en horeca, en Upominki is werk- en presentatieruimte tegelijk. WORM en Roodkapje combineren muziek, jonge kunst, elektronische mediakunst, film, restaurant en bar.

Ook geven steeds meer winkels en horecagelegenheden ruimte aan fotografie of beeldende kunst, zoals Margreet Olsthoorn, Objet Trouvé en NRC Café. Opvallend is het particuliere initiatief *De Kracht van Rotterdam*, dat het werk van jonge fotografen – al dan niet in combinatie met poëzie – op groot formaat in de openbare ruimte van Rotterdam presenteert. Er zijn sinds 2012 drie edities gerealiseerd. In 2011 werd de particuliere tentoonstellingsruimte Garage Rotterdam opgericht.

Individuele kunstenaars

In 2013 stonden 1.161 beeldend kunstenaars ingeschreven in het Centrum Beeldende Kunst Rotterdam (CBK).⁷⁰ Tal van Rotterdamse beeldend kunstenaars hebben een landelijke en internationale beroepspraktijk en genieten (inter)nationale waardering. In Rotterdam zijn diverse kunstenaarsinitiatieven al lang actief, zoals Foundation B.a.d., Het Wilde Weten, Kaus Australis en Kunst en Complex. Daarnaast zijn er steeds meer (informele) verenigingen van kunstenaars die gezamenlijk atelierruimte huren en soms samen tentoonstellingen houden. De meer ‘traditionele’ kunstenaarsinitiatieven, die meestal qua samenstelling niet sterk veranderen, organiseren lezingen, debatten en brengen via

68 ‘Galeries voor hedendaagse beeldende kunst 2014’; onderzoek Panteia i.o.v. de Nederlandse Galerie Associatie, 2014

69 Toegelicht in RRC, Advies tussentijdse evaluaties Cultuurplan 2013-2016; juli 2014

70 Professionele fotografen worden in Rotterdam niet geregistreerd, tenzij zij zich als beeldend kunstenaar bij het Centrum voor Beeldende Kunst aanmelden. Centrum Beeldende Kunst Rotterdam; Jaarverslag 2013; Beleidsverantwoording; Prestatieraster www.rotterdamse-kunstenaars.nl/nl/database/kunstenaars

gastateliers internationale uitwisseling tot stand. Duende was een van de belangrijkste maar is opgehouden te bestaan. Toen het pand van Duende in 2012 een herbestemming kreeg, verdween het publiek toegankelijke programma, evenals de gastateliers.

Uit onderzoek van CBK en SKAR uit 2014 blijkt dat het met de individuele (inkomens) positie van Rotterdamse kunstenaars en hun huisvesting niet goed gesteld is.⁷¹ Meer dan de helft van de Rotterdamse kunstenaars verdient minder dan een modaal inkomen. Hun beroepspraktijk levert geen substantieel inkomen op, ook niet als zij daarin fulltime werkzaam zijn.⁷² Dit is een landelijk, algemeen beeld. Daarbij staat ook het aantal betaalbare werkruimtes in Rotterdam onder druk, nu de dienst Stadsontwikkeling aanzienlijke huurverhogingen doorvoert en enkele atelierpanden terugtrekt en wil herbestemmen.⁷³ Zo bestaan er plannen om drie voormalige schoolgebouwen in het centrum en het Nieuwe Westen te verkopen.

Behalve bij het landelijke Mondriaan Fonds kunnen beeldend kunstenaars en fotografen incidentele projectsubsidie aanvragen bij het Centrum Beeldende Kunst Rotterdam, via de regeling Ontwikkeling en Onderzoek. Sinds 2014 kunnen ze voor een lening ook terecht bij het Materiaalfonds. De zogeheten Geldstroom Beeldende Kunst en Vormgeving (Geldstroom BKV) speelt hierbij eveneens een bescheiden rol.⁷⁴ De Geldstroom BKV vloeit in Rotterdam naar Museum Boijmans Van Beuningen, Centrum Beeldende Kunst, Showroom MAMA, Nederlands Fotomuseum, VIVID, Villa Zebra, Witte de With en WORM-Roodkapje. Tot en met 2016 zijn deze middelen uit het gemeentefonds specifiek bestemd voor beeldende kunst en vormgeving. Of de geldstroom daarna wordt 'verlegd' of niet langer dit oormerk zal hebben, is nog niet duidelijk.

Kunst in de openbare ruimte

Het beeldendekunstklimaat kenmerkt zich ook door een sterke collectie kunstwerken in de openbare ruimte van ruim duizend werken. Het Centrum Beeldende Kunst, met de afdelingen Beeldende Kunst in de Openbare Ruimte (BKOR) en Sculpture International Rotterdam (SIR) waakt over deze beelden en verstrekt opdrachten voor nieuwe beelden. BKOR voert het behoud en beheer uit van 250 van de beelden in Rotterdam. SIR richt zich meer op de internationale beelden. Er vinden steeds vaker discussies en presentaties rondom de beeldencollecties plaats, wat ook bijdraagt aan de profilering van de collectie binnen en buiten de stad. Het onderscheid tussen de Rotterdamse en internationale beelden zal de meeste 'bekijkers' overigens ontgaan.

De beelden in de openbare ruimte houden de Rotterdamse gemoederen vaak bezig. Zo roepen het ontwerp van Olafur Eliasson voor het beeld dat op het plein voor het Centraal Station moet komen, en eerder het beeld van Paul McCarthy dat nu op de hoek van de Oude Binnenweg staat, heftige discussies op. De laatste wordt inmiddels omarmd als eyecatcher door de winkeliersvereniging van de Binnenweg. Bij de gebiedscommissies (voorheen deelgemeenten) en cultuurscouts komen vaak aanvragen binnen van bewoners voor (stand)beelden en objecten in de wijken. Nadat de deelgemeenten zijn opgeheven vinden bewoners(organisaties) het lastig hiervoor een klankbord te vinden, bij bijvoorbeeld het CBK.

Enkele kunstbedrijven en kunstenaarsgroepen richten zich op het snijvlak van kunst en openbare ruimte en opdrachten. Soms met publiek geld, soms met privaat geld. Kunstproducent Mothership bijvoorbeeld produceert, adviseert, begeleidt en bemiddelt vaak bij kunstprojecten en vervult zo een brugfunctie tussen de kunstwereld en opdrachtgevers. Voor het mozaïek *Horn of Plenty* (2014) van Arno Coenen in de Markthal gaf Provast opdracht. Dit werk en het hierboven genoemde 'De kracht van Rotterdam' zijn, als particulier initiatief, uitzonderlijk – alleen al vanwege de schaal van het werk. Maar ook tal van kunstenaars richten zich op het snijvlak van ruimtelijke inrichting en kunst (bijvoorbeeld Observatorium of ID Eddy).

Samenwerking op andere terreinen (erfgoed, architectuur) zou de collectie nog meer voor het voetlicht kunnen brengen, in feite door mee te surfen op de belangstelling voor de gebouwde stad en het Rotterdamse erfgoed. Ook een talentontwikkelingstraject voor (jonge) internationale professionals en SIR/BKOR, en een regelmatig terugkerend groots evenement zouden een extra push kunnen geven aan de profilering van de stad op dit vlak.

Festivalisering

De Art Rotterdam Week, die in 2015 zijn zestiende editie beleeft, is hard op weg een gevestigde plaats op de internationale kunstagenda in te nemen. Met de beurzen

71 'De Rotterdamse kunstenaar in beeld'; onderzoek door Motivation in opdracht van Centrum Beeldende Kunst Rotterdam & Stichting Kunst Accommodatie Rotterdam, 2014.

72 Veel jonge kunstenaars blijken, volgens het bovengenoemde onderzoek, onvoldoende bekend te zijn met de mogelijkheden voor subsidie en advies die het CBK biedt.

73 Verschillende informanten uit de beeldende kunst; ook: SKAR, december 2014-januari 2015

74 Deze Geldstroom is een separate geldstroom van het Rijk voor beeldende kunst en vormgeving.

Object Rotterdam en Rotterdam Contemporary (voorheen RAW Art Fair), speciale tentoonstellingen van onder meer het Mondriaan Fonds en tal van side-events en feesten is de Art Rotterdam Week uitgegroeid tot hét moment waarop de beeldende kunst in Rotterdam – en de Rotterdamse beeldendekunstsector – (inter)nationaal in de spotlights staat. Er zijn inmiddels drie brandpunten: Art Rotterdam in de Van Nelle Fabriek, speciale events rondom Witte de Withstraat en Museumpark in de vaste presentatie-instellingen, en beurzen en tentoonstellingen rondom Katendrecht en Wilhelminapier. De verhuizing naar de Van Nellefabriek heeft het geheel geen windeieren gelegd. In 2015 vindt hier de opening van het BesteBuren-jaar plaats: een jaar waarin de samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland centraal staat.

Ook de presentatie-instellingen experimenteren met verschillende aanbieder-vormen, zowel binnen als buiten de eigen muren. Zij merken dat het sociale aspect bij de beleving van kunst steeds belangrijker wordt en organiseren steeds vaker thematische randactiviteiten rond tentoonstellingen of evenementen, zoals discussieavonden en conferenties, of De Derde Dinsdag. Prijsuitreikingen worden opgeluisterd met eventachtige presentaties en side-events. Marketing speelt daarbij een steeds grotere rol. De presentatie-instellingen rond de Witte de Withstraat organiseren zelf ook een groot festival: De Wereld van het Witte de Withkwartier.

Ook op wijkniveau zien we steeds meer festivalformules, zoals bij het kunstweekend Charlois en Route du Nord. Fotografie is hierbij minder nadrukkelijk aanwezig.

Talentedoorstroming en kunstvakonderwijs

Op het vlak van talentdoorstroming is meer in beweging gekomen. Showroom MAMA presenteert beeldende kunst van jonge makers, maar doet ook aan talentontwikkeling en educatie. Met de Rookie-programma's heeft MAMA een eigen methodiek voor talentontwikkeling ontwikkeld. Jonge kunstenaars en aanstaande kunstprofessionals doen hier ervaring op in de beroepspraktijk en werken mee in de cultuureducatie. Het Rookie-Masterprogramma richt zich op de meer gevorderde kunstenaars en kunstprofessionals.

Ook TENT presenteert, in samenwerking met de opleidingen, met regelmaat werk van afgestudeerden van het Piet Zwart Institute en de Willem de Kooning Academie. Jonge of nieuw gevestigde kunstenaars presenteren soms ook bij een van de informele presentatieplaatsen. Volgens vertegenwoordigers uit de sector zit er echter weinig 'tussen academie en museum'. In het verleden vormden de kunstenaarsinitiatieven een dergelijke schakel.

Aankomende kunstenaars kunnen voor kunstvakonderwijs terecht bij de Willem de Kooning Academie en het Piet Zwart Institute. Voor een praktisch-technische opleiding fotografie op mbo- of (sinds eind 2014) hbo-niveau kunnen zij ook naar de Fotovak-school. De onderwijsinstellingen en hun studenten zijn niet bijzonder zichtbaar in de stad. Wellicht komt daar verandering in nu studenten van de Willem de Kooning een deel van hun opdrachten in en met de stad zullen uitvoeren.

Buiten het kunstvakonderwijs kunnen jonge kunstenaars of amateurs onder andere terecht bij het Rookies Traject van Showroom MAMA, de SKVR en, tot medio 2014, bij een vestiging van de particuliere Fotoacademie. Het Rookie jr.-programma laat jongeren van veertien tot achttien jaar, in een buitenschools programma, kennismaken met hedendaagse beeldende kunst.

Andere vormen van talentdoorstroming liggen bij internationale uitwisseling, bijvoorbeeld via *artist residencies*. In Rotterdam is het aantal beschikbare gastateliers voor buitenlandse kunstenaars afgenomen. Drie kunstenaarsinitiatieven hebben nog plekken voor residenties en ontvangen regelmatig buitenlandse kunstenaars: Foundation B.a.d., Het Wilde Weten en Kaus Australis. Samen beheren zij acht gastateliers. Het CBK biedt samen met het Goethe-Institut Rotterdam een artist-in-residence-uitwisseling aan voor Dresden, en samen met Kaus Australis en Atelier Mondial voor Basel. De coördinatie van de gastateliers vanuit de kunstenaarsinitiatieven is komen te vervallen nadat Artists in Residents Rotterdam (RAiR) eind 2012 is gestopt. Daarmee zijn ook de gezamenlijke RAiR-tentoonstellingen komen te vervallen. Het nieuwe initiatief A View with a Room zal ook, naast schrijvers en dichters, beeldend kunstenaars en fotografen ontvangen.

Publiek

De belangstelling voor beeldende kunst en fotografie groeit in Rotterdam. Nadat in 2011 een daling was geconstateerd, is er de laatste jaren weer een toename. Zo groeit het bezoek aan presentatie-instellingen, beurzen en evenementen gericht op hedendaagse beeldende kunst en fotografie. Het gezamenlijke aantal bezoekers van presentatie-instellingen in het Cultuurplan is meer dan verdubbeld: van gemiddeld 200.000 in de jaren 2009-2012 naar 470.000 in 2013. Dit blijkt uit de cijfers van het ministerie van ocv in combinatie met die van de gemeente Rotterdam.⁷⁵ De stijging is deels toe te schrijven aan de succesvolle Gaultier-tentoonstelling in de Kunsthal in het voorjaar van 2013 (170.000 bezoekers). Villa Zebra heeft een vrij stabiel aantal bezoekers. TENT was in 2013 tijdelijk gesloten vanwege een verbouwing en liet in die periode dan ook een scherpe daling van het aantal bezoekers zien. Na de heropening in 2014 steeg het aantal bezoekers aanzienlijk, met 30 procent.⁷⁶ Het bezoekersaantal van de beurs Art Rotterdam steeg in 2014 naar ruim 21.500 bezoekers, een stijging van 35 procent ten opzichte van 2013.⁷⁷ Rotterdam Contemporary groeide in 2014 tot 14.500 bezoekers.

Publieksoontwikkeling

Villa Zebra richt zich specifiek op basisschoolkinderen. Zij kunnen meedoen in het kinderatelier. Showroom MAMA richt zich op jonge kunstenaars, kunstprofessionals én jonge kunstliefhebbers. De Kunsthal weet met tentoonstellingen over Jean Paul Gaultier en James Bond goed een publiek aan zich te binden. De Kunsthal experimenteert met andere vormen van publieksbenadering en programmering. Zo ontwikkelde ze een bijzonder initiatief om meer vraaggericht te programmeren: MaakMee (2013). Hierbij kon het publiek kiezen uit drie tentoonstellingen en zo zijn voorkeur uitspreken.

Deze voorbeelden, de elders genoemde projecten als Museumnacht (hoofdstuk Collecties en erfgoed) en de programma's rond Art Rotterdam Week laten zien dat bezoek aan presentaties van hedendaagse kunst en fotografie aantrekkingskracht uitoefenen op (nieuw) publiek, veelal mede door een bijzondere vorm.

Educatie

Rotterdamse instellingen voor beeldende kunst en fotografie ontwikkelen veel programma's met het oog op toekomstig publiek. Zo bieden alle presentatie-instellingen educatieve activiteiten voor het primair onderwijs aan, variërend van lesprogramma's en workshops tot inleidingen. Showroom MAMA, TENT en Witte de With werken samen in het programma *100% Hedendaags*. Ook op het vlak van educatie voor vmbo, havo, mavo en mbo werken de instellingen samen om zo meer scholen en scholieren te bereiken.⁷⁸

Verbindingen

In de beeldendekunstsector zien we steeds meer samenwerking op verschillende manieren. Zo werken vijf kunstinstellingen in de Witte de Withstraat samen als Kunstblock. Dit zijn Witte de With, TENT, Showroom MAMA, WORM en v2_Instituut voor de Instabiele Media. Kunstblock organiseerde in 2013 en 2014 het festival de Wereld van het Witte de Withkwartier als aftrap van het culturele seizoen. Elke eerste vrijdag van de maand organiseert Witte de With De Kunstavond (sinds 2014) met een avondopenstelling en programma. De Derde Dinsdag is een maandelijks liveshow over kunst en cultuur op wisselende locaties.

Voor *The Humans* van Alexandre Singh, een cross-overvoorstelling tussen muziektheater en beeldende kunst, werkte Witte de With samen met de Rotterdamse Schouwburg.

Tal van kunstenaars verbinden zich uitdrukkelijk en op bijna vanzelfsprekende wijze met maatschappelijke initiatieven, of nemen zelf het initiatief daartoe. Voorbeelden van 'zelfregulerende' kunstenaarsinitiatieven in de wijk zijn bureau Wandschappen van Nicole Driessens & Ivo van den Baar en het project *Truien van Loes* (Charlois). De initiatieven werken onder de naam DNA Charlois samen met handvaardige wijkbewoners. Wijkbewoners worden gekoppeld aan ontwerpers en kunstenaars die materiaalgebruik en handwerk omzetten naar een designproduct. Jeanne van Heeswijk zet zowel in Nederland als daarbuiten Freehouse-projecten op waarbij lokale economieën en sociale netwerken worden ingezet. Zo brengt ze ontwerpers, kunstenaars, lokale ondernemers en marktverkopers samen om zo het talent in de wijk optimaal te benutten (in Het Gemaal in Afrikaanderwijk).

- 75 Publiekcijfers ocv-gemeente Rotterdam; 2014. TENT/CBK was gedeeltelijk gesloten wegens verbouwing in de periode september 2013 tot januari 2014.
- 76 Op basis van mededeling van TENT; december 2014
- 77 www.artrotterdam.com/users/128/content/Pers/files/Slotbericht%20Art%20Rotterdam%202014_def.pdf
- 78 Uitgebreid toegelicht in RRRK, Advies tussentijdse evaluaties Cultuurplan 2013-2016; juli 2014

Zowel particulieren als grote institutionele partijen zijn door de economisch slechte jaren minder vaak dan voorheen opdrachtgever voor beeldende kunst en fotografie. Vooral woningbouwverenigingen financierden tot enkele jaren geleden regelmatig kunstprojecten in de openbare ruimte of waren vaak partner bij wijkgebonden kunstprojecten. Sinds het strengere toezicht op de uitvoering van hun kerntaken, is dit bijna onmogelijk geworden.

Oprachten voor tijdelijke ingrepen op het gebied van kunst in de openbare ruimte of in de vorm van zogenoemde city dressing rond evenementen, worden verstrekt door bijvoorbeeld bureau Binnenstad, particulieren of Rotterdam Festivals. Dit gebeurde rondom de tentoonstelling van Gaultier maar ook bij twee afleveringen van ZigZagCity, in 2012 en 2014, rondom de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam.⁷⁹ In dat project waren tijdelijke werken van architecten, beeldend kunstenaars, interdisciplinaire ontwerpers en ook dans opgenomen in een kunstroute door de binnenstad. In dergelijke projecten verbinden beeldende kunst, architectuur en vormgeving zich met elkaar, in de omgeving van de stad.

Kansen

De sector beeldende kunst en fotografie toont veel beweging en een breed aanbod. Daarbinnen vallen enkele elementen sterk op. Bestaande en nieuwe presentatie-instellingen laten een keur van werk van Rotterdamse en internationale kunstenaars zien, ook van jong (professioneel) talent. De onderlinge samenwerking op lokaal vlak blijkt goed te functioneren. Op internationaal terrein liggen daar mogelijk ook kansen.

De aanzienlijke en bijzondere collectie beelden in de openbare ruimte kan nog meer aan kracht winnen door samenwerking met andere culturele domeinen. Op het gebied van talentdoorstroming kunnen de instellingen in de sector een rol op zich nemen, door zich nog nadrukkelijker te verbinden met jonge kunstenaars, zoals alumni van masteropleidingen. De focus op kunst in de openbare ruimte in het Rotterdamse beleid biedt hiervoor ongetwijfeld aanknopingspunten.

De dynamiek en het zelfbewustzijn van de beeldende kunst hebben de potentie om van deze sector een nieuwe pijler van de cultuurstad Rotterdam te maken. De sector zal gebaat zijn bij nog betere zichtbaarheid. Dat kan ze bereiken door de bestaande instellingen, nieuwe initiatieven én grote evenementen zich nog duidelijker te laten positioneren, ook internationaal. Ook de fotografie kan hiervan profiteren.

De dynamiek en kwaliteit van de Art Rotterdam Week leidt tot meer focus op de stad als plek waar hedendaagse beeldende kunst en fotografie zich in alle richtingen verder kan ontwikkelen. Wanneer de deelnemende organisaties hun activiteiten afstemmen en de krachten bundelen, levert dat meerwaarde op, zoals de Art Rotterdam Week laat zien.

De artistieke potentie in Rotterdam op het gebied van beeldende kunst en fotografie verdient een beleid dat makers aantrekt en ook behoudt. De relatief lage vierkantemeterprijzen kunnen in dat opzicht in het voordeel van de stad werken. Maak beleid voor langdurig of tijdelijk gebruik van beschikbare ruimte voor ateliers en/of presentatieplaatsten. De gemeente beschikt in haar pop-up loket over een bruikbaar model. Op die manier kan leegstand in de stad een *asset* worden.

79 zigzagcity.nl

Dans en theater

In de theater- en danssector is veel gaande. Diverse podia werden vernieuwd en heropend, enkele hebben een duidelijke koerswijziging ingezet en er zijn zelfs nieuwe bij gekomen. Een aantal ‘vaste’ gezelschappen hield op te bestaan, maar de stad is ook nieuwe gezelschappen en circusinitiatieven rijker. Langzaam maar zeker wordt in Rotterdam een duidelijk cluster van jeugdtheater en –dans zichtbaar. Een verdere professionalisering van urban dance, als autonoom genre binnen de dans, blijft enigszins achter bij eerdere verwachtingen. Festivalisering is binnen deze sector minder merkbaar.

Dynamiek

De dynamiek in de sector komt van de al langer bestaande instellingen die nieuwe wegen inslaan en van nieuwe makers en gezelschappen.

Podia in verandering

Recentelijk zag de Rotterdamse theatersector twee grote inhoudelijke en organisatorische samenwerkingsverbanden ontstaan: Maas theater en dans, voor jong publiek, en Theater Rotterdam, waarin de Rotterdamse Schouwburg, Ro Theater, Wunderbaum en Productiehuis Rotterdam samenwerken als nieuwe en beeldbepalende organisaties in de Rotterdamse podiumkunsten.

Bij beide organisaties gaat het om de combinatie van een podium en gezelschappen. Maas is ontstaan uit samenvoeging van de gezelschappen Siberia, Max. en Meekers, en is nu landelijk een van de grotere gezelschappen op het gebied van jeugdtheater en –dans. In het eigen Maaspodium worden behalve eigen producties, ook voorstellingen van andere gezelschappen gepresenteerd. Maas is ook actief op het vlak van talentontwikkeling en –doorstroming, educatie en in samenwerkingsprojecten.

De ambitie van Theater Rotterdam is een nieuw model stadstheater te ontwerpen, waarin gezelschap, collectief en schouwburg één geheel vormen en programmeren en produceren vanuit één coherente visie.⁸⁰ Talentontwikkeling zal eveneens een grote rol spelen. Ook wil het theater de mogelijkheden van een zogenoemde Europese theaterstructuur onderzoeken. Theatremaker Johan Simons treedt per 2017 aan als artistiek leider.

Theater met de stad

Er zijn nog meer theatercombinaties in voorbereiding. Het rotterdamscentrumvoortheater (rcth) en theater Maatwerk hebben aangekondigd, samen met Galerie Atelier Herenplaats, één aanvraag in te dienen voor het nieuwe Cultuurplan. In het werk van het rcth staan directe vragen van maatschappelijke partners centraal, bijvoorbeeld van de GGD, de politie en/of een zorginstelling. Theater Maatwerk is onderdeel van zorgkoepel Pameijer, net als Galerie Atelier Herenplaats. Deze twee instellingen werken met cliënten van de geestelijke gezondheidszorg.

Ook het Rotterdams Wijktheater (RWT), dat theatervoorstellingen maakt door en voor bewoners van de Rotterdamse wijken, gaat in zee met een podium. Het RWT heeft het nieuwe theater Islemunda in IJsselmonde betrokken en gaat daar ook programmeren, maar speelt ook nog regelmatig elders in de stad. Daarnaast is het RWT ook organisator van het driejaarlijkse International Community Arts Festival (ICAF).

⁸⁰ rotheater.nl/johan-simons-verbint-zich-aan-theater-rotterdam

Ook Theater Zuidplein heeft zich in de afgelopen jaren geheroriënteerd en is nadrukkelijker de relatie met de buurt aangegaan. Samen met de ‘doelgroepen’ van het theater worden programma’s gemaakt voor mensen die niet zo vaak naar het theater gaan, onder wie (vmbo-)jongeren, verschillende generaties (amateur)musici en Rotterdammers met een meervoudige culturele achtergrond. Het theater trekt met deze aanpak (inter)nationale belangstelling. Onder de naam Stage-Z is Zuidplein bovendien een eigen productie-kern begonnen.

Nieuwe en vernieuwde podia

De laatste tijd zijn verschillende nieuwe theaters van start gegaan. Studio de Bakkerij, sinds 2012 gevestigd in Rotterdam Noord, programmeert in een kleine theaterzaal voorstellingen met een literaire component en initieert en produceert (buurt)projecten.⁸¹ Ook is een bescheiden buitenpodium gebouwd in het centrum, het Stadspodium. In IJsselmonde werd in maart 2014 Islemunda geopend, dat theater, film, muziek en cabaret programmeert. Theater Walhalla (op Katendrecht) is onlangs uitgebreid met de verbouwde Kantine Walhalla, een theaterzaal met 150 zitplaatsen. De theaterzaal van het Ro Theater wordt voortaan ook door de Schouwburg geprogrammeerd. Onlangs werden verbouwingen van het Maaspodium (Delfshaven) en het Oude Luxor Theater (centrum) voltooid.⁸²

Nieuwe initiatieven

Veel dynamiek zien we bij de nieuwe initiatieven en makers, zoals Onderwater Producties, Mooi Weer & Zo (voorstellingen en trainingen), Bakkerijproducties en het alweer wat langer bestaande Ken Theater. Enkele theater- en dansmakers, van wie er sommige niet in Rotterdam gevestigd zijn, hebben aangegeven zich de komende tijd intensiever aan Rotterdam te willen verbinden, bijvoorbeeld Ann van den Broek, Jan Martens, Davy Pieters en Sarah Moeremans. Nieuwe makers en groepen werken onder de vleugels van Productiehuis Rotterdam, zoals Rory de Groot, Urand en Schwalbe. Dansateliers biedt dansers en choreografen vergelijkbare mogelijkheden voor talentontwikkeling en begeleiding bij productie van nieuw werk.

Maas en het Ro Theater bieden nieuwe makers de kans om binnen hun organisatie voorstellingen te maken. Ook het Scapino Ballet Rotterdam en Conny Janssen Danst hebben speciale programma’s om met nieuwe makers te werken. Daarnaast zijn er incidentele begeleidingstrajecten, zoals Theatercollectief Macabre dat via de subsidie nieuwe makers van het Fonds Podiumkunsten wordt begeleid door Theater Hofplein.

De afgelopen jaren is circus een vast onderdeel geworden in het Rotterdamse theater(circuit). Circus Rotjeknor was al ruim twintig jaar actief en sinds 2006 biedt Codarts een hbo-opleiding circus arts aan. Hieruit is Rotterdam Circusstad voortgekomen, dat onder meer het tweejaarlijkse Circusstad Festival organiseert in samenwerking met Luxor en Schouwburg Rotterdam. Sinds 2013 zijn Circus Rotjeknor en de opleiding circus arts gezamenlijk gevestigd in Fenixloods 2 op Katendrecht.

Uit deze ontwikkeling blijkt dat makers vertrouwen hebben in het theater- en dansklimaat in Rotterdam en in zijn organisaties. De profielen van de podia en gezelschappen, hun ambities, plannen en de langjarige investering in talentbegeleiding, spreken makers aan. De aanwas van nieuwe makers (van buiten de stad) is aan te merken als vernieuwing van de sector ‘van buitenaf’.

Tegenover dit elan voor vernieuwing en uitbreiding staat dat sommige theaters uit kostenoverwegingen een of meer avonden per week gesloten zijn. Ook het Luxor Theater heeft een aantal moeilijke jaren van financiële en artistieke knelpunten achter de rug. De markt voor musicals, een van de accenten in de Luxorprogrammering, zag sterk teruglopende bezoekersaantallen en navenant minder publiëksinkomsten. Het Luxor Theater probeert zichzelf opnieuw uit te vinden en zoekt naar een nieuwe koers.⁸³

Op het vlak van urban dance is het HipHopHuis erg actief met cursussen, workshops en talentbegeleiding in uiteenlopende urban dansstijlen, maar dat heeft nog niet tot een kruisbestuiving met de moderne dans of verdere professionalisering van het genre geleid. In het Cultuurplanadvies van 2012 stelde de Raad voor om de ontmoeting van academische met urban dansvormen te faciliteren: *urban meets academic*. Voor wat betreft analyse, choreografie en dramaturgie is daar nog geen duidelijke nieuwkomer in zicht.

81 www.studiodebakkerij.nl

82 Mogelijk is in 2018 het ‘Kunstenpand’ gereed waar Theater Zuidplein in trekt in het kader van het nieuwe Hart van Zuid.

83 RRC, Advies tussentijdse evaluaties Cultuurplan 2013-2016; juli 2014

Landelijke en internationale positie

Verschillende Rotterdamse theater- en dansgezelschappen behoren tot de nationale en soms internationale top. Onder meer Ro Theater, Maas en Scapino presenteren hun voorstellingen in grote tournees door heel Nederland. Hotel Modern heeft een tweede cast opgeleid om te kunnen voldoen aan de toenemende vraag vanuit Frankrijk, België, de Verenigde Staten, Canada en Azië. Ook Wunderbaum presenteert zijn voorstellingen in het buitenland, onder andere in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. De Rotterdamse Schouwburg presenteert jaarlijks zijn Festival De Keuze met (inter)nationale voorstellingen.

Vrijwel alle Rotterdamse instellingen werken op incidentele of meer structurele basis samen met collega-instellingen in het buitenland. Zij presenteren daar ook met enige regelmaat. Verschillende Rotterdamse podiumkunstenorganisaties werken, ondersteund met EU-middelen, in Europees verband samen, bijvoorbeeld Rotterdam Circusstad en Dansateliers.

De internationaal actieve gezelschappen zeggen behoefte te hebben aan een duidelijk internationaal kader binnen het cultuurbeleid, waarbij wordt erkend dat werken in het buitenland of in internationaal verband van cruciaal belang is voor hun afzetmarkt, prestige en artistieke vernieuwing.

Talentedoorstroming

Met het Productiehuis Rotterdam, Dansateliers en de andere genoemde mogelijkheden, bestaat in Rotterdam een fijnmazig stelsel voor talentbegeleiding. Daarin onderscheidt Rotterdam zich ook, omdat op veel plaatsten de productiehuizen niet meer worden gefinancierd.

Wel is het zo dat, met name na de landelijke stelselwijziging voor dans en theater die gepaard ging met ingrijpende bezuinigingen, de podia vaker risicovoller programmeren. Het werk van de talenten is daardoor minder te zien. Om risicovolle producties te kunnen blijven maken en presenteren, werken zeven Nederlandse theaters (waaronder de Rotterdamse Schouwburg) sinds 2013 samen als De Coproducers. Per theaterseizoen maken zij ten minste twee producties van niet-gesubsidieerde dans- of theatermakers mogelijk door een aantal speelbeurten en een startkapitaal te garanderen. Dansateliers werkt samen met vier andere Nederlandse ontwikkelaars van danstalent in het programma *Moving Futures*, waarin zij nieuw werk tonen. Na de eerste presentaties in november 2014, bieden zij deze voorstellingen aan podia aan.⁸⁴

Kunstvakonderwijs, opleidingen en talentontwikkeling

Wie in Rotterdam een opleiding dans of theater wil volgen, kan terecht bij de kunstvakopleidingen van hogeschool Codarts (dans, circus en masteropleidingen choreografie en muziektheater). Codarts verwelkomt al jaren veel buitenlandse studenten, die steeds vaker actief deelnemen aan de dans- en theatersector in de stad.

Hofplein Rotterdam biedt theateropleidingen op mbo- en hbo-niveau aan in samenwerking met andere onderwijsinstellingen (Albeda College en Hogeschool Rotterdam).⁸⁵ Voor talenttoestroming heeft Hofplein de Theaterhavo/vwo waarbij regulier voortgezet onderwijs wordt gecombineerd met vakgerichte lessen. In zijn andere cursussen en programma's biedt Hofplein theater-, zang- en danslessen aan kinderen en jongeren vanaf twee jaar aan (op zestien locaties, wekelijks ongeveer 4.500 deelnemers). Ook maakt Hofplein voorstellingen met leerlingen.

De SKVR en het Ro Theater hebben verschillende cursussen en workshops voor amateurtheater en -dans. Theater Netwerk Rotterdam (TNR), de koepelorganisatie voor amateurtheater, heeft vijftientig aangesloten verenigingen/stichtingen en zo'n vijftig individuele spelers. Het brengt het potentieel van recreatieve theaterbeoefenaars bijeen en bevordert de liefde voor theater onder zijn leden. Daarnaast organiseert TNR onder meer het Amateurtheater Festival Rotterdam (ATFR).

Publiek

Nadat in 2009 het aantal bezoekers aan de podiumkunsten daalde, laten de landelijke cijfers in 2013 voor het eerst weer een lichte stijging zien.⁸⁶ Ook bij de Rotterdamse Cultuurplaninstellingen stegen de bezoekersaantallen de afgelopen vijf jaar licht, met een piek in 2013 voor zowel het aantal producties als de bereikte bezoekers.⁸⁷ Het be-

- 84 Het is een gezamenlijk aanbod dat, in deze programmaformule, lijkt aan te slaan bij landelijke podia, aldus Dansateliers.
- 85 De Acteerschool Rotterdam biedt binnen de opleiding Culturele Maatschappelijke Vorming van de Hogeschool Rotterdam de specialisatie theater & maatschappij, tot september 2015.
- 86 'Cultuur in Beeld', ministerie van ocv; p. 117
- 87 Publiekcijfers ocv-gemeente Rotterdam; 2014. NB: de cijfers van ocv betreffen alle Rotterdamse podia, dus ook, bijvoorbeeld, van de Doelen. Theater Zuidplein en de Rotterdamse Schouwburg hebben tussentijds hun bezoekerscijfer in 2014 meegedeeld, beide zagen een lichte groei. Nieuwsbrief Theater Zuidplein, januari 2015: "meer voorstellingen (321), meer bezoekers (92.037 [bijna 85.000 in 2013]), meer activiteiten (588) én een hogere bezettingsgraad (73,3%)"; de Schouwburg ontving in 2014 160.000 bezoekers, opgave door de Rotterdamse Schouwburg, januari 2015

zoek van Rotterdammers aan dansvoorstellingen is al jaren redelijk stabiel.⁸⁸ De toename van het aantal producties in 2013 houdt gelijke tred met die van bezoekers, ongeveer 20 procent. In absolute getallen zijn dat ruim 700.000 bezoekers in Rotterdam aan de gezelschappen en podia, blijkens de gegevens van de dienst Sport en Cultuur.

Kleinere podia als Walhalla en Studio de Bakkerij hebben een eigen buurt of lokale achterban ontwikkeld waarmee ze een sterke band hebben. De grotere podia als Rotterdamse Schouwburg en Luxor richten zich op een algemener publiek, vaak ook van buiten de stad. Een tussenvorm vond Theater Zuidplein, dat met een 'vraaggestuurde' programmering voor specifieke doelgroepen een gestaag groeiend publiek weet te bereiken.

De theaters beschikken via hun reserveringsystemen over relatief veel bezoekersinformatie. Toch denken diverse partijen dat er op het gebied van publiekscennis nog een wereld te winnen valt. Sommige wisselen bezoekersgegevens uit met collega-instellingen om beter zicht te krijgen op hoe publieksgroepen elkaar overlappen. Hierbij zouden ze intensiever gebruik kunnen maken van de database en analysemogelijkheden van Rotterdam Festivals; dat verzamelt en analyseert al veel publieksgegevens voor de Rotterdamse cultuursector.

Educatie

Alle theater- en dansgezelschappen en podia doen actief aan cultuureducatie. Zeer uitgesproken daarin zijn onder meer het Ro Theater, dat met een cultuurcoach werkt, Maas, dat deelneemt aan het programma Cultuureducatie met kwaliteit, of het HipHopHuis, met Each One Teach One.

Educatieve programma's voor volwassenen komen ook steeds meer voor, zoals inleidingen en cursussen die verdieping bieden van thema's van de voorstellingen. Alle gezelschappen en theaters hebben binnenschoolse educatieve programma's voor scholieren, variërend van lesbrieven en klassikaal theaterbezoek tot workshops en eigen jongerenproducties. De algemene doelstelling is de verschillende doelgroepen vertrouwd te maken met theater en dans.

Om het cultuurbereik in de wijken te bevorderen, geven Rotterdamse kunstinstellingen via onder meer het programma Cultuurbuur voorstellingen. Onder meer Scapino, Ro Theater en Productiehuis Rotterdam presenteren hier (delen uit) hun voorstellingen.

Verbindingen

Een aantal organisaties in de Rotterdamse dans- en theatersector werkt regelmatig samen met maatschappelijke organisaties in de stad. Zo werkt het rcth regelmatig samen met maatschappelijke partners om via theater een bijdrage te leveren aan oplossingen voor grootstedelijke vraagstukken, bijvoorbeeld over psychiatrische patiënten. Wunderbaum werkt voor het meerjarige project The New Forest samen met uiteenlopende organisaties binnen en buiten de theatersector, zoals woningcorporatie Havensteder, architectenbureau ZUS, KesselsKramer en Hofbogen HV.

De Rotterdamse theater- en danssector is breed, veelzijdig en vernieuwt zich voortdurend. Zowel van binnenuit – inhoudelijk, artistiek en organisatorisch – als van buitenaf door de opkomst of toestroom van (nieuwe) initiatieven en makers. De verschillende podia en gezelschappen kiezen duidelijk en nadrukkelijk hun eigen koers.

Met Maas, het nabijgelegen (theater) Hofplein en andere theatergezelschappen (onder meer Studio de Bakkerij, Ro Theater en Theater Zuidplein) ontstaan een duidelijk profiel en clustering op het gebied van de productie van jeugd- en jongerentheater in Rotterdam.

De sector geeft blijk van ambities om het publieksbereik verder te vergroten, onder meer via educatie, vraaggestuurd programmeren en produceren, en door slim gebruik te maken van elkaars publieksgegevens.

88 'Cultuurparticipatie van Rotterdammers 2013'; OBI Rotterdam; november 2014

Film

De filmvertoners LantarenVenster en het International Film Festival Rotterdam trekken een groot en zelfs nog groeiend publiek. Het Filmfestival presenteert jaarlijks ruim tweehonderd titels uit een overdadig internationaal aanbod. Ondanks inhoudelijke kanttekeningen uit vakkringen, behoudt het festival zijn positie als geliefd (Rotterdams) publieksfestival. Daar staat tegenover dat het productieklimaat in de stad is verschaald. Vernieuwing komt van jonge makers en het aantal informele filmvertoners dat overal opduikt. Festivalisering is ook in de filmsector een groeiende trend. Mede dankzij betrekkelijk goedkope apparatuur en vele distributiekanaal zijn kleinschalige en/of particuliere initiatieven mogelijk. Die verlevendigen het filmaanbod, bereiken nieuwe publieksgroepen in de stad en zetten soms nieuwe makers aan tot filmproductie.

Dynamiek

Rotterdam kent een relatief stabiel en continu aanbod aan filmvertoners. Drie instellingen daarvan worden gesubsidieerd vanuit het Cultuurplan: het International Film Festival Rotterdam (IFFR), LantarenVenster en het Architectuur Film Festival Rotterdam (AFFR).⁸⁹ IFFR en LantarenVenster programmeren overwegend arthousefilms, die als meer experimenteel te boek staan. Cinerama biedt een gemengd programma aan van zowel commerciële als arthouse-titels. Het omgekeerde komt ook voor. Zo brengt LantarenVenster ook films die in commerciële bioscopen draaien, het zogenoemde cross-overaanbod. LantarenVenster ontvangt subsidie als arthouse en voor zijn muziekprogrammering (jazz).

LantarenVenster en het IFFR ontvangen al langere tijd structurele subsidie van de gemeente Rotterdam. In het laatste Cultuurplan kregen beide echter minder subsidie. Samen met de bezuiniging vanuit de landelijke basisinfrastructuur heeft dit bij het IFFR onder andere geleid tot een reorganisatie en verhoging van de ticketprijzen. Ook LantarenVenster heeft een deel van de bezuinigingen opgevangen door te reorganiseren. Daarnaast heeft het onder andere besloten om niet langer educatief aanbod te ontwikkelen.

Aanwas nieuwe initiatieven en festivalisering

De Rotterdamse filmsector kent steeds meer filmvertoningen. Bestaande filmvertoners variëren met aanbiedingsvormen om zo meer en nieuwe publieksgroepen te bereiken. Nieuwe initiatieven variëren sowieso sterk met aanbiedingsvormen. Ook filmvertoningen in het nieuwe theater Islemunda in IJsselmonde of in het Klooster in Rotterdam-Noord behoren hiertoe.⁹⁰

De sociale component van filmbezoek wordt steeds belangrijker, vooral filmvertoningen als evenement, in festivalformules of in de vorm van arrangementen inclusief inleiding. Een groot aantal uiteenlopende kleinere of niet-gesubsidieerde vertoners, festivals of programma's zorgt daarvoor. Sommige vertoners brengen films op onverwachte tijden of locaties, of over specifieke thema's en boren zo nieuwe publieksgroepen aan. Voorbeelden zijn Camera Arabe, Pleinbioscoop, Cinema Culinair, Roffa Mon Amour, Fruitbios, *KinoKino* en *Off Screen* bij WORM. Maar ook Rooftop Cinema van het AFFR of de jaarlijkse Pleinbioscoop. De aanwezigheid en kwaliteit van horecafaciliteiten spelen hierbij een steeds belangrijkere rol.

Festivals met een sterk samenhangend programma en een inhoudelijk verwant randprogramma zijn in staat een festivalsfeer en sociale X-factor te genereren. Daarvan zijn er in Rotterdam enkele. Zo programmeert het IFFR al jaren een scala aan randactiviteiten

89 Het AFFR komt aan bod in het hoofdstuk Architectuur, vormgeving en e-cultuur.

90 Peter Bosma, 'De diversiteit van het Rotterdams filmklimaat'; in: *Punthomma*, nr 5 oktober-december 2014; p. 18-19

als debatten, *director's talks*, diners en feestjes die de binnenstad in festivalsfeer hullen. Cinema Culinaire toont films in combinatie met een diner op een toepasselijke locatie.⁹¹

Door de ruime en relatief eenvoudige beschikbaarheid van titels en de toegankelijkheid van technische middelen als grote schermen en/of betaalbare beamers, ontstaan er ook steeds meer 'privébioscopen' van thuis kijkers. Gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde instellingen ervaren deze alternatieve vertoningsmogelijkheden, inclusief de thuis kijkers, niet als een problematische ontwikkeling of concurrentie. Integendeel: zij denken dat deze initiatieven de belangstelling juist doen aanwakken voor nieuw aanbod.

Dynamiek in filmproductie

Filmvertoners en -producenten signaleren steeds meer jonge, beginnende filmmakers die zich buiten het officiële circuit van instituties ontwikkelen. Deze nieuwe generatie filmmakers heeft een sterke *do-it-yourself*-mentaliteit en beschikt over andere productie- en distributiemiddelen dan vroegere generaties. Instellingen en beleidsmakers besteden echter nog weinig aandacht aan hen en stimuleren deze vorm van talentontwikkeling nog niet. Jongeren die zich wel binnen het officiële circuit willen ontwikkelen, kunnen hiervoor terecht bij Digital Playground (in schoolverband) of bij de skvr (in hun vrije tijd).

Het programma *Open Doek* bij LantarenVenster vertoont werk van deze nieuwe makers uit Rotterdam. Ook het *48 Hour Film Project*, een wereldwijd format met lokale edities, is een geschikt platform.⁹² De Rotterdamse editie kent relatief veel deelnemers: tijdens de derde editie in 2014 namen maar liefst dertig filmcrews deel. Volgens de organisatie zijn dit vooral (pas afgestudeerde) studenten van het Grafisch Lyceum Rotterdam en de media-opleidingen van Hogeschool InHolland.

Tot 2010 droeg het Rotterdam Media Fonds bij aan het filmproductieklimaat in de stad.

Al in zijn Cultuurplanadvies 2013-2016 constateerde de Raad een afname van filmproductie.⁹³ Vooral nadat het Rotterdam Media Fonds in 2010 was opgeheven nam het aantal in Rotterdam gemaakte producties af, zoals speelfilms en documentaires voor publieke platforms.⁹⁴ Ook het aantal montage- en postproductiebedrijven, producenten, cameraverhuurbedrijven en andere ondersteunende ondernemingen nam snel af.⁹⁵ In het gebouw 25kV, dat in opdracht van de gemeente Rotterdam voor deze bedrijfstak geschikt is gemaakt (2001), is de afname van bedrijvigheid goed zichtbaar.

De opvolger van het fonds, de Rotterdam Media Commission, legde zich toe op andere gebieden in de creatieve industrie, meer dan op film.⁹⁶ De functie van *filmcommissioner* is gebleven en is ondergebracht bij Rotterdam Festivals. De filmcommissioner coördineert filmopnames in de stad voor alle genres en is intermediair voor bijvoorbeeld de benodigde vergunningen. Dat Rotterdam een aantrekkelijke locatie blijft om te filmen blijkt uit de getallen: in 2014 werden er 5 speelfilms opgenomen en 29 commercials.⁹⁷

Rotterdamse makers, organisatoren en producenten geven aan het netwerk van collega's en diensten dat er vroeger wel was, te missen.

Landelijke en Internationale positie

Het IFFR heeft lokaal, landelijk en internationaal een aanzienlijke reputatie als publieksfestival. Uit vakkringen klinkt met regelmaat kritiek op het profiel van het festival: het programma zou teveel uitwaaiëren, het zou te breed – en daardoor onoverzichtelijk – programmeren en artistiek-inhoudelijke scherp focus missen.⁹⁸ In Rotterdam staat het festival te boek als een icoon van de stad, landelijk gezien is het een van de grootste publieksevenementen. Het festival kan zich jaar op jaar verheugen in grote toeloop van bezoekers en makers uit binnen- en buitenland. De CineMart ontvangt een aanzienlijke financiële bijdrage vanuit Europa. De aanstaande wisseling in de artistieke directie bij het IFFR brengt de keuze voor een eventuele nieuwe koers van het festival zeer nabij.

Talent

Aan de Willem de Kooning Academie en het Piet Zwart Institute zijn er opleidingen 'audiovisueel'; ook zijn er mbo- en hbo-opleidingen aan het Grafisch Lyceum en Hogeschool InHolland op het gebied van bewegend beeld.

Het 48 Hour Film Project is een verzamelplaats van en voor opkomende filmers. Studenten uit het kunstvakonderwijs kunnen met hun eindexamenfilm in aanmerking komen voor vertoning via de TENT Academy Award. Dat programma biedt een podium aan een selectie van eindexamenfilms van Nederlandse kunstopleidingen en jaarlijks een kunstopleiding uit één Europees gastland.

91 www.cinematiculinaire.nl/over-cinematiculinaire/

92 The 48 Hour Film Project: www.48hourfilm.com/en/rotterdam/

93 RRC, 'Cultuurplanadvies 2013-2016', 2012; p. 28-29

94 Filmmakers in Rotterdam zijn voor publieke financiering aangewezen op gemeentelijke en landelijke regelingen, omroepen en fondsen. Zij kunnen bij de dienst Sport en Cultuur incidentele subsidies aanvragen. Het gaat dan om bescheiden bijdragen in relatie tot de vaak hoge productiecosten van (speel)films.

95 Een aantal producenten, bedrijven en speelfilm- en documentairemakers bleven wel in de stad, zoals Hester Overmars, Nanouk Leopold, Marieke van der Lippe, René Hazekamp, Ricky Rijnke, en Neonmedia, Seriousfilm en Popov film.

96 De RMC ontving middelen uit het EFRO (Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling, 2009 tot en met juni 2014); www.rmc.rotterdam.nl

97 Bron: de Rotterdamse Filmcommissioner bij Rotterdam Festivals, gesprek op 6 november 2014 met RRC en: Mitchell Daamen, 'Geen filmfonds meer, wel een commissioner'; 16 januari 2015; NRC

98 Belinda van de Graaf, 'Bedolven onder de films', in: *Trouw*, 21 januari 2015

Publiek

De Rotterdamse filmvertoners proberen vraagrichter te programmeren en te reageren op gedrag en voorkeuren van het publiek. De thematische festivals met een betrekkelijk kleine omvang – in publiksaantallen, duur en omvang van het programma – lukt dit goed, omdat zij een niche bedienen en hun publiek goed kennen. Zij maken een festival voor hun (gespecialiseerde) vaste bezoekers: liefhebbers van bepaalde onderwerpen of genres. Dankzij technische mogelijkheden kunnen zij met relatief geringe financiële inspanningen een programma met een specifieke signatuur verzorgen.

Ook het IFFR reageerde op de wensen van zijn publiek. Toen uit publieksonderzoek bleek dat bezoekers het programma als te overvloedig ervoeren, besloot het IFFR bij de laatste twee edities minder programmalijnen aan te bieden.⁹⁹

De eerste drie kwartalen van 2014 is het aantal filmbezoeken aan bioscopen en arthouses met gemiddeld 1,1 procent gedaald ten opzichte van het jaar ervoor. De bezoekcijfers in Rotterdam namen met 6 procent sterker af. In Amsterdam en Den Haag bedroeg de afname 5,3 procent.¹⁰⁰ Wel zijn er landelijk meer Cinevillepassen verkocht. Met deze abonnementsvorm krijgen pashouders korting bij 33 filmhuizen in heel Nederland. In de regio Rotterdam steeg het aantal Cinevilledeelnemers in 2014 met 60 procent.¹⁰¹

Hoewel het filmbezoek dus in het algemeen daalt, stijgen de bezoekcijfers van het IFFR en LantarenVenster juist. LantarenVenster zag sinds de verhuizing naar de Wilhelminapier (2009) de bezoekcijfers zelfs verdubbelden.¹⁰² Het IFFR kende in de jaren 2009 tot 2011 een substantiële terugval in zijn bezoekcijfers: van 353.000 in 2009 naar ruim 266.000 in 2011. Deze daling was een gevolg van de economische crisis en mogelijk een verhoging van de toegangsprijs. 2013 liet met 287.000 bezoeken weer een opgaande lijn zien.¹⁰³ Het IFFR sloot in 2015 met het aantal van 302.000 bezoeken.¹⁰⁴

Uit landelijke bezoekcijfers blijkt dat vooral jongvolwassenen (18-29-jarigen) en mensen van middelbare leeftijd (40-54 jaar) commerciële bioscopen en arthouses bezoeken.¹⁰⁵ Arthouses worden vooral bezocht door de laatst genoemde groep.¹⁰⁶ De afgelopen jaren leidden enkele cross-over films tot onverwachte hits: films die zowel in arthouses als in commerciële bioscopen draaien, zoals *Les intouchables* (2011) en *La grande bellezza* (2014). LantarenVenster lijkt door de cross-overprogrammering nieuwe publieksgroepen uit de ruime regio te trekken. Dat is ook te danken aan de betere bereikbaarheid en andere kwaliteiten van het gebouw op de Wilhelminapier.

Verbindingen

De Rotterdamse filmsector is een dynamische sector waar alle partijen elkaar kennen. Toch is er nog geen sprake van regelmatige ontmoetingen of gezamenlijke promotie. Het IFFR functioneert jaarlijks als een verzamelplek voor filmliefhebbers en heeft voor de programmering contact met culturele instellingen. Het IFFR zou dergelijke ontmoetingen meer kunnen faciliteren. De thematische festivals en informele vertoners hebben baat bij afstemming en promotie, de nieuwe makers bij meer vertoningsmogelijkheden. Een coördinerende functie zou een van de grotere instellingen, IFFR of LantarenVenster, op zich kunnen nemen.

Individuele instellingen en bedrijven gaan relatief gemakkelijk samenwerking aan met makers uit andere disciplines. In het landelijke samenwerkingsproject *Watch that sound*, waaraan Music Matters, v2_, LantarenVenster en Codarts deelnemen, vinden organisaties en makers uit de beeldende kunst en muziek elkaar. RTV Rijnmond, het Ro Theater en Popov Film werkten samen voor *BoijmansSTV*: een serie quasidocumentaires over Museum Boijmans Van Beuningen.

Een ander soort verbinding ontstaat in cross-overs tussen artistieke disciplines: beeldend kunstenaars die film gebruiken als medium. In presentatieruimtes voor beeldende kunst, in galleries en musea en in de openbare ruimte zijn veelvuldig films te zien, bijvoorbeeld van Rotterdamse kunstenaars-filmmakers als Gerco de Ruijter, Mels van Zutphen, Katarina Zdjelar en Erik van Lieshout. Een ander voorbeeld is het project *Eerbetoen aan een Avenue*. Hiermee brengt Sculpture International Rotterdam (SIR) een ode aan de Coolingsingel, onder andere door films op gevels en ramen aan de Coolingsingel te projecteren. Dit project loopt in 2014 en 2015 in dezelfde periode als het IFFR, maar er waren weinig verwijzingen naar elkaar.

99 Jaarverslag 2012-2013 International Film Festival Rotterdam.

100 Bron: NVB; cijfers over drie kwartalen van 2014, vergeleken met 2013; 13-10-2014 MaccsBox- MACCS International BV'

101 Het aantal Cineville-pashouders in de regio Rotterdam van steeg in 2014 van 1250 naar 2000, volgens opgave van de programmeur van LantarenVenster; januari 2015

102 Uit overzicht Publiekscijfers ocv-gemeente Rotterdam; 2014: in 2009 ongeveer 100.000 bezoeken aan Lantaren/Venster op de oude locatie, in 2013 ruim 204.000 bezoeken. NB: herin zijn ook de bezoekers aan LantarenVenster als muziekpodium opgenomen. Van de bezoekers aan LantarenVenster in 2013 waren dat 165.000 voor film (vermeld in het jaarverslag 2013).

103 'Cultuur in Beeld 2014', ministerie van ocv, 2014; p. 168-169

104 Op basis van slotpersbericht IFFR, 1-2-2015; www.rijnmond.nl/nieuws/01-02-2015/iffz-et-stijgende-lijn-voort

105 Stichting Filmonderzoek, 'Bioscoopmonitor 2013/2014', 2014: issuu.com/filmonderzoek/docs/def_bioscoopmonitor_2013_2014_webve

106 Cijfers 2010-2013 zie: NVB-NVF, Nederlandse Vereniging van Bioscoopexploitanten-Nederlandse Vereniging van Film distributeurs, Jaarverslag 2013

Ook in de podiumkunsten, theater en dans, hebben toepassingen van bewegend beeld, bijvoorbeeld live-projectie, opgang gemaakt. De Rotterdamse filmsector zou aan uitstraling kunnen winnen door *als sector* aandacht te besteden aan dergelijke filmprojecten buiten het strikte domein van speelfilm of documentaire, bijvoorbeeld door ze op te nemen in agenda's.

RTV Rijnmond heeft een rol voor de sector als regionale nieuwszender en door programmaslots te bestemmen voor lokale producties: documentaires en reportages. Voor makers vervult de omroep een rol als de zendgemachtigde die hen kan steunen met de voor subsidieaanvragen vereiste uitzendgarantie. Iets vergelijkbaars geldt voor OPEN, de zendgemachtigde voor het tweede lokale televisiekanaal, zij het dat OPEN geen functie als regionale nieuwszender heeft. Makers dienen bij hun aanvragen voor incidentele subsidies voor Lokale mediaproducties bij de gemeente afspraken voor uitzending via OPEN te overleggen; voor meer autonome producties, gelden andere regels.

Gemeentelijke collecties, musea en erfgoed

Voor een uit de aard tamelijk langzame sector, zijn de ontwikkelingen bij de musea fors te noemen: ontzamelen, depotperikelen en fusies. Bezoekersaantallen groeien en de instellingen organiseren evenementen en randprogramma's die het aanbod nog aantrekkelijker moeten maken. Samenwerking tussen musea vindt vooral plaats op thema's, met musea en instellingen buiten de stad.

De Rotterdamse erfgoedsector kan zich nog sterker profileren door, in samenwerking met anderen, de groeiende belangstelling voor 'alles wat Rotterdams is' te benutten. De stad heeft nog geen erfgoedagenda. Nog nergens wordt het 'Verhaal van de stad' overtuigend en op coherente wijze verteld en ook de gemeente noch instellingen hebben een gezamenlijke visie op de Collectie Rotterdam. Het komende Cultuurplan en de viering van 75 jaar wederopbouw bieden hiervoor interessante aanknopingspunten.

Een bijzonder moment voor het erfgoed was de toekenning van de Werelderfgoedstatus van UNESCO aan Van Nellefabriek in 2014.

Dynamiek

Gemeentelijke collectie in beweging

In de Rotterdamse museum- en erfgoedsector gebeurt de laatste jaren opvallend veel. Er zijn weliswaar geen nieuwe musea bij gekomen, maar de bestaande instellingen zijn volop in beweging. Er wordt ontzamd, er zijn depotperikelen en er wordt gefuseerd. De sector bestaat uit zo'n twintig musea plus een aantal gemeentelijke erfgoedinstellingen, waaronder het Stadsarchief en het Bureau Oudheidkundig Onderzoek (BOOR).

Vier grote musea beheren de gemeentelijke collectie (Collectie Rotterdam): Museum Boijmans Van Beuningen, Maritiem Museum Rotterdam, Museum Rotterdam en het Wereldmuseum.¹⁰⁷ Samen zijn zij verantwoordelijk voor het beheer en behoud van de collectie en de presentatie ervan. Voor het verzamelen, ontzamen en de opslag van de collectie ontwikkelt elk museum zijn eigen beleid. De gemeente en de musea die de gemeentelijke collectie beheren, hebben geen gezamenlijke visie op de Collectie Rotterdam.

De musea hebben nog geen grote inhoudelijke koerswijzigingen ingezet, behalve het Wereldmuseum. Dit museum wil zich gaan profileren met hoogwaardige kunst uit Azië en Oceanië. Daartoe wil het kunst uit de Afrikacollectie afstoten, evenals objecten van mindere kwaliteit. Dit voornemen heeft veel publieke en politieke reacties opgeroepen. De publieke discussie over het afstoten van gemeentelijke kunstcollecties heeft geleid tot een ontzamelprotocol (begin 2014): een reglement voor het afstoten van museale objecten die eigendom zijn van de gemeente.

Voorafgaand aan het huidige Cultuurplan kreeg de culturele sector de opdracht een gezamenlijk plan in te dienen voor het vormgeven van het 'Verhaal van de stad'. Aan die opdracht werd nauwelijks gehoor gegeven, waarop het Museum Rotterdam de opdracht kreeg er een blauwdruk voor te maken. Sindsdien lijkt dit idee langzaam maar zeker in de vergetelheid te zijn geraakt.

In de collectiebeleidsplannen voor het huidige Cultuurplan (2012) kaartten verschillende musea reeds het achterstallig onderhoud (zoals lekkage) aan van het gedeelde depotgebouw Metaalhof in de Alexanderpolder. Ook zijn er gebreken aan de inpandige de-

107 Voor de volledigheid dient in dit verband vermeld te worden dat het Centrum Beeldende Kunst zijn afdeling Kunsttuitleen heeft verzelfstandigd. De Kunsttuitleen verhuurt een verzameling kunstwerken in eigendom van de gemeente Rotterdam. Ook hier is een proces van ontzamen ingezet.

pots van Museum Boijmans Van Beuningen en het Maritiem Museum. Boijmans heeft de laatste jaren regelmatig zijn depotproblematiek aan de orde gebracht. Het museum wil zijn collectie onderbrengen in een nieuw te bouwen, publiektoegankelijk depotgebouw, het zogenoemde Collectiegebouw in het Museumpark. Het Wereldmuseum besloot de huur van de depotruimte in Metaalhof op te zeggen en hoopt kosten te besparen door de collectie op te slaan in leegstaande ruimtes in het museum.

Krimpen en fuseren

In het huidige Cultuurplan is flink bezuinigd, ook met gevolgen voor de Rotterdamse museum- en erfgoedsector. Het Wereldmuseum en Museum Rotterdam zijn van de musea het meest gekort en vrijwel alle musea zeggen door de bezuinigingen nu financieel klem te zitten. Sommige musea organiseren daarom minder tentoonstellingen of ze besluiten minder aan te kopen, zoals het Maritiem Museum. Een aantal musea probeert de relatie met particuliere gevers en andere stakeholders te intensiveren, maar zij hebben tot dusver de gekorte subsidie niet kunnen compenseren. Ook hebben deze inspanningen niet geleid tot een succesvol nieuw verdienmodel.

De kortingen leidden onder meer tot ontslag van personeel en tot verschuivingen in de fysieke infrastructuur. Volgens Boijmans en het Maritiem Museum is er sprake van achterstallig onderhoud aan de museumpannen. Museum Rotterdam heeft al langere tijd zelfs geen eigen huis meer.

Het heeft in 2012 afstand gedaan van twee van zijn gebouwen, De Dubbelde Palmboom, zijn educatieruimte in Delfshaven en het Schielandshuis, de vaste presentatieruimte in het centrum. Sindsdien programmeert het museum eens per jaar een langdurige tentoonstelling in tentoonstellingsruimte LP2. In 2015 neemt het museum zijn intrek in het Timmerhuis Rotterdam, waar het een nieuwe, vaste tentoonstellingsruimte krijgt. De eerste tentoonstelling wordt begin 2016 verwacht.

Eind 2014 zijn het Maritiem Museum en Het Havenmuseum gefuseerd. De museale functies van Het Havenmuseum zijn overgedragen aan het Maritiem Museum en de havenbekkens worden voortaan door een nieuwe stichting geëxploiteerd. Het OorlogsVerzetsMuseum Rotterdam wordt geïntegreerd in Museum Rotterdam en de locatie van het OVMR aan de Coolhaven gaat dienstdoen als educatief centrum van Museum Rotterdam.

Fort 1881 in Hoek van Holland werd in 2014 tijdelijk gesloten vanwege een geschil tussen de vrijwilligersstichting en de nieuwe commerciële uitbater. De exploitant is onlangs door de rechter in het gelijk gesteld. Naar verwachting zal het fort in het voorjaar van 2015 weer opengaan voor publiek.

Digitalisering

Ook op het gebied van digitalisering, registratie en ontsluiting van collecties is veel gaaude. Landelijk komt er steeds meer aandacht voor de digitalisering van collecties: de digitale registratie van alle objecten en/of de (publieke) ontsluiting via databases en websites. Digitalisering kan bijdragen aan meer kennis van collecties. Musea zien digitalisering dan ook als een kans om hun objecten op een andere manier te presenteren en voor een veel groter publiek zichtbaar te maken. De gemeentelijke collectie zou op een betere manier gedigitaliseerd kunnen worden, maar hierin zoeken de grote musea en erfgoedinstellingen onderling nog weinig afstemming.

Festivalisering

Net als andere culturele instellingen zoeken ook musea en erfgoedinstellingen steeds vaker naar andere aanbestedingsvormen; ook hier is de 'festivalisering' zichtbaar. Musea en erfgoedinstellingen proberen een breder publiek aan te spreken door hun aanbod buiten de museummuren te presenteren. Museum Rotterdam doet dat al een tijdje, al dan niet noodgedwongen als gevolg van sluiting van het Schielandshuis. De recente tentoonstellingen vinden in LP2 plaats. Het museum koppelt zijn grote tentoonstellingen vaak aan kleinschalige erfgoedprojecten in de wijken.

Musea bieden in toenemende mate programma's aan naast of aansluitend op de reguliere tentoonstellingen. Een voorbeeld is *Art Rocks!* van Boijmans. Voor deze muziekwedstrijd in het museum vormen kunstwerken de inspiratie.

Daarnaast haken musea steeds vaker aan bij de actualiteit van de stad. Zo zoekt Het Natuurhistorisch met zijn tentoonstellingen vaker een inhoudelijke verbinding met

Rotterdamse vraagstukken als duurzaamheid en ecologie in de stad. De evenementen Museumstraat en Museumnacht zijn daar ook voorbeelden van. Een ander, recent voorbeeld is de *Tijdtrap* in de nieuwe Markthal. Deze permanente tentoonstelling in het (rol) trappenhuis toont de archeologische vondsten die bij de bouw van de hal in de bodem zijn ontdekt. Het project is van BOOR, in samenwerking met musea en erfgoedinstellingen.

Museumstraat plaatst kunstwerken buiten de context van het museum: bewoners en ondernemers van enkele wijken zijn voor een dag museumdirecteur in eigen huis en ontvangen het publiek bij hen thuis. De organisatie hoopt op deze manier mensen te bereiken die vanwege sociaal-economische omstandigheden of geografische afstand doorgaans niet naar het museum komen. Tijdens de Museumnacht zijn de musea en galeries tot laat open en organiseren ze in de context van het festival bijzondere programma's voor een breed publiek, al staat dit evenement onder druk vanwege kostenoverwegingen bij de deelnemende musea.¹⁰⁸

Met dergelijke programma's bereiken de instellingen niet alleen kunstliefhebbers maar ook bijvoorbeeld het uitgaanspubliek. Musea vinden bovendien steeds vaker aansluiting bij bestaande festivals in de stad. Zo nam Museum Rotterdam deel aan het programma van Route du Nord en maken de musea speciale programma's tijdens de Art Rotterdam Week.

Marketing

Musea besteden de laatste jaren steeds meer aandacht aan marketing. Enkele musea slagen er met succes in hun programma of locatie op een eigentijdse manier onder de aandacht van een breed publiek te brengen. In de meeste gevallen gaat het om campagnes voor nieuwe tentoonstellingen, maar ook de collecties en de onderscheidende positionering van de musea worden vaker gepromoot. Zo wees Boijmans in een campagne het publiek op het belang van een collectiegebouw: medewerkers van het museum reden met een 'Collectiegebouw-mobiel' door de stad, met daarop een maquette van het Collectiegebouw. De directeur van Museum Rotterdam profileert zich nadrukkelijk in de lokale media en is onder andere te zien in het tv-programma *Rotterdamers van Formaat*, over bepalende historische figuren. Het Natuurhistorisch haalt regelmatig het nieuws met opmerkelijke verhalen bij de collectie, zoals over de 'traumameeuw' en de 'Frühstücksvleermuis', en via landelijke radioprogramma's over (stads)natuur.

Rotterdamse musea krijgen steeds meer aandacht in buitenlandse media en publicaties, mede dankzij de citymarketing en het bereik naar de internationale pers van Rotterdam Partners. Toch is er nog geen sprake van een collectieve marketing voor de Rotterdamse musea. De vijf kunstinstellingen rond het Museumpark introduceerden in de zomer van 2012 het Museumpark-ticket: een combiticket waarmee de instellingen tegen gereduceerd tarief te bezoeken zijn. Het is de vraag of hier veel gebruik van wordt gemaakt. Boijmans en de Kunsthal zoeken meer afstemming van openingen en looptijden van grote tentoonstellingen, zodat internationale journalisten een extra prikkel hebben om het Rotterdamse aanbod te bezoeken.

Kennis en onderzoek

In het landelijk en lokaal museumbeleid is meer aandacht voor collectiebehoud en -beheer dan voor de ontwikkeling van wetenschappelijke kennis over de collectie. In combinatie met opgelegde bezuinigingen heeft dit geleid tot het vertrek van een aantal conservatoren bij Rotterdamse musea.

Het Maritiem Museum Rotterdam en de Erasmus Universiteit Rotterdam richtten in september 2014 het samenwerkingsverband Rotterdams Centrum voor Moderne Maritieme Geschiedenis op. Dankzij cofinanciering van het Mondriaan Fonds en enkele Rotterdamse fondsen kan het Maritiem Museum zijn wetenschappelijk onderzoek borgen.

Landelijke en internationale positie

Sommige musea beschikken over specifieke topcollecties, maar geen van de Rotterdamse musea behoort tot de rijksmusea. Zo behoort de collectie scheepsmodellen en -kaarten van het Maritiem Museum tot de wereldtop en beschikken het Wereldmuseum en Boijmans over kunstwerken van topniveau. In 2013 verstreekte Boijmans meer dan tweehonderd bruiklenen aan musea in onder andere Parijs, Madrid en New York.¹⁰⁹ Enkele collecties die in Rotterdam worden beheerd, zijn van landelijk belang. Een voorbeeld is de Atlas Van Stolk: een nationale collectie met ruim 250.000 afbeeldingen van de vader-

108 In 2014 werd bekendgemaakt dat het samenwerkingsverband voor Museumnacht spaak liep: de instellingen aan het Museumpark wensten niet langer deel te nemen aan de Museumnacht. De kosten zouden te hoog zijn in relatie tot de opbrengsten van het evenement. Stichting Rotterdamse Museumnacht, de overkoepelende organisatie, trok zich daarop terug. Eind 2014 gaven enkele instellingen aan in 2015 toch een Museumnacht te willen organiseren, zij het zonder de Stichting Rotterdamse Museumnacht.

109 Jaarverslag 2013 Museum Boijmans Van Beuningen; p. 19

landse geschiedenis. De Atlas is in langdurig bruikleen bij Museum Rotterdam. Een bijzondere en omvangrijke collectie werken van Erasmus wordt beheerd door de Bibliotheek Rotterdam.

Sommige musea hebben sterke banden met internationale partners. Zo onderhoudt het Maritiem Museum Rotterdam relaties met het China Maritime Museum in Shanghai, onder andere naar aanleiding van de tentoonstelling *Routes, from the Netherlands to China* uit 2012. Ook de kleinere musea zoeken de samenwerking met internationale partners. Het Chabot Museum werkt samen met een aantal Duitse musea, waaronder het Stadtmuseum Penzberg en de Kunstmuseen Krefeld.

Publiek

Het museumbezoek in Nederland stijgt.¹¹⁰ Ondanks de heropeningen van het Rijksmuseum en het Stedelijk Museum in Amsterdam in 2013 – waar toch met argusogen naar werd gekeken vanwege mogelijke concurrentie – was het aantal bezoekers in Rotterdam tussen 2011 en 2013 redelijk stabiel. In 2014 steeg dit aantal zelfs.

Alle musea besteden veel aandacht aan het betrekken en bereiken van (nieuwe) publieksgroepen. De een richt zich meer op de Rotterdammer en appelleert aan het 'Rotterdamgevoel', de ander richt zich expliciet op jongeren of doelgroepen die in duurzaamheid en stadsnatuur zijn geïnteresseerd. Een gedeeltelijke verklaring voor de recente stijging van de bezoekerscijfers ligt ook bij de organisatie van blockbusters. Zo trok de tentoonstelling *De weg naar Van Eyck* in Museum Boijmans in 2012-2013 zo'n 140.000 bezoekers. Het aantal toeristen dat Rotterdam aandoet stijgt ook, zo blijkt uit de toeristische barometer.¹¹¹ Voor toeristen behoort het bezoeken van musea tot de voornaamste dagbestedingen.

Opvallend is dat Rotterdammers zelf minder vaak naar Rotterdamse musea gaan.¹¹² Volgens de RRKC liggen daar juist kansen voor de musea, zeker nu er in de stad zo'n hernieuwde interesse is voor alles wat Rotterdams is. Musea proberen hier wel op in te spelen, getuige de toename van de vele randprogrammeringen en extra (niet-museale) activiteiten. Ook cultuureducatie speelt hierbij een rol.

Educatie

Ruim 5 procent van alle museumbezoekers zijn schoolkinderen. Van de schoolbezoeken in Rotterdam vindt ruim 29 procent plaats bij (of in samenwerking met) musea. Daarmee is de museumsector de belangrijkste cultuuraanbieder voor het onderwijs. Vanuit de scholen klinkt het verzoek aan cultuurinstellingen om vooral 'te blijven doen waar zij goed in zijn' en zich te concentreren op het bijbrengen van enthousiasme voor de kunsten zelf.

Musea en erfgoedinstellingen zoeken onderling steeds meer samenwerking om het onderwijs beter te bereiken. Zo is in 2013 de zogeheten leerlijn erfgoededucatie gelanceerd: een samenwerking tussen musea, erfgoedinstellingen en het Kenniscentrum Cultuureducatie Rotterdam. De verschillende educatieactiviteiten worden zo op elkaar afgestemd.

Ook blijkt vervoer naar het museum zelf een belemmering te zijn voor deelname. In Rotterdam zijn twee initiatieven voor museumbussen voor het onderwijs. De Turing Foundation financiert de Turing Museum Bus (sinds 2008), die kinderen uit Rotterdam en omgeving gratis van en naar Boijmans en het Chabot Museum vervoert. Stichting De Verre Bergen voerde in het schooljaar 2013-2014 een pilotproject Buzzo10 uit. De stichting onderzocht of gratis busvervoer een drempel wegneemt en leidt tot meer excursies van basisschoolklassen. Dat blijkt inderdaad het geval. Het is nog onduidelijk of het project een vervolg krijgt.

Verbindingen

De museumsector heeft van oudsher sterke relaties met particuliere gevers: veel Rotterdamse musea zijn voortgekomen uit de collecties van welgestelden. Daarnaast onderhouden vooral de grote musea banden met relatief grote groepen 'vrienden', mecenasen en verzamelaars. Bruiklenen zijn daarbij voor veel musea essentieel. Opvallend is ook de 15 miljoen euro die de stichting De Verre Bergen wil investeren in het Collectiegebouw van Boijmans. Kleinere instellingen slagen er soms ook in op inventieve

110 'Cultuur in Beeld', ministerie van OCW, 2014; p. 34

111 rotterdam.toeristischebarometer.nl/Current?year=2014

112 'Cultuurparticipatie van Rotterdammers, 2013'; OBI Rotterdam, 2014

wijze particuliere financiering aan te trekken. Het OorlogsVerzetsMuseum ontving voor de verbouwing van de museumlocatie een grote schenking van het Nationaal Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranenzorg, het vfonds.

Enkele musea zijn onlangs samenwerkingsverbanden met kennisinstututen aangegaan. Het Natuurhistorisch onderhoudt bijvoorbeeld voor het project Pure Veerkracht banden met de Rijksuniversiteit Groningen en met partners als het Wereld Natuurfonds (WNF), Bureau Stadsnatuur Rotterdam, Kunsthal Rotterdam, FLUX en inwoners van de regio Rijnmond.¹¹³

Alle musea onderzoeken nieuwe manieren van cultureel ondernemen en nieuwe verdienmodellen. Het Wereldmuseum valt daarin op met zijn sterrenrestaurant dat significant bijdraagt aan de financiering van het museum. Eerder experimenteerde het museum met een reisbureau en recentelijk overwoog de directie plannen voor een hotel. Boijmans heeft in 2014 een investeringsfonds opgericht. Met de Stichting Endowment Museum Boijmans Van Beuningen wil het museum bouwen aan een duurzame financiële toekomst. Particulieren of bedrijven kunnen geld geven of lenen aan het fonds. Het rendement wordt aangewend om restauraties, aankopen, educatieve projecten en tentoonstellingen mogelijk te maken. Bij het beheer van het fonds zijn de Rabobank en Robeco betrokken. Het Maritiem Museum heeft aangegeven vooral de banden met bedrijven in de offshore-industrie te willen verstevigen; daar liggen kansen voor het museum, zowel inhoudelijk als financieel.

Samenwerking Rotterdamse musea

Individueel maken de Rotterdamse musea zich sterk op het vlak van publiekswerking, programmaontwikkeling en ondernemerschap. Een meer collectieve verantwoordelijkheid van de musea en erfgoedinstellingen blijft evenwel nog onderbelicht. Samenwerking kan verder gaan dan alleen marketing en kennisdeling. Ook als het gaat om de (inhoudelijke) programmering van tentoonstellingen, digitalisering en een visie op collectiebeheer zouden de musea kunnen samenwerken.

De RRKC juicht het voornemen van het College toe om een erfgoedagenda op te stellen die inwoners en bezoekers vertrouwd moeten maken met het cultuurhistorisch erfgoed van Rotterdam.¹¹⁴ De RRKC dringt erop aan een datum vast te stellen wanneer deze agenda gereed moet zijn en de musea hier ook bij te betrekken. De RRKC onderstreept daarbij het belang van een gezamenlijke visie op het Rotterdams erfgoed en de Collectie Rotterdam. Het Verhaal van de stad zou daarvoor de inhoudelijke onderlegger moeten zijn. Die gezamenlijke visie is de leidraad voor toekomstig beleid, programmering én vraagstukken van verzamelen en ontzamen.

De Raad benadrukt dat het Verhaal van Rotterdam een 'breed verhaal van de stad' moet zijn, met lokale en internationale dimensies.

De RRKC acht het van belang dat de gemeente aandacht heeft voor de depotproblematiek van alle Rotterdamse musea. Voor het achterstallig onderhoud van de museum panden moet eveneens een oplossing worden gezocht.

113 www.mondriaanfonds.nl/2014/06/30/toekenningen-voor-bijdrage-samenwerking-musea/

114 '#Kendoe. Collegewerk-programma 2014-2018', 2014; p. 29

Letteren

In de letterensector in Rotterdam is de rol van festivals en evenementen prominent. De bestaande festivals op het gebied van letteren, poëzie of proza en recent steeds meer mengvormen, worden gewaardeerd door kenners en publiek. Daarnaast springt een toenemend aantal (nieuwe) initiatieven in het oog. De Rotterdamse letterensector kenmerkt zich door onderlinge afstemming, waaraan ook meer private en commerciële initiatieven bijdragen. In 2014 resulteerde dit in een nieuw evenement: Woordnacht. In Rotterdam wonen en werken toonaangevende schrijvers en dichters die ook landelijk niet onopgemerkt blijven, getuige ook de prijzen die hun worden toegekend. De stadsdichter is niet meer uit de stad weg te denken.

Het Lezersfeest in de Bibliotheek weet al jaren veel publiek te trekken. Recent komen er kleinschalige initiatieven op van vooral jonge makers en organisatoren die nieuwe genres in woordkunst, zoals *spoken word* of *poetry slams*, op uiteenlopende plaatsen presenteren. Deze jonge initiatieven blijken vindingrijk, maar hebben nog weinig aansluiting bij gevestigde instellingen.

Naast haar kerntaken als kenniscentrum biedt de Rotterdamse Bibliotheek onderdak aan verschillende literaire en andere culturele initiatieven. De Bibliotheek herbezint zich op haar rol in de stad, vanwege veranderingen in leesgedrag en als gevolg van bezuinigingen en reorganisatie. Ze richt zich uitdrukkelijk op publieksgroepen die minder mobiel, minder mondig en minder digitaal georiënteerd zijn. Ook wil de bibliotheek een rol spelen bij de bestrijding van laaggeletterdheid.

Dynamiek

Literaire evenementen en festivals gedijen goed in Rotterdam, of het nu gaat om kleine initiatieven of de langer bestaande gesubsidieerde instituten. Poetry International organiseert jaarlijks het Poetry International Festival en nog diverse andere (eendaagse) evenementen. Ook het landelijke Passionate Bulkboek presenteert veel van zijn activiteiten in de vorm van een evenement of festivalachtige vorm, zoals het Geen Daden Maar Woorden Festival. Elk jaar organiseert de Bibliotheek het Lezersfeest: een avond waarop schrijvers en zo'n tweeduizend lezers elkaar in een literair programma ontmoeten.

Daarnaast zijn er relatief nieuwe initiatieven met veelal een hybride vorm tussen letteren en ontmoeting in. Leeszaal West is zo'n ontmoetingsplek, opgezet door bewoners en ondernemers als 'antwoord' op het sluiten van diverse wijkbibliotheken. Het Verhalenhuis Belvédère (Katendrecht) opereert op het snijvlak van (buurt)verhalen, letteren en betrokkenheid bij de buurt. Een nieuw multidisciplinair project is *A View with a Room*.¹¹⁵ Dit is een meerjarig programma waarin denkers, schrijvers en kunstenaars, ook uit het buitenland, voor een bepaalde periode worden uitgenodigd om vanuit een studio in Rotterdam-Zuid hun blik op dit deel van de stad te delen.

Ook zien we tal van los-vaste initiatieven van jonge organisatoren opkomen. Opvallend is, net als elders in Nederland, de opkomst van de vele leesclubs, spoken word- en slam poetry-initiatieven. Evenementen als Speyksessies, Poetry Circle 010, Firma Zintuig, Kern, Poetsclub of Ongehoord trekken vooral een eigen (jong) publiek en vinden op uiteen-

115 Het initiatief van Cultureel Denkwerk werkt onder andere samen met Poetry International, het International Film Festival Rotterdam, Jazz International Rotterdam en North Sea Round Town; www.aviewwitharoom.nl

lopende, wisselende locaties plaats. Tijdens deze evenementen zijn er cross-overs van poëzie, literatuur, muziek en beeldende kunst, horeca en feesten, waar een divers publiek op afkomt. Maar ook de vele optredens van schrijvers en dichters, in boekhandels of op podia (talkshows, theaters, cafés), passen in deze sfeer van feest en ervaring.

Deze initiatieven hebben nog weinig aansluiting gevonden met de meer gevestigde, meerjarig gefinancierde letterenactiviteiten. Een uitzondering is het nieuwe evenement Woordnacht. In 2014 werkten verschillende literaire organisaties en andere partijen, van organisatoren tot boekhandels, van uitgeverijen tot hotels, aan een gezamenlijk programma. Negentig auteurs presenteerden zich op dertig locaties in Rotterdam. Het evenement trok een kleine duizend bezoekers.

De grotere literaire instellingen zouden hier een actievere rol kunnen spelen en de kleinschaliger, dynamische initiatieven in de stad kunnen ondersteunen of hierbij aansluiting kunnen zoeken.

Landelijke en internationale positie

Passionate Bulkboek organiseert als landelijke organisatie vooral activiteiten met als doel jongeren te interesseren voor de letteren. Jongeren worden hiertoe uitgedaagd via tal van educatieve projecten als de Jonge Jury, De Inktaap, Dag van de Literatuur en Er Was Eens. Daarnaast heeft Passionate Bulkboek onder meer de Dag van het Literatuuronderwijs voor docenten, het Geen Daden Maar Woorden Festival en de wedstrijd Write Now! Daarmee worden veel jongeren bereikt.

Poetry International is een internationaal festival en platform. Poetry heeft als landelijke activiteiten de Gedichtendag, de Poëzieweek en de organisatie van de uitreiking van de vsb Poëzieprijs. Het internationale karakter van Poetry is tijdens de jaarlijkse festivaldagen goed zichtbaar in de stad. Er komen dan tientallen schrijvers en dichters uit de hele wereld samen om hun werk in Rotterdam te presenteren. Poetry publiceert op zijn website duizenden gedichten van gerenommeerde dichters uit de hele wereld, zowel in de oorspronkelijke taal als in vertalingen. Ook maakt Poetry voordrachten van gedichten als soundfiles via zijn website toegankelijk. Daarnaast kunnen evenementen van het festival via internet live worden gestreamd. Door de digitalisering wordt een veel groter (internationaal) publiek bereikt.

In de afgelopen jaren hebben betrekkelijk jonge Rotterdamse schrijvers zich landelijk sterk geprofileerd, zoals Sanneke van Hassel en Ernest van der Kwast. Sinds 2013 is de Rotterdamse dichter Anne Vegter Dichter des Vaderlands. Ester Naomi Perquin ontving in 2013 de vsb Poëzieprijs voor *Celinspecties* en de Rotterdamse Hester Knibbe ontving die prijs in 2015 voor haar bundel *Archaisch de dieren*.

Bibliotheek

De Rotterdamse Bibliotheek biedt onderdak aan verschillende literaire en andere culturele evenementen en initiatieven. Ze ziet voor zichzelf ook een rol als ‘verbinder’ in het letterenoverleg. De komende jaren wil de bibliotheek vanuit haar platformfunctie kleinere literaire organisaties meer gaan ondersteunen en faciliteren.

Tegelijkertijd verandert de oorspronkelijke functie van de bibliotheken. Het aantal uitleningen, bezoekers en leden neemt steeds verder af. De Bibliotheek herbezint zich op haar rol in de stad en kijkt daarbij ook nadrukkelijk naar publieksgroepen die minder mobiel, minder mondig en minder digitaal georiënteerd zijn. Tal van (wijk)filialen zijn of worden gesloten, maar er komen naar de Centrale Bibliotheek nog steeds ruim een miljoen bezoekers. In de Centrale Bibliotheek vestigden zich ook tal van andere dienstverleners, zoals een onderwijsinformatiecentrum, Vrijwilligerswerk Rotterdam en de Rotterdamspas.

Onderzoek en impact

In 2013 maakte Verzamelde Werken – de branchevereniging voor de Rotterdamse Letteren – samen met de Erasmus Universiteit een economische analyse van de Rotterdamse letterensector. Doel was om meer erkenning voor de letterensector los te maken bij de politiek. Verzamelde Werken concludeerde uit dit (voorlopige) inventariserende onderzoek dat de literaire sector in Rotterdam de afgelopen twee decennia is gegroeid. Er waren in 2013 ten minste dertig professionele schrijvers actief, dat wil zeggen: schrijvers die twee of meer literaire werken hebben gepubliceerd bij erkende uitgevers.¹¹⁶ Volgens het onderzoek is de omzet van literatuur in de jaren 2011-2013 stabiel gebleven (2 miljoen euro per jaar). Die omzet bestaat overigens voor 70 procent uit eigen inkomsten

116 www.lettereno10.nl/nieuws/miljoenenomzet-voor-rotterdamse-letteren/

en 30 procent uit (meerjarige) subsidies.¹¹⁷ Uit het onderzoek blijkt verder dat de economische crisis ook in de letterensector zijn invloed deed gelden. De werkgelegenheid liep terug met 10 procent en het aantal vrijwilligers steeg aanzienlijk. Veel auteurs hebben baat bij de vele festivals en andere evenementen; zij passen hun verdienmodel aan door meer op te treden op festivals en met andere activiteiten.

Publiek

In de Rotterdamse sector is het publiek voor literaire activiteiten stabiel. Poetry International en Passionate Bulkboek geven aan dat hun publieksaantallen relatief constant zijn. Hetzelfde geldt voor het Lezersfeest dat jaar in jaar uit zo'n 2.000 bezoekers trekt, het maximale aantal dat in de Centrale Bibliotheek terecht kan op die avond.

De 2014-editie van Poetry International trok 3.650 bezoekers.¹¹⁸ Elk jaar trekken de structurele activiteiten van Poetry International 30 à 40 procent nieuw publiek, zo blijkt uit eigen onderzoek. Passionate Bulkboek trekt jaarlijks circa 40.000 bezoekers, van wie een derde uit Rotterdam. Voor zijn educatieve projecten (veruit het grootste deel van het aanbod en publieksbereik) heeft Passionate Bulkboek ieder jaar bijna 100 procent nieuw publiek, simpelweg omdat ieder jaar leerlingen doorstromen naar andere klassen en leerlingen één keer deelnemen aan een leesbevorderingsproject. De Dag van de Literatuur trok in 2014 zo'n 5.000 scholieren in de Doelen.¹¹⁹

Er is waarschijnlijk geen andere sector waarin de veranderingen in consumptie en productie zo duidelijk waarneembaar zijn als bij de letteren. Verschillende boekhandels organiseren ontmoetingen tussen schrijvers, dichters en publiek. Vaak in een festivalachtige sfeer. In de verdergaande digitalisering ligt ook een kans om meer publiek te bereiken. Poëzie, spoken word, poetry slams of voordrachten zijn immers prima via live of offline streaming met een groter publiek, op verschillende momenten van de dag, te delen.

Verbindingen

De letterenorganisaties in Rotterdam zijn goed met elkaar in contact. Er vinden regelmatig overleggen plaats en de verschillende (gevestigde) letterenorganisaties informeren elkaar over recente ontwikkelingen via het informele Rotterdams Letterenoverleg. De sector heeft zich sinds 2012 verenigd in de lokale branchevereniging Verzamelde Werken. Zij maakt zich onder meer sterk voor een kandidatuur van (European) City of Literature. Inhoudelijke samenwerking tussen grote en kleine organisaties, en zeker als het gaat om nieuwe initiatieven, is echter nog betrekkelijk gering, met uitzondering van het gezamenlijke festival Woordnacht.

Poetry International en Passionate Bulkboek werken inhoudelijk samen aan de ontwikkeling van programma's. Poetry International werkt daarnaast steeds vaker met culturele organisaties buiten de letteren, zoals de Kunsthal en het Rotterdams Philharmonisch Orkest. De Rotterdamse Bibliotheek wil zich de komende jaren meer inspannen voor verbinding en samenwerking en als platform voor literaire organisaties optreden.

Verschillende lettereninitiatieven zoeken aansluiting bij maatschappelijke initiatieven, het onderwijs en zeker ook de Bibliotheek, onder andere ter bestrijding van laaggeletterdheid.

In hun zoektocht naar jongere doelgroepen stuiten literaire organisaties op veranderingen in de samenstelling van die groepen. Door hun veeltaligheid zijn jongeren moeilijk te bereiken. In Rotterdam is bovendien de laaggeletterdheid relatief hoog, zeker in vergelijking met andere steden. Een op de tien Nederlanders is laaggeletterd. In Rotterdam is de verhouding zelfs een op de vijf.¹²⁰ 30 procent van de Rotterdammers onder de 25 jaar is analfabeet.

De grotere literaire instellingen in Rotterdam bereiken dit publiek nu nog nauwelijks, al willen zij zich daarvoor sterker inspannen. Zo heeft Passionate Bulkboek samen met het Nederlands Letterenfonds gepleit voor literaire educatie in het onderwijs. Tot nu toe vergeefs.

De Rotterdamse letterensector geniet landelijk en internationaal aanzien. Het meest opvallend is de sterke opkomst van initiatieven van jongeren. De RRC beveelt aan de gevestigde instellingen en de overlegplatforms van deze nieuwe initiatieven te steunen.

117 Projectorganisaties, schrijvers en uitgeverijen kunnen bij de gemeente incidentele subsidies aanvragen voor het schrijven van literaire fictie en voor non-fictie met een literaire inslag; een uitgeverij voor risicodragende uitgaven zoals het werk van debutanten of boekuitgaven die van literaire en/of cultuurhistorische waarde commercieel niet interessant zijn voor de uitgeverij als bedrijf. Volgens de sector vallen de nieuwe en 'jonge' initiatieven waarbij literatuur is ingebed in andere disciplines als fotografie, film en muziek, sinds de opheffing van het budget voor multidisciplinaire projecten buiten de gemeentelijke subsidiemogelijkheden.

118 Zoals vermeld op de website van Poetry International, afsluiting van de 45e editie in juni 2014. www.poetryinternationalweb.net/pi/site/festival/index/nl
119 www.passionateplatform.nl/Organisatie/Organisatie.aspx

120 'Meer lezen, beter in taal; effecten van lezen op taalontwikkeling'; Kunst van Lezen, 2011

De Raad juicht de ambities van de letterensector toe om een rol te spelen bij de bestrijding van laaggeletterdheid in Rotterdam. De Rotterdamse letterensector toont zich sterk betrokken bij alle niveaus van geletterdheid in de stad: van basale geletterdheid tot geletterdheid op hoog, artistiek niveau. Samenwerking tussen meerdere partners is kansrijk en nodig. De inzet, de connectie met het voortgezet onderwijs en de onderkende kwaliteiten zijn handvatten voor een mogelijke samenwerking met de gemeente om geletterdheid en lezen in Rotterdam te bevorderen.

Muziek en muziektheater

Het gaat goed met de muziek en het muziektheater in Rotterdam. De sector is veelzijdig, levendig en sterk in beweging. De gevestigde muziekpodia vormen een degelijke basis en de Doelen is steeds meer verbinder, coördinator en gastheer voor andere initiatieven. Er zijn nieuwe festivals en tal van programma's in uiteenlopende vormen bij gekomen.

Een algemene trend is dat de grenzen tussen muzikale genres vervagen. Bij pop, jazz, wereldmuziek en in de meer klassieke muziekgenres nemen cross-overs tussen genres en andere kunstvormen toe. De podia en ensembles experimenteren met andere locaties, settings of randprogrammering. Deze veranderingen komen voort uit artistieke opvattingen van de makers. Minstens zo bepalend zijn de veranderingen in voorkeuren en gedrag van het publiek. Het toont interesse in veel genres, maar is niet langer honkvast. Er worden veel minder abonnementen verkocht en velen besluiten spontaan of kort van tevoren een concert te bezoeken. Daarbij speelt ook de vorm waarin het programma wordt aangeboden een steeds grotere rol. De muziek- en muziektheatersector beproeft veel manieren om zijn publiek goed te bedienen en origineel aanbod te presenteren.

Dynamiek

De gevestigde podia

Bij de gevestigde podia voor klassieke muziek en enkele festivals tekenen zich nieuwe ontwikkelingen af in repertoirekeuze en presentatievormen. Vooral de kleine initiatieven vernieuwen en verjongen het genre, bijvoorbeeld het Red Sofa-programma in de Doelen met repertoire van jonge componisten of het driedaagse festival Red Ear met een mix van modern klassiek, jazz en elektronische muziek op bijzondere locaties in de stad. Dit initiatief is voortgekomen uit een samenwerkingsverband van de Doelen, Jazz International Rotterdam, LantarenVenster, DoelenEnsemble en het Rotterdams Conservatorium Codarts. Oude muziek heeft de afgelopen jaren meer aandacht gekregen in de programmering van de Laurenskerk.

Onderlinge samenwerking levert duidelijk resultaten op. De Doelen speelt hierbij een verbindende rol door kleinere organisaties en initiatieven te stimuleren en faciliteren. De in het verleden veelbesproken moederschapfunctie lijkt nu daadwerkelijk gerealiseerd te zijn.

Ook in het traditionele aanbod van muziektheater (opera en musical) zijn verschuivingen gaande. Zo zorgt Operadagen Rotterdam voor de nodige vernieuwing: het festival werkt steeds opnieuw met nieuwe makers en presenteert een eigenzinnig programma, waarin de reguliere grenzen van opera vervagen.¹²¹ De werkwijze en de producties van Operadagen Rotterdam worden goed ontvangen en ze worden door de (inter)nationale vakwereld met veel belangstelling gevolgd.

Nadat de subsidie voor het Onafhankelijk Toneel (OT) was gestopt, verdween de productiefunctie voor opera uit Rotterdam. Ook de Nederlandse Reisopera werd gekort op de rijksfinanciering. Daarna daalde het opera-aanbod in de Rotterdamse Schouwburg. Het nieuwe Luxor Theater programmeert nog wel opera's van Russische huizen en Stichting Internationale Opera Producties treedt op als coproducent voor de Operadagen en onderzoekt daarnaast andere mogelijkheden. Voor het musicalaanbod haakte het publiek af vanwege de hoge toegangsprijzen, maar ook omdat het genre sporen van 'artistieke armoede' vertoonde. Het ziet ernaar uit dat dit type muziektheater zich herstelt, mede gezien goed gerecenseerde voorstellingen als *War Horse* of *The Sound of Music*.

¹²¹ Operadagen Rotterdam is een samenwerkingsverband van de Doelen, Theater Rotterdam, het nieuwe Luxor Theater, het Rotterdams Philharmonisch Orkest en Rotterdam Festivals.

Kleinschalige podia en nieuwe initiatieven

Opvallend is de ontwikkeling van jazz in Rotterdam. Op de bestaande podia en op tal van alternatieve locaties is het aanbod groot. We zien op kleinere locaties steeds vaker jazzprogrammering en cross-overs. Naast BIRD en LantarenVenster, ook in NRC Café, de Machinist of in Dizzy. De organisatie Jazz International Rotterdam programmeert op verschillende stedelijke podia. Eens per jaar, eind juni, staat de stad volledig in het teken van jazz. De landelijke Jazzdag wordt gevolgd door een tweedaags conferentieprogramma en een festival met showcases. En natuurlijk dragen ook North Sea Jazz en North Sea Round Town bij aan de populariteit van jazz. BIRD is weliswaar al langer actief in Rotterdam, maar is nu opgenomen in het Rotterdamse Cultuurplan. BIRD slaagt erin een breed en 'gekleurd' publiek te trekken: het podium programmeert een veelheid aan artiesten, binnen de genres jazz en 'black music'-pop.

De popmuziek in Rotterdam is sterk in beweging. Met het verdwijnen van het grote poppodium WATT doken er steeds meer kleinschaliger podia voor popmuziek op. Zowel gesubsidieerde als commerciële partijen zijn in dat gat van de markt gesprongen. Het informele circuit voor popmuziek bloeit. In veel cafés en op alternatieve locaties in en buiten de binnenstad zijn muzikanten te zien. Hierbij speelt de Popunie een actieve rol. De Popunie, die tot 2013 een regionale functie had, is nu exclusief gericht op Rotterdam en bemiddelt tussen afnemers en aanbieders met behulp van de regeling Music Support Rotterdam.

De gesubsidieerde podia programmeren met regelmaat op onverwachte locaties. Zo programmeert Rotown concerten in de Paradijkerk aan de Nieuwe Binnenweg, in Arminius en een aantal keer in het nieuwe Erasmus Paviljoen bij de universiteit op Woudestein. Sinds kort heeft Rotown daar een nieuwe locatie aan toegevoegd: de boot Vessel11 in de Wijnhaven. Motel Mozaïque zoekt met het programma Parfum de Boem Boem de bouwputten in de stad op. Het programma Fabrique Mozaïque vond in 2013 plaats bij de werf Verolme YVC Bolnes.

Bij De Player en WORM staat een keur aan minder gangbare, experimentele muziekstijlen op de Bühne. Wie van grotere popconcerten houdt, kan naar de Doelen, de Rotterdamse Schouwburg en de Maassilo, geprogrammeerd door Rotown en Motel Mozaïque.¹²² Ook concertzaal Ahoy is straks voor grotere concerten beschikbaar. Na de geplande verbouwing van de concertzaal kunnen hier ongeveer 7.000 bezoekers terecht. Op het gebied van dance zijn er veel nieuwe initiatieven bij gekomen. Met name (elektronische-)dancefestivals en evenementen.

Het genre wereldmuziek versmelt steeds meer met andere genres en is te horen op verschillende podia: Grounds (voorheen WMDC), de Doelen (traditionelere wereldmuziek), soms LantarenVenster en sinds kort ook het nieuwe Luxor Theater. Met de afdeling wereldmuziek heeft Codarts een voor Europa unieke opleiding, waarvoor veel interesse is vanuit het buitenland. Op het gebied van urban (muziek) culture organiseert Epitome Entertainment evenementen, wedstrijden en jamsessies, zoals Rhymes & Beats, R'Voices en Industry Night. Rotterdam kent nu twee conferenties die in het teken staan van urban culture of hiphop: NewSkoolRules en Rotterdam Beats (voorheen BUMA Beats).

Op het vlak van muziektheater is Club Gewalt een nieuwe speler. Dit jonge gezelschap van de opleiding muziektheater van Codarts presenteert een keur aan voorstellingen op alternatieve locaties.

Festivalisering

De landelijke trend van festivalisering is ook in de Rotterdamse pop- en jazzsector merkbaar. Er komen steeds meer festivals bij, die ook meer publiek trekken. Dat maakt de festivals interessanter voor bookers. Zij geven steeds meer de voorkeur aan festivals als podium voor hun artiesten, waardoor deze minder beschikbaar zijn voor het clubcircuit.

De stad is enkele muziekfestivals rijker. Het Bluegrass Festival op het Pijnackerplein, het Eendracht Festival en het ScumBash Festival in de Van Nellefabriek zijn hier voorbeelden van. Maar er zijn ook andere vormen van festivalisering. Zo organiseren enkele muziekinstellingen met regelmaat festivals naast hun reguliere programmering, zoals Baroeg (Baroeg Open Air in het Zuiderpark) en BIRD (Birdfest). Andere podia, zoals Rotown, Grounds en WORM, bieden een podium of ondersteuning aan nieuwe festivals. Zij participeren dan bijvoorbeeld in de organisatie van een festival.

De belangrijkste festivals in de klassieke muziek zijn het Gergiev Festival, dat door het Rotterdam Philharmonisch Orkest (RPhO) en de Doelen is geïnitieerd, en de Operadagen Rotterdam. Instellingen voor het klassieke genre beproeven ook andere vormen: het RPhO geeft incidenteel concerten op ongewone speelplekken, zoals het Centraal Station,

¹²² In oktober 2014 riep de wethouder voor Cultuur op om plannen voor een nieuw poppodium in te dienen. Zie www.rotterdam.nl/poppodium

LP2, Museum Boijmans Van Beuningen en de Onderzeebootloods op het RDM-terrein.

Experimenteren met andere aanbiedingsvormen en cross-overs zijn ook vormen van festivalisering. Kleinere gezelschappen zoeken naar andere vormen. Zo combineert het DoelenEnsemble zijn concerten met video, dans en sprekers. Sinfonia Rotterdam werkte samen met Conny Janssen Danst voor de voorstelling *Mirror Mirror*. Museum Boijmans Van Beuningen organiseerde *Art Rocks!*: een muziekwedstrijd waarbij muzikanten werden geïnspireerd door kunstwerken.

Landelijke en internationale positie

Het Rotterdams Philharmonisch Orkest behoort tot de top van de Nederlandse orkesten. Het geeft met grote regelmaat concerten in het buitenland en houdt internationale tournees. Soms vergezelt het orkest economische missies van de gemeente Rotterdam naar het buitenland. Ook Sinfonia Rotterdam is internationaal actief met optredens in onder andere Rusland en Chili. De Operadagen staan internationaal sterk in de belangstelling bij programmeurs en coproducten.

In landelijk perspectief fungeert Rotterdam steeds meer als verbindende (kennis) schakel. Zo is de stad vanaf 2015 gastheer van Classical:NEXT, een jaarlijkse internationale bijeenkomst van professionals uit alle sectoren van de klassieke muziekindustrie. Met de jaarlijkse nationale Jazzdag in LantarenVenster en de conferenties voor urban muziek (NewSkoolRules en Rotterdam Beats) is de stad in landelijk opzicht toonaangevend.

Organisatorische en financiële ontwikkelingen

Hoewel de bezuinigingen in het huidige Cultuurplan veel muziekinstellingen hebben getroffen, blijven grote verschuivingen in de sector uit. De podia zeggen wel veel harder te moeten werken om publiek te werven voor hun programma's. Dat vergt de nodige inspanningen op het gebied van marketing, waar nu dan ook steeds meer aandacht naar uitgaat. Vooral online content creëren kost veel tijd, menskracht en dus geld. Door de economische crisis heeft de Doelen relatief duur aanbod, zoals internationale orkesten, moeten schrappen.

Enkele podia experimenteren met verschillende programmeursmodellen: zij werken met stadsprogrammeurs, personen met een achterban in de stad, en in mindere mate met vaste programmamedewerkers.

Talentedoorstroming

Studenten van ongeveer vijftig verschillende nationaliteiten volgen in Rotterdam een kunstopleiding bij Codarts. Zij kunnen kiezen uit klassieke muziek, jazz, pop, wereldmuziek en muziektheater. Omdat de specialisatie in wereldmuziek uniek is in Europa, heeft de opleiding bij het World Music and Dance Centre een grote aantrekkingskracht op buitenlandse studenten. Codarts en het Rotterdams Philharmonisch Orkest werken samen door studenten als stagiair te laten spelen in het orkest. Codarts heeft als eerste in Nederland zeer recentelijk een post-masteropleiding voor solisten klassieke muziek gelanceerd. Studenten van de opleidingen jazz en klassieke muziek bouwen relatief vaak een internationale carrière op. Volgens Codarts blijven afgestudeerden van de afdelingen muziektheater en pop echter relatief vaak in Nederland of in Rotterdam. Kennelijk wordt de stad steeds aantrekkelijker voor muzikanten, wat te verklaren is door de recente toename van het aantal speelplekken.

Jong talent in de klassieke en hedendaagse muziek kan aan de slag bij nieuwe ensembles in de stad. Voorbeelden zijn Sinfonia Rotterdam en het DoelenEnsemble. Kamerkoor Laurens Collegium wordt regelmatig aangevuld met nieuw professioneel talent dankzij de spilfunctie van de dirigent, die ook hoofddocent zang is bij Codarts. Jong klassiek talent kan, buiten het kunstvakonderwijs, in Rotterdam deelnemen aan het (landelijke) Prinses Christina Concours of een talentontwikkelingstraject als Classic Young Masters.

Publiek

Ook het gedrag van het publiek verandert. Het publiek is steeds minder honkvast; het is niet langer trouw aan een specifieke locatie. Het is in toenemende mate 'incidenteel'. Deze trend zien we bij alle muziekgenres. Bezoekers van klassieke concerten willen zich bijvoorbeeld niet meer binden aan series, waardoor de verkoop van abonnementen terugloopt.

Door deze veranderingen zullen de podia een andere visie op publieksbenadering en –bereik moeten ontwikkelen. De podia zien dit als een grote uitdaging. Maar ze zien ook kansen: net als de rest van Nederland, vergrijst ook Rotterdam. Voor traditionele kunstvormen die een ouder publiek trekken, zoals klassieke muziek, ontwikkelt zich voorlopig nog een groeiemarkt. Het publiek voor popmuziek wordt ook ouder, maar daar is ook sprake van aanwas van een jonger publiek.

Verbreding van het publiek

Instellingen proberen hun publiek te vergroten en te verbreden met wijkgerichte activiteiten. Zo brengt het project Cultuurbuur professionele en amateurgezelschappen naar de wijken. Gezelschappen spelen voor een publiek dat doorgaans weinig de stedelijke podia bezoekt. Het Rotterdams Philharmonisch Orkest, Intorno en Sinfonia spelen via Cultuurbuur al in lokale cultuurcentra. Ook tientallen amateurensembles geven concerten in de Doelen, kerken en wijkaccommodaties.

Om concerten ‘in eigen huis’ toegankelijker te maken, zien we bij klassieke concerten steeds vaker theatrale elementen en visuele middelen. De teksten zijn veelal luchtig en korter dan voorheen, en vinden plaats in andere settings. Zo biedt de Doelen concerten aan (RedSofa) waarin wordt geëxperimenteerd met publieksparticipatie.

Omdat vrijwel alle aanbieders uiteenlopend programmeren en genres in elkaar overlopen, is het aanbod breder dan voorheen. Dankzij de diverse muziekfestivals en –evenementen in alle genres en de inzet van organisatoren en podia is er een rijke muziekinfrastructuur.

Veel muziekinstellingen in Rotterdam ontwikkelen cultuureducatief aanbod voor scholen. Door het aanbod op elkaar af te stemmen, kunnen ze doorlopende leerlijnen ontwikkelen. Een voorbeeld is het samenwerkingsverband de Muziekcoalitie: Music Matters, SKVR, de Doelen, het Rotterdams Philharmonisch Orkest, WMDC en Codarts bieden via de website Overall Muziek een overzicht van al hun educatieprogramma’s voor het onderwijs. Het aanbod lijkt op die manier goed georganiseerd.

Daarnaast zijn er verschillende organisaties die de ontwikkeling van het eigen talent bij vooral jonge, soms ook kansarme, mensen stimuleren. Dit wordt in het algemene beleid van de gemeente ook aangemoedigd. Onder meer Music Matters, SKVR, Epitome of Music Generations zijn op uiteenlopende wijzen actief op dit vlak. Muziek is daarbij eerder een middel dan een doel op zich. Zo wordt muziek ingezet om jonge Rotterdammers bijeen te brengen en hun talenten verder te helpen ontwikkelen. De onderlinge samenwerking met meer gevestigde partners als SKVR, Grounds of de Doelen is daarbij intensief.

Verbindingen

De Rotterdamse muziekinstellingen werken in het algemeen onderling goed samen. Ze wisselen veel informatie uit op het gebied van marketing en communicatie en stemmen cultuureducatieve programma’s veelal op elkaar af. Inhoudelijke samenwerking is er ook, maar in mindere mate. Veel muziekorganisaties werken, veelal projectmatig, met uiteenlopende lokale en landelijke, maatschappelijke partners samen.

Als het gaat om samenwerking tussen grote en kleinere instellingen, spelen grotere instellingen soms een ondersteunende of stimulerende rol. Zij bieden initiatiefnemers een podium, helpen met subsidieaanvragen of delen de backoffice. De Doelen werkt ook op programmatisch gebied samen met kleinere partners. De Doelen vervult een spilfunctie door enkele gezelschappen te faciliteren, waaronder het kamerorkest Sinfonia Rotterdam, DoelenEnsemble en DoelenKwartet, Laurens Collegium en het Nieuw Rotterdams Jazz Orkest.

Vaak zijn het de kleine instellingen die aankloppen bij de gevestigde instituten. De grote instellingen zouden zelf ook nog vaker contact kunnen zoeken met kleinere, beginnende initiatieven ter inspiratie voor de eigen programma’s en nieuwe vormen in publieksbenadering en marketing.

In de relatie tussen de muzieksector en de Rotterdamse particuliere sector zien we geen grote veranderingen. Voor de podia voor klassiek, jazz en pop blijft het lastig om meer geld uit de markt te halen. Sommige ensembles, bijvoorbeeld Sinfonia Rotterdam, lukt het wel om lucratieve afspraken te maken met bedrijven.

Bijlage 1

Werkwijze RKKC Sectoranalyse

De Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur heeft deze Sectoranalyse 2015 opgesteld op basis van gesprekken met deelnemers uit de culturele sector en de stad en door onderzoek naar feiten, cijfers en trends in recente publicaties. De RKKC voerde in oktober en november 2014 eenentwintig groeps gesprekken met ruim 340 deelnemers, onder leiding van externe voorzitters.¹²³ Tijdens enkele bijeenkomsten gaven gastsprekers een korte inleiding op het onderwerp.

Om een brede blik op de stand van zaken in de culturele sector te krijgen, nodigde de RKKC medewerkers van Rotterdamse Cultuurplanorganisaties uit en organisaties buiten het Cultuurplan, individuele makers en initiatiefnemers, commerciële partijen, vertegenwoordigers van de dienst Sport & Cultuur (s&c) en deskundigen van buiten de stad. Ruim 40% van de deelnemers was niet rechtstreeks verbonden met een organisatie in het Rotterdamse Cultuurplan.

Ook voerde de RKKC nog twee gesprekken met deelnemers van buiten de cultuursector. Het ene gesprek was met vertegenwoordigers van enkele scholen over cultuur-educatie, ter aanvulling van het gesprek met de Rotterdamse cultuurinstellingen over dat onderwerp. Het andere gesprek was met vertegenwoordigers van gebiedscommissies, cultuurcoaches en gebiedsadviseurs s&c, met het doel te verkennen wat er in de wijken gaande is in kunst en cultuur (mede na het opheffen van de deelgemeenten). Dit gesprek werd geleid door LOKAAL.

Alle groeps gesprekken hadden als doel de trends en ontwikkelingen in de cultuursector te inventariseren. Een deel van de gesprekken ging over specifieke disciplines, de andere gesprekken gingen over thema's als talentdoorstroming, innovatie en ondernemerschap, publieksonwikkeling, internationalisering en stadscultuur. Deze werkwijze bood de RKKC verschillende ingangen om inzicht te verwerven in de stand van zaken, recente ontwikkelingen en opvattingen in de culturele sector op dit moment.

Met het oog op de landelijke context van de Sectoranalyse organiseerde de RKKC eind oktober 2014 in samenwerking met de Raad voor Cultuur en Het Nieuwe Instituut een debat naar aanleiding van de Cultuurverkenning van de Raad voor Cultuur (gepubliceerd juni 2014). Hieraan namen tweehonderd mensen deel. Ook heeft de RKKC zich laten inspireren door de bijeenkomst De Agenda in januari 2015, een initiatief van het Transitiebureau en Ro Theater over de toekomst van de cultuursector. Ook nam de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur het initiatief tot een inventariserend onderzoek naar de verbondenheid van Rotterdamse ondernemingen met de cultuursector. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door de Erasmus Universiteit Rotterdam. De uitkomsten van dit onderzoek worden in het voorjaar van 2015 verwacht.

Daarnaast raadpleegde de RKKC tal van bronnen en onderzoeken, zoals gegevens van het CBS, Sociaal en Cultureel Planbureau, ministerie van OCW, Raad voor Cultuur, jaarverslagen van Rotterdamse Cultuurplaninstellingen en gegevens van het Rotterdamse Onderzoek en Business Intelligence (OBI). De recente publicatie van het langlopende onderzoek met tweejaarlijkse edities over cultuurparticipatie door Rotterdammers

¹²³ Dit aantal is exclusief leden of medewerkers van de RKKC, voorzitters en eventuele inleiders.

verschafte veel gegevens over cultuurconsumptie in de stad: ‘Cultuurparticipatie van Rotterdammers, 2013’ (november 2014).

Ook ontving de RRKC cijfermateriaal van het ministerie van OCW, gecombineerd met de dataverzameling van Cultuurplaninstellingen van de gemeente Rotterdam (in de tekst aangehaald als ‘Publiekscijfers OCW-gemeente Rotterdam; 2014’).¹²⁴ De kwantitatieve gegevens uit deze verschillende bronnen hebben elk hun kwaliteiten en hun gebreken. De cijfers van OCW geven trends over enkele jaren weer. De kanttekening hierbij is dat het ministerie deze gegevens pas enkele jaren systematisch verzamelt en dat de methodiek gaandeweg wordt verfijnd. In Rotterdam worden wel gegevens verzameld, via de jaarrekeningen onder meer, maar deze worden nog niet op systematische wijze geverifieerd, geanalyseerd en geïnterpreteerd. Rotterdam Festivals heeft wel een begin hiermee gemaakt voor wat betreft de festivals.

Cijfers zijn altijd onderhevig aan interpretatie. En veel cijfers, althans het bronnenmateriaal, is onderling vaak slecht vergelijkbaar. De ene keer gaat het over concrete bezoekcijfers, waarbij het vaak in het midden blijft of het bezoekers of bezoeken zijn, de andere keer gaat het over het publiek. Daar komt bij dat elke discipline of instelling een eigen verhaal heeft. De in de tekst genoemde bezoekcijfers zijn in de tekst daarom opgenomen als *indicatie* van bezoekersaantallen.

124 Beide instanties gaven toestemming deze gecombineerde gegevens te gebruiken. Aangehaald als ‘Publiekscijfers OCW-gemeente Rotterdam; 2014’.

Film	18
Muziek	25
Cultuureducatie 1	15
Architectuur, vormgeving en e-cultuur	14
Publieksontwikkeling	24
Internationalisering 1	20
Letteren	16
Innovatie en Ondernemerschap	29
Dans en Theater	24
Cultuurparticipatie	25
Gemeentelijke collecties en erfgoed	17
Talentedoorstroming	26
Beeldende kunst en Fotografie	24
Stadscultuur	26
Cultuureducatie 2 (met scholen)	5
Internationalisering 2	7
Gebiedscommissies, cultuurcoaches en gebiedsadviseurs s&c	14
Flexibiliteit (incl. RRKC-leden)	5
Regie en Visie (met RRKC-leden)	3
Festivalisering (met Rotterdam Festivals)	3
Totaal	340

Bijeenkomsten in het kader van de Sectoranalyse: onderwerpen en aantal deelnemers (exclusief voorzitters, leden en medewerkers van de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur)

Bijlage 2

Cultuurplaninstellingen 2013-2016

AIR Architectuurcentrum
Architectuur Film Festival Rotterdam
Arminius
Baroeg
Centrum Beeldende Kunst
Chabot Museum
Circus Rotjeknor
Conny Janssen Danst
Dansateliers
de Doelen, Concert- en congresgebouw
Designprijs Rotterdam
Digital Playground
DoelenEnsemble
Epitome Entertainment
Euro+ Songfestival/Music Generations
Het Havenmuseum (gefuseerd met het Maritiem
Museum Rotterdam)
Het Nieuwe Instituut
HJJS (Hiphop In Je Smoel)
HipHopHuis
Hofplein Rotterdam
Hotel Modern
International Film Festival Rotterdam
Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam
Jazz International Rotterdam
Jazzpodium BIRD
KCR (Kenniscentrum Cultuureducatie Rotterdam)
Kunsthall Rotterdam
LantarenVenster
Laurenscontorij en Laurens Collegium Rotterdam
Laurenskerk
Lezersfeest
LP2
Luxor Theater
Maas theater en dans
MAMA, Showroom for Media and Moving Art
Maritiem Museum Rotterdam
Metropolis Festival (St. Nemesis)
Motel Mozaïque
Museum Boijmans Van Beuningen
Museum Rotterdam en OorlogsVerzetsMuseum
Rotterdam
Music Matters
Natuurhistorisch Museum
Nederlands Fotomuseum
North Sea Round Town (St. Riff)
Operadagen Rotterdam
Passionate Bulkboek
Poetry International
Popunie
Prinses Christina Concours
RoMeO
Rotown
Rotterdam Circusstad
Rotterdam Festivals
Rotterdam Philharmonic Gergiev Festival
Rotterdam Unlimited (Dunya en Zomercarnaval)
Rotterdams Jeugd Symfonie Orkest
Rotterdams Philharmonisch Orkest
Rotterdams Wijktheater
rotterdamscentrumvoortheater (rcth)
Rotterdamse Poppenspelers
SBAW cultuurscouts
Scapino Ballet Rotterdam
Sinfonia Rotterdam
SKAR (Stichting KunstAccommodatie Rotterdam)
SKVR (Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam)
Theater Maatwerk
Theater Rotterdam (Rotterdamse Schouwburg,
Productiehuis Rotterdam, De (internationale) Keuze,
Ro Theater, Wunderbaum)
Theater Walhalla
Theater Zuidplein
TheaterNetwerk Rotterdam
v2_Instituut voor de Instabiele Media
Villa Zebra
VIVID
Wereldmuseum Rotterdam
Witte de With, Center for Contemporary Art
World Music en Dance Centre (WMDC)
WORM

Colofon

Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur, 2015

POSTADRES

postbus 2800
3000 cv Rotterdam

KANTOORADRES

Mauritsweg 35
3012 JT Rotterdam
010 433 58 33
rrkc@rrkc.nl
www.rrkc.nl

Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur
Melanie Post van Ophem, voorzitter
Inez Boogaarts, secretaris

Leden Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur
Ricardo Burgzorg
Simon Davies
Egbert Fransen
Robert Marijnissen
Ulrike Söbbeke
Herman Vaanholt
Jacqueline Veenendaal
Willemijn Zwiep
Steven Thielemans (extern adviseur, Stad Antwerpen)

Tekst, redactie, eindredactie
Inez Boogaarts, Gepke Bouma, Marc Fonville, Reinier Gerritsen,
Anne de Hajj, Miriam Kerver (eindredactie), Lonneke Regter,
Lodewijk Reijs, Camiel Vingerhoets, Klazien de Vries (eindredactie)

Vormgeving
Manifesta (Ad van der Kouwe)

Drukwerk
Efficiënta